

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Historický ústav

Typologie struktury venkovských sídel opočenského panství na počátku novověku

Bakalářská práce

Autor: Martin Senko

Studijní program: B0114A120001 Historie se zaměřením na vzdělávání

Studijní obor: Fyzika se zaměřením na vzdělávání
Historie se zaměřením na vzdělávání

Forma studia: Prezenční

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Tikovský, Ph.D.

Hradec Králové 2023

Zadání bakalářské práce

Autor: Martin Senko

Studium: F20BP0333

Studijní program: B0114A120001 Historie se zaměřením na vzdělávání

Studijní obor: Fyzika se zaměřením na vzdělávání, Historie se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **Typologie struktury venkovských sídel opočenského panství na počátku novověku**

Název bakalářské práce AJ: Rural Settlements Typology of the Opočno Estate in the Early Modern Era

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cílem práce je na základě historických pramenů, jakými jsou urbáře opočenského panství, berní rula, stabilní katastr a dobové mapy, doložit typologii a vývojové tendence venkovských sídel panství v době od 17. do 19. století. Metodologicky práce směřuje k postizení této typologie dle společných kritérií: skladby sídel, urbanismu, počtu obyvatel a majetkových poměrů s vazbou na postavení venkovského obyvatelstva a hospodářský život na panství.

Prameny:

Berní rula

Urbáře panství Opočna z let 1598, 1655, 1737, 1773, 1773, Státní oblastní archiv Zámorsk, fond velkostatku Opočno

Stabilní katastr (císařské otisky) 1826-1843

Literatura:

CERMAN Markus a MAUR Eduard, *Problémy vesnických sociálních struktur v Čechách 1650-1750*, ČČH 98, 2000, s. 737-774

CERMAN Markus a ZEITLHOFER Hermann, *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien – München 2002

ČERVENÝ Václav, *Berní rula. Generální rejstřík ke všem svazkům (vydaným i dosud nevydaným) berní ruly z roku 1654 doplněný (tam, kde se nedochovaly) o soupis poddaných z roku 1651*, Praha 2003

MAUR Eduard, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, Historická demografie 8, 1983, s. 7-43

MAUR Eduard, *Urbanizace Čech v raném novověku*, Historická demografie 25, 2001, s. 5-64

MELTON Edgar, *Population Structures, the Market Economy and the Transformation of Gutsherrschaft in East Central Europe 1650-1800. The Cases of Brandenburg and Bohemia*, German History 16, 1998, s. 297-327

ŠKABRADA Jiří a SYROVÁ-ANÝŽOVÁ Zuzana, *Nejstarší venkovské domy ve východních Čechách*, Pardubice 2019

ŠŮLA Jaroslav, *Venkovský lid východního Hradecka 1590-1680*, Hradec Králové 1971

Zadávající pracoviště: Historický ústav,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Tikovský, Ph.D.

Oponent: doc. PhDr. Martin Šandera, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 25.4.2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Podpis autora

Poděkování

Prvotně bych rád poděkoval svým rodičům a přítelkyni, bez kterých bych nemohl v žádném případě tvořit jakýkoliv text. Byli to právě oni, kdo mi dodávali energii a motivaci pokračovat. Děkuji také svému vedoucímu PhDr. Ondřeji Tikovskému Ph.D. za rady a pomoc při tvorbě práce. Dále bych chtěl poděkovat pracovníkům Národního památkového ústavu v Josefově, kteří mi pomohli velkou měrou při získávání pramenů a odborné literatury.

Anotace

SENKO Martin, *Typologie struktury venkovských sídel opočenského panství na počátku novověku*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2023.

Cílem práce je na základě historických pramenů, jako jsou urbáře opočenského panství, berní rula stabilní katastr a dobové mapy, doložit typologii a vývojové tendence venkovských sídel panství v době od 17. do 19. století. Metodologicky práce směřuje k postizení této typologie dle společných kritérií: skladby sídel, urbanismu, počtu obyvatel a majetkových poměrů s vazbou na postavení venkovského obyvatelstva a hospodářský život na panství.

Klíčová slova: venkov, sídliště, typologie, novověk, opočenské panství

Annotation

SENKO Martin, *Rural Settlements Typology of the Opočno Estate in Early Modern Era*, Bachelor Thesis, Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, Hradec Králové 2023.

The aim of this thesis is to give evidence of typology and development tendencies of rural settlement in Opočensko dominion in the time of 17th–19th century based on Historic primary sources such as urbaria of the dominion, the tax register “Berní rula”, stable land register, and period maps. From the methodological point of view, the thesis aims to express this typology according to common criteria: population composition, the composition of urbanism, and property relations with connection to the conditions of the country’s people, and agricultural life in the dominion.

Key words: countryside, housing estate, typology, modern era, Opočno dominion

Obsah

Úvod	8
Popis panství	22
Stabilní katastr	31
Podíl dřevěné a zděné zástavby.....	31
Typy sídlišť	42
Plužina.....	44
Kombinace sídelního typu a plužiny	46
Přítomnost kostela	50
Přítomnost mlýna	52
Přítomnost kovárny	52
Přítomnost rychty	53
Mapa panství 1800	55
Tereziánský katastr	61
Müllerova mapa	69
Obrazová mapa panství Opočno 1667	71
Soupis poddaných podle víry	74
Berní rula	80
Dominikál.....	83
Urbář panství z roku 1598	85
Závěr	88
Seznam pramenů a literatury	95
Archivní prameny vydané	95
Literatura	95
Přílohy	103
Příloha A	103
Příloha B.....	106
Příloha C.....	107
Příloha D	108

Příloha E	109
Příloha F	111
Příloha G	114

Úvod

Bakalářská práce se zabývá poznáním typologie a vývojových tendencí venkovských oblastí opočenského panství v 17. až 19. století. Pozornost je v práci soustředěna zejména na venkovská sídliště – jmenovitě vesnice a osady.¹ Vytčeným cílem práce je přinést zhodnocení opočenských venkovských sídlišť,² a to ve dvou fázích. První fáze postihuje snahu o prozkoumání a zhodnocení pramenů – zjištění charakteristických jevů – tak, aby bylo možné potvrdit a rozvést předpokládané vývojové tendence v prostoru venkova. Druhá fáze cílí na aplikaci dosavadních poznatků zjištěných v odborné literatuře, které se týkají typologií venkovských sídlišť na realitu sledovaného regionu.

Důvodem výběru tohoto tématu je zejména komplexnost této problematiky ve smyslu širokého penza možných směrů výzkumu – od možnosti zkoumání demografie až po studium proměny přírody – spjatých s osobní motivací spočívající v příklonnosti k venkovskému opočenskému prostoru a jeho sídlištím.

Vzhled venkova se po staletí proměňoval stejně tak jako jeho význam. Z tohoto důvodu je klíčové přistupovat k prostoru a zvolenému tématu se zřetelem na všemožná úskalí, mezi která patří například nemožnost aplikovat určité „obecně“ platné – v literatuře zaznamenané – vývojové procesy, které probíhaly na jiných panstvích.

V práci se zaměřujeme na vývoj podoby venkovských sídlišť, formu půdorysu sídliště či jeho vybavenost – stál-li zde kostel, rychta, mlýn či kovárna. Sledujeme, jaký byl počet usedlých hospodářů, jak vypadaly majetkové struktury a jakým množstvím půdy disponovaly hospodářské dvory patřící vlastníkům panství. Hledáme německojazyčné oblasti a snažíme se popsat náboženské poměry, které ovlivňovaly další vývoj událostí v prostoru venkova. Klademe si za cíl zjistit průměrnou velikost rodiny usedlého hospodáře a počet dětí a dospělých. Identifikujeme řemeslníky, čímž se snažíme ozřejmit výskyt nehospodářů nedisponujících pozemky. Snažíme se také vysledovat, jak vlastně venkov vypadal, jaké prvky v jeho kulturní krajině byly důležité a v pramenech zaznamenané. Podobu venkova sledujeme za užití kartografických pramenů. Pomyslnou vodící linií v této směsici nesourodých prvků je právě to,

¹ Omezený rozsah práce neumožňuje prozkoumat města a městečka stejnou měrou jako vesnice a osady, a proto se v práci vyskytuje pouze stručný popis městských prostorů.

² V práci prakticky identifikujeme jevy v určitých časových záchytných bodech, jak nám dovolují prameny.

že mapují venkov z několika rozličných úhlů pohledu, které v konečném důsledku slouží jako sondy dokládající stav v době vzniku pramene.³

K popisu výše zmíněných oblastí výzkumu využíváme rozličné prameny a literaturu – *mapy stabilního katastru, mapu panství z roku 1800, tereziánský katastr, Müllerovu mapu, soupis poddaných podle víry, berní rulu, obrazovou mapu panství Opočno a urbář opočenského panství z roku 1598*. Proces hledání potřebných dat a poznatků lze popsat jako zaměření se na konkrétní informace obsažené v příslušných pramenech. Je zřejmé, že studiem map není možné zjistit počet obyvatel a že zhodnocením poměru mužů a žen nezjistíme nic o typu venkovského sídliště či jeho kombinace s plůžinou. Proto tedy využíváme tolik různých pramenů, abychom byli schopni popsat všechny vytyčené oblasti výzkumu. Prameny nepokrývají sledované období rovnoměrně a už vůbec ne zcela. Zachycují situace, které jsou od sebe přiměřeně časově vzdáleny, čímž vytvářejí sondy na časové ose vývoje. Do vzniklých úseků pak bude možné dále doplňovat další zjištění, aby bylo možné podchytit vývoj, tedy dynamiku změn. Prozatím vytváříme něco jako „vstupní mapu stavu“.

Získané informace proto nejprve podrobujeme kritickému zhodnocení vedoucímu k objektivnímu posouzení zjištěné informace, kterou následně interpretujeme v souladu s cílem práce. Takovéto informace dále komentujeme a porovnáváme s obecně známými poznatky prameníci ze starších odborných prací či dalších pramenů. Například zjistíme-li na mapě stabilního katastru sídliště se 100% zděnou zástavbou, můžeme vyhledat indicie o příčině této situace. Důvodem tohoto druhu výstavby pak může být zaznamenaný zničující požár, jenž pohltil veškerou spalnou zástavbu, či období, ve kterém bylo sídliště založeno⁴, přestavováno či přeuspořádáno. Z výběru hledaných informací vyplývá, že se nezabýváme jediným druhem dat, ale že se soustředíme na relativně velké množství informací. Za pomoci tohoto spektra zjištění skládáme popis opočenského venkova v období let 1598–1836. Sledujeme tak stav od doby před třicetiletou válkou, který plynule navazuje na pozdní středověk, „turbulentní“ změny, robotní velkostatek, až po začátek doby velké modernizace a proměn.

³ K absolutnímu popisu nejsou užity všechny dostupné prameny. Avšak i v případě vytěžení veškeré pramenné základny nemůžeme určit a charakterizovat všechny proběhlé vývojové procesy. Každé venkovské sídliště se i přes určité jednotné vývojové tendence vyvíjelo individuálně. Z tohoto důvodu můžeme vývojové procesy pouze předpokládat. Domnívám se, že zúžením počtu sledovaných sídlišť by se nám nejspíše podařilo vysledovat více prvků, které by mohly přinést vyšší množství předpokládaných procesů.

⁴ Takovýmto příkladem může být výstavba nového sídliště z tzv. recyklovaného materiálů, jehož zdrojem mohl být například rozbořený hrad či klášter.

Odborná literatura zabývající se venkovem je bohatá a pestrá. Výzkumem tohoto prostoru se zabývalo a stále zabývá značné množství odborníků. Jejich výzkum můžeme proto rozdělit do tří kategorií, a to podle toho, do jaké míry se protínají s tématem této práce.

Do první kategorie náleží historické práce pojednávající o venkově a jeho obyvatelích v obecné rovině. Jejich cílem je komentovat a zkoumat celý venkov českého království. Autoři takto zaměřené literatury pracují s regionálními prameny, na jejichž základě skládají obecně platný popis venkova.

Podrobným popisem venkova se zabýval Kamil Krofta ve svých *Dějínách selského stavu*,⁵ ve kterých popisuje hospodářský a právně-sociální přehled venkovského lidu od dob nejstarších Slovanů po polovinu 19. století. Kratší období zkoumá práce Otty Plachta *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*,⁶ která popisuje růst a rozvoj lidnatosti, životní podmínky obyvatel a změny, které ovlivnily chování prakticky celé české raněnovověké populace. V případě prvně zmíněné knihy využíváme její závěry zejména při studiu pramenů vytvořených záhy po 30leté válce, kdy se v ní dočítáme, co v budoucnu způsobovalo rozbroje. Jednalo se zejména o rekatolizaci a robotní povinnosti. Ze druhé knihy využíváme závěry popisující rozdělení venkovské společnosti, která čítala i další složky, které v práci nepopisujeme, avšak musíme je v prostoru jednotlivých sídlišť předpokládat – čeled', podruzi, sirotci či výměnkáři. Dále zde nalézáme zmínku o specializovaných řemeslnících, jejichž počty se neustále zvyšovaly. Posledním využitelným zjištěním je pak popis pomalu probíhajícího dělení gruntů na menší hospodářství po roce 1654.

Druhá kategorie zaštiťuje historické práce zabývající se konkrétními částmi venkovského prostoru a jeho obyvateli. Autoři zkoumají prostor venkova v užším tematickém vymezení, zabývají se tedy nikoli komplexním zkoumáním venkova, nýbrž studují a komentují určité prvky v daném venkovském prostoru. Jejich výzkum se zabývá například demografií, krajinou, vesnickými půdorysy, plužinou, výstavbou, obrazovou podobou venkova či venkovským lidem z několika rovin pohledu.

Nejnovější práce zabývající se ranně novověkou venkovskou společností sepsal Jaroslava Čechura. Jedná se zejména o monografie *Mikrosvěty jihočeského venkova: Bošilec 1600–1750*,⁷ která zkoumá jednotlivé venkovské složky tak, aby bylo možné popsat obecný

⁵ Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949.

⁶ Otto PLACHT, *Lidnatost společenská skladba českého státu v 16.-18. století*, Praha 1957.

⁷ Jaroslav ČECHURA, *Mikrosvěty jihočeského venkova: Bošilec 1600–1750: Tradiční společnost raného novověku v Čechách*, Praha 2022.

popis jihočeského venkovského obyvatelstva, a *Černínové versus Kysibelští*⁸ pojednávající o životě v poddanství a rozporu mezi poddanými a šlechtou v 17. století, a *Neklidné století*⁹ přibližující každodennost sedláků na statcích třeboňského panství v době třicetileté války. Všechny tyto práce Jaroslava Čechury představují nové trendy, které postihují zejména mikrohistorii a každodennost. Poměry českého venkova v době po Bílé hoře analyzuje studie Jiřího Mikulce *Poddanská otázka v barokních Čechách*.¹⁰ Nejen o venkovanech pojednává kniha Václava Bůžka *Člověk českého raného novověku*,¹¹ která za užití sond popisuje každodenní život v raném novověku – zaměřuje se na venkovany, měšťany, církve atp.¹²

Poznáním historického osídlení v předindustriální době se zabývá kniha Martina Dohnala *Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století*,¹³ ve které autor pojednává o politickém, hospodářském a sociálním vlivu na vývoj Českých zemí a úpravu vesnických center a příslušejících plužinových systémů. Vývojem vesnických půdorysů a plužin se také zabývá hodnota monografie Jiřího Škabrady *Nástin vývoje vesnických půdorysů a plužin v Čechách*,¹⁴ která přináší důležitou myšlenku plužiny a vesnického půdorysu jako celku, který se proměňuje na základě změn jeho jednotlivých částí – například proměna vzhledu návsi a její vliv na formování celého „komplexu“ vesnice-plužina.

Opustíme-li téma uspořádání venkovského sídelního organismu, narazíme na práci zabývající se historií jedné vsi, které se věnoval Josef Petráň v knize *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*.¹⁵ Jejímž cílem je ukázat podstatné trendy ve vývoji českého venkova od konce 11. do počátku 20. století. Nejpovolanejším odborníkem na poli demografie je bezesporu Eduard Maur. Autor monografie *Dějiny obyvatelstva českých zemí*,¹⁶ ve které zkoumá demografické procesy od dob nejstarších Slovanů po dobu vzniku knihy (rok 1995).

Ekonomickými záležitostmi českého venkova se zabýval výzkum Josefa Pekaře *České katastry 1654–1789*,¹⁷ jehož cílem bylo pojednat o zdanění českého poddanského

⁸ TENTÝŽ, *Černínové versus Kysibelští*, Praha 2003

⁹ Tentýž, *Neklidné století*, Praha 2021.

¹⁰ Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993.

¹¹ Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007.

¹² Explicitně se nejedná o typickou práci zabývající se venkovem, avšak je nutné nezapomínat na zde publikované závěry.

¹³ Martin DOHNAL, *Vesnická a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století*, Praha 2006.

¹⁴ Jiří ŠKABRADA, *Nástin vývoje vesnických půdorysů a plužin v Čechách*, Brno 2022.

¹⁵ Josef PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011.

¹⁶ Eduard MAUR, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.

¹⁷ Josef PEKAŘ, *České katastry 1654–1789*, Praha 1932.

i vrchnostenského lidu. Prakticky se však jedná o studium poddanských poměrů, které jsou patrné právě díky zhodnocení ekonomické situace českého venkova. Dalším výzkumem ekonomicko-hospodářského charakteru se zabíral Václav Černý v práci *Hospodářské instrukce*.¹⁸ Ta přibližuje zejména význam hospodářských instrukcí coby pramene vykreslujícího hospodářství v době 15. až 19. století. Zároveň líčí zemědělské dějiny narážející na nedostatky samotných hospodářských instrukcí neobsahujících číselné ohodnocení fungování hospodářských dvorů.

Průzkum venkovského práva představuje obsáhlá práce Vladimíra Procházky *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*,¹⁹ která přináší podstatná zjištění týkající se jednotlivých typů poddanských poměrů k půdě.

Obrazově zaznamenanou krajinu popisuje práce Roberta Šimůnka, v knize *Obraz šlechtického panství*²⁰ se autor věnuje šlechtickým obrazům zaznamenávajících jednotlivá panství coby dobové „fotografie“. Důležité je u nich hledat hranici mezi dobovou podobou a ideálně ztvárněnou kulturní krajinou doplněnou o architekturu, a to proto aby bylo možné rekonstruovat reálnou podobu venkova. Druhá monografie tohoto autora nese název *Krajiny barokních Čech*.²¹ Její obsah popisuje možnosti a směry ve výzkumu studia barokních krajin za využití textu, obrazu, mapy a terénního bádání. Tyto prameny nám umožňují do dějin historické geografie a kulturních dějin zvolených mikroregionů.

Třetí kategorie odborných prací se zabývá subregionem východního Hradecka a samotným opočenským panstvím. Jejimi autory jsou především tamní historici publikující v minulém století. Vzhledem k tomu, že tématu chybí monografické zpracování mapující venkov východního Hradecka na průřezu několika století, pojednávají o tomto subregionu zejména po různu publikované odborné články a nemnoho monografií.

O venkovském obyvatelstvu východního Hradecka nejlépe píše Jaroslav Šůla v monografii *Venkovský lid východního Hradecka v letech 1590–1680*²², ve které se zabývá zejména otázkou vývoje tohoto subregionu provázaného s postavením venkovského poddanského lidu. Prostorem této oblasti se od doby středověku do raného novověku dále věnuje práce Ondřeje Felcmana a kolektivu *Území východních Čech od středověku po raný*

¹⁸ Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, Praha 1930.

¹⁹ Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

²⁰ Robert ŠIMŮNEK, *Obraz šlechtického panství*, Praha 2018.

²¹ Tentýž, *Krajiny barokních Čech*, Praha 2022.

²² Jaroslav, ŠŮLA, *Venkovský lid východního Hradecka v letech 1590–1680*, Hradec Králové 1971.

novověk,²³ která reflektuje území východních Čech z pohledu teritoriálních, územně správních a sídelních změn. Charakteristikou opočenského okresu se zabývá *Popis historicko-archeologicko-statistický okresu Opočenského*²⁴ sepsaný Antonínem Flesarem, který v této práci charakterizuje opočenský okres a popisuje jednotlivá sídliště.

Nejvíce prací zabývajících se opočenským panstvím bylo vydáno v rámci periodika Orlické hory a Podorlicko vycházejícího od roku 1968. Nejplodnějšími autory publikujícími o prostoru Orlických hor a přilehlého Podorlicka jsou bezesporu Jaroslav Šůla, Jaroslav Láška, Eliška Čáňová a Josef Doberský.

První jmenovaný je autorem článků *Počasi v orlických horách před 400 lety*,²⁵ pojednávající o počasí a klimatických podmínkách Orlických hor, *Nejstarší mapy Orlický hor*,²⁶ přibližující problematiku mapového zpracování Orlických hor, a *Hospodářské instrukce pro purkrabího kosteleckého panství*,²⁷ ve kterém autor představuje pramen hospodářských instrukcí coby zajímavý materiál vhodný k popisu dějin kosteleckého velkostatku.

Jaroslav Láška je autorem práce *Východní Hradecko v dějinném vývoji*²⁸ popisující zejména hospodářské a sociální dějiny východního Hradecka, a článku *Někdejší Opočensko a jeho obyvatelé v urbářích panství ze XVI. až XVIII. století*,²⁹ zkoumající hospodářskou situaci opočenských venkovanů a panského hospodářství.

Eliška Čáňová se zabývá venkovskými povstáními a rekatolizací. Na téma rekatolizace sepsala monografii *Počátky rekatolizace na Hradecku*,³⁰ ve které zkoumá příčiny a důsledky vedoucí k rekatolizačnímu úsilí na Hradecku. Dále je autorkou článků *K problematice povstání r. 1628 na trčkovských panstvích v Podorlicku*³¹ a *K událostem na Opočensku za nevolnického povstání roku 1775*.³² V prvním zmíněném článku pojednává o povstání coby promyšleném

²³ Ondřej FELCMAN a kolektiv, *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu*, Praha 2011.

²⁴ Antonín FLESAR, *Popis historicko-archeologicko-statistický okresu Opočenského*, Hradec Králové 1930.

²⁵ Jaroslav ŠŮLA, *Počasi v Orlických horách před 400 lety*, Listy Orlického muzea: rozpravy o historii, přírodě, ekonomice a společnosti 2, č. 3–4, 1967, s. 286–288.

²⁶ TENTÝŽ, *Nejstarší mapy Orlických hor*, Listy Orlického muzea 6, 1971, s. 15–16.

²⁷ TENTÝŽ, *Hospodářské instrukce pro purkrabího kosteleckého panství*, Orlické hory a Podorlicko 5, 1973, s. 239–246.

²⁸ Jaroslav LÁŠKA, *Východní Hradecko v dějinném vývoji*, Orlické hory a Podorlicko 1, 1968, s. 30–51.

²⁹ TENTÝŽ, *Někdejší Opočensko a jeho obyvatelé v urbářích panství ze XVI. až XVIII. století*, Orlické hory a Podorlicko 9, 1999, s. 96–122.

³⁰ Eliška ČÁŇOVÁ, *Počátky rekatolizace na Hradecku*, Práce muzea v Hradci Králové: Serie B, Hradec Králové 1970.

³¹ TATÁŽ, *K problematice povstání r. 1628 na trčkovských panstvích v Podorlicku*, Orlické hory a Podorlicko: Sborník vlastivědných prací 6, 1974, s. 95–112.

³² TATÁŽ, *K událostem na Opočensku za nevolnického povstání roku 1775*, Orlické hory a Podorlicko: Sborník vlastivědných prací, 1970, s. 137–143.

aktu cílícím proti panským rekatolizačním snahám. Ve druhém článku popisuje průběh povstání na Opočensku, který klade do souvislosti povstání v severovýchodních Čechách.

Dalším studovaným tématem, které však není primárně venkovské, je pronikání Němců a německých příjmení do českého prostředí, kterým se zabývá mnohaletý výzkum Josefa Beneše publikovaný v monografii *Německá příjmení u Čechů*.³³ Hlavním přínosem této práce jsou statistické údaje o frekvenci výskytu německých příjmení u Čechů a rejstříky obsahující velké množství německých příjmení. Je důležité říci, že vedle této demografické práce jsou další významné studie publikovány v časopise *Historická demografie*. V tomto časopise jsou publikovány nejen práce českých odborníků, ale i studie zahraničních vědců zabývajících se problematikou českého prostoru.³⁴

K rozpoznání typologií a vývojových tendencí opočenského venkova v horizontu let 1598–1836 využíváme studium pramenů coby zprostředkovatele poznání historické skutečnosti. Užití prameny v této práci rozdělujeme do tří kategorií.

Prvotně se jedná o prameny registrující data ekonomického charakteru – sumární výčet poddanských povinností, finančních i naturálních dávek, robot, soupis celkové rozlohy poddanských polí včetně ozimů a jařin, a počet dobytka. Mezi tyto prameny náleží *urbáře*,³⁵ *berní rula*³⁶ a *tereziánský katastr*.³⁷

Další skupinu zastupuje tematicky osamocený pramen *soupis poddaných podle víry*³⁸ zaznamenávající informace sociálně-demografického rázu – jméno, věk, poddanský či svobodný stav, povolání, náboženské vyznání a početnost hospodářské jednotky.

Poslední skupinu tvoří prameny kartografické zobrazující podobu sledovaného venkovského prostoru ze dvou úhlů pohledu. Mapy vytvořené dle kartografických pravidel ukazují takřka nezkreslenou podobu kulturní krajiny. Nejhodnotnějšími mapovými prameny tohoto charakteru jsou zajisté *mapy stabilního katastru*, ve kterých jsou přesně zakreslené vesnické půdorysy, stavby a plužina, a *mapy Opočenského panství rodu Colloredo-Mansfeld*³⁹

³³ Josef BENEŠ, *Německá příjmení u Čechů*, Praha 2020.

³⁴ Snad tím nejpovolanějším českým odborníkem na poli demografie je Eduard Maur. Mezi významné zahraniční odborníky náleží Markus Cerman či Sheilagh Ogilvie.

³⁵ Státní oblastní archiv Zámbrsk, fond velkostatek Opočno, Urbář, r. 1598, Hornigova signatura 26 2 2.

³⁶ Václav PEŠÁK, *Berň rula. Sv. 13, kraj Hradecký. 1. vyd.*, Praha 1954.

³⁷ Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK, *Tereziánský katastr český. Sv. 1, Rustikál (kraje A–CH)*, Praha 1964.

³⁸ Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlataše KUKÁNOVÁ, *Soupis poddaných podle víry z roku 1651: Hradecko – Bydžovsko. Díl 1.*, Praha 2000, s. 746–915.

³⁹ Státní oblastní archiv v Zámbrsku, fond Velkostatek Opočno (dále SOA Zámbrsk, Vs Opočno), mapy, nezpracovaný fond, který nemá inventář.

dokládající význam a prostorovou rozlehlost panství. Na straně druhé obrazové mapy sloužily především jako prezentace rozlohy a hojnosti panských majetků,⁴⁰ a proto jsou značně zidealizované a v určitých částech se odklánějí od reality.⁴¹

Uspořádání výkladu ve vlastním jádru práce i v níže uvedeném výčtu je strukturováno tak, že jde od stabilního katastru proti proudu času. Jedná se o neobvyklý způsob výkladu, který je zvolen z důvodu množství a přesnosti dat zaznamenaných ve stabilním katastru.

Stabilní katastr byl tvořen v rozmezí let 1825–1840, obsahuje písemné a katastrální operáty a indikační skici. Písemné operáty pojímají seznam veškerých pozemků a jejich vlastníků. Můžeme tuto část tedy využít k zhodnocení zapsaných držitelů a parcelačních čísel jednotlivých pozemků. Katastrální operáty obsahují vceňovací operáty s protokoly a dokumenty týkající se počínání katastrální komise, písemné operáty s informacemi o jednotlivých parcelách a staré originální mapy doplněné o císařské otisky.⁴² Tuto část můžeme využít k porovnání parcelačních čísel a jednotlivých majitelů. Indikační skici jsou barevné mapy vytvořené pro práci v terénu při hledání změn. Můžeme je využít k rozeznání spalných od nespalných staveb, nalezení půdorysných typů sídlišť a jejich plužin, lokalizování kostelů, nalezení starých místních názvů, určení parcelačních čísel nestavebních ploch, prozkoumání příslušných popisných čísel, která nejsou uvedena u všech obytných stavení, a zjištění počtu stavení a všech budov v daném sídlišti. V této práci využíváme indikační skici dostupné online v aplikaci ČÚZK,⁴³ kde můžeme vybraná sídliště jednoduše lokalizovat a prozkoumat.

Výzkum prováděný v této práci se zaměřuje na zjištění patrná z indikačních skic, a to na podíl dřevěných a zděných staveb, půdorysný typ sídliště, typ plužiny, kombinaci sídlištního půdorysu a plužiny a na dislokování kostelů. V rámci zjištění podílu dřevěných a zděných staveb sčítáme spalné a nespalné stavby. Půdorysné typy sídlišť rozeznáváme na základě práce Josefa Doberského.⁴⁴ Typy plužiny identifikujeme za pomoci výzkumu Ervína

⁴⁰ Anonymní obrazová mapa panství Opočno za vlády Ludvíka Colloreda z roku 1667. Bez názvu, anonymní olejomalba, 1667, bez měřítka. NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Opočno, sign. OP02403.

⁴¹ Rozdělením na „mapy“ a „obrazové mapy“ si vypomáháme z důvodu potřeby přesné charakteristiky dané specifické kartografické památky. Eva CHODĚJOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Dušan ADAM, *Krajina jako historické jeviště*, Praha 2012, s. 81.

⁴² Jan BUMBA, *České katastry od 11. do 21. století*, Praha 2007, s. 51–70.

⁴³ Mapy stabilního katastru. Dostupné z <https://ags.cuzk.cz/archiv/>.

⁴⁴ Josef DOBERSKÝ, *Půdorysy vesnic na Dobrušsku, Orlické hory a Podorlicko: Sborník vlastivědných 6*, 1994, s. 393–395.

Černého.⁴⁵ K rozpoznání kombinace sídlištního typu a pluziny využíváme práci Josefa Doberského a Ervína Černého. V části zabývající se kostely hledáme v indikačních skicách příslušný karmínový půdorys se symbolem kříže.

Tereziánský katastr je souhrnný název pro druhý tereziánský rustikální katastr a katastr dominikální. Tvorba tohoto katastru byla zahájena roku 1713, kdy započal sběr vrchnostenských příznání zdaňovaného majetku. Příznání přicházela do roku 1715. Mezitím již započala práce vizitačních komisí, které projížděly jednotlivá panská dominia, kde kontrolovaly jednotlivá příznání. Práce těchto komisí v celozemském měřítku si vyžádala celých 12 let práce. Teprve v roce 1748 vešel v platnost nový katastr nahradivší doposavad platnou berní rulu upravenou roku 1683 dle dat tzv. „Kinského katastru“. Již o několik let později započaly práce na revizi katastru, a tak byl v roce 1757 vydán nový katastr.⁴⁶

Tereziánský katastr z roku 1757 je tvořen 72 svazky, ve kterých jsou uvedeny výměry hospodářů dle velikosti, bonity půdního fondu, ceny obilí a „vedlejších“ možností výdělku jednotlivých vsí, konkrétně chov dobytka, chmelařství, dřevařství, pěstování lnu a navazující zpracující průmysl. Dále katastr vedl záznamy o počtu obytných budov zatížených domovní daní, zisky z pivovarů a řemeslné výroby. Veškerá zjištění byla převedena na peněžní ekvivalent. Po celkovém vyčíslení příjmů bylo posléze stanoveno množství berně osedlých pro danou ves.⁴⁷

Tereziánský katastr byl vydán pod patronací archivní správy Ministerstva vnitra ve tři svazkové edici,⁴⁸ která pracuje s daty z roku 1757. Výzkum v této práci se zaměřuje na počet hospodářů a usedlíků v obci a velikost rozlohy orných polí jednotlivých hospodářů. Dle těchto zjištěných dat můžeme popsat vlastnickou strukturu opočenského panství v roce 1757.

Soupis poddaných podle víry z roku 1651 je raně novověký pramen evidující takřka většinu populace, zejména zpovědního věku,⁴⁹ žijící na jednotlivých panstvích či v královských

⁴⁵ Ervín ČERNÝ, *Zaniklé středověké osady a jejich pluziny: Metodika historiografického výzkumu v oblasti Dražanské vrchoviny*, Praha 1979.

⁴⁶ A. CHALUPA – M. LIŠKOVÁ – J. NUHLÍČEK, *Tereziánský katastr*, s. 6, 7.

⁴⁷ Ladislav NEKVAPIL – Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, *Prameny pro výzkum sociálních a náboženských dějin českého venkova v raném novověku*, Pardubice 2013, s. 6, 7.

⁴⁸ První svazek obsahuje rustikální katastr Prahy a 8 krajů – Berounsko, Boleslavsko, Budějovicko, Bydžovsko, Čáslavsko, Hradecko, Chebsko, Chrudimsko, druhý svazek zahrnuje zbývající rustikál v Klatovském, Kouřimském, Litoměřickém, Loketském, Plzeňském, Prácheňském, Rakovnickém, Tábořském a Žateckém kraji. Třetí svazek pojímá dominikální katastr celých Čech. Všechny tři svazky obsahují rejstříky.

⁴⁹ Zpovědní věk byl u římskokatolické církve nastaven na 10–12 let, tedy na věk, kdy bylo dítě rozumově s to účastnit se zpovědi a svatého přijímání. Není však výjimkou, že jsou v pramenu evidovány i mladší děti ve věku 4 až 8 let.

městech.⁵⁰ V případě panství je pramen strukturován dle obcí. Obce jsou dále členěny na domácnosti, mnohdy rozdělené podle sociální diferenciaci na rolníky, řemeslníky a podruhy. Jednotlivé domácnosti jsou reprezentovány nejčastěji hospodářem, kterému patří daná usedlost. Dále jsou v prameni zapsány osoby pracující ve vrchnostenských podnicích, jakými jsou pily, hospodářské dvory, pivovary apod. Mezi osobami patřícími do domácností jsou počítány všechny přítomné osoby, tedy i čeleď, učňové a tovaryši.⁵¹ Z výše popsaného můžeme dále zjistit počet obyvatel v daných sídlištích, strukturu rodiny, počet katolíků a nekatolíků, podíl německojazyčného a českojazyčného obyvatelstva a poměr majetkové struktury sídlišť dle vepsaných poznámek, které odlišují jednotlivé venkovské složky obyvatel.⁵² V této práci se zaměřujeme na informace o poměru katolíků a nekatolíků, struktuře rodiny, celkového počtu obyvatel a poměru německojazyčného a českojazyčného obyvatelstva. Na základě dat pramenících z těchto informací se snažíme charakterizovat venkovské obyvatelstvo v době vzniku pramene.

Berní rula je fakticky prvním katastrem, který vznikl v letech 1653–1656. Evidovala vlastníky městských domů, svobodných dvorů na venkově a poddanských usedlostí, kteří odváděli daň z těchto majetků. Poddanské usedlosti byly rozděleny dle velikosti hospodářsky užívané půdy. Největšími hospodáři byli sedláci obhospodařující 15–150 korců, menšími hospodáři byli chalupníci pracující na 7–30 korců a nejmenšími zemědělci disponujícími 0–8 korce byli zahradníci.⁵³ Informace zaznamenané v tomto katastru nám skýtají možnost identifikovat jednotlivé hospodářské usedlosti, uvedení rozlohy jejich polností, výměry ozimů a jařin, počet vlastněného dobytka, pusté a vyhořelé usedlosti a lokalizaci řemeslo vykonávajících poddaných.⁵⁴ Výzkum tohoto pramene se v práci orientuje na identifikaci jednotlivých hospodářů dle velikosti obhospodařovaných polností. Důvodem je pokus o charakteristiku majetkových poměrů zemědělského lidu opočenského panství.⁵⁵

⁵⁰ Důležitou součástí jsou v rámci soupisu jednotlivých panství, statků a měst údaje o situaci farní administrativy a mnohdy i zhodnocení rekatolizačního úsilí v daném prostoru.

⁵¹ Osoby jsou zapsány křestním jménem a dále jsou charakterizovány věkem, povoláním či rolí v domácnosti, příbuzenským vztahem k hospodáři, příslušnosti, kdy je zapsaná osoba buďto katolíkem či nekatolíkem, u kterých je dále psána poznámka o naději na získání ke katolické víře či nemožnost této konverze, a osobní závislosti. Ta má několik podob, a to konkrétně poddanskou, cizopanskou a svobodnou a náboženskou – a příslušnosti, kdy je zapsaná osoba buďto katolíkem či nekatolíkem, u kterých je dále psána poznámka o naději na získání ke katolické víře či nemožnost této konverze.

⁵² L. NEKVAPIL – Š. NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, *Prameny pro výzkum sociálních a náboženských dějin*, s. 19–22.

⁵³ Katastr obsahuje také deskripce vrchnostenských objektů – pivovarů, hutí, mlýnů. Limitem pramene je chybějící popis usedlostí stojících na obecních pozemcích a tzv. speciálních osad – dřevařské a hornické osady.

⁵⁴ Tamtéž, s. 5, 6.

⁵⁵ Zdrojem zkreslení zaznamenaného stavu je nutnost převodu korců na lány, kdy bereme hodnotu 68 korců coby jeden lán, a to proto aby bylo možné rozlišit sedláky od ostatních hospodářů.

Urbář panství Opočna z roku 1598 je prakticky doplněný a znovuvytvořený urbář z roku 1542. Jedná se o pramen evidující poddanské povinnosti vůči vrchnosti. V urbáři jsou zapsány stálé platy, které odváděla každá usedlost vrchnosti. Dle těchto dat můžeme přibližně rekonstruovat velikost obhospodařovaných polností jednotlivých sídlišť opočenského panství v době před koncem 16. století. Tato zjištění můžeme posléze porovnat s novějšími daty a určit tak možné změny ve vývoji velikosti polností v jednotlivých sídlištích. Tento pramen v práci využíváme ke zjištění počtu hospodářů ve vsích. Tato data bereme coby výchozí stav, který se v průběhu sledovaného období proměňoval. Je nutné říci, že opočenských urbářů je více. Dále se totiž dochovaly urbáře z roku 1655, 1737 a 1773, nám však stačí k zachycení vývojových tendencí urbář z roku 1598, který můžeme označit za „úvodní“ pramen.

Mapy panství jsou nejvýznamnějším kartografickým pramenem využívaným k rekonstrukci historických krajin. Jejich genezi lze doložit přibližně od poloviny 16. století, kdy sloužily zejména pro správní a hospodářské záměry. Kvalita a velikost těchto map se vyvíjela od zjednodušených plánek po rozsáhlé podrobné mapy zachycující celá panství. Nejvíce map vzniklo pro šlechtické, církevní a komorní velkostatky coby materiály sloužící k provozu těchto hospodářských subjektů.

Mapy panství zobrazují takřka pouze předindustriální krajinu, kdy byl největší prostor věnován zemědělské, lesnické a rybníkářské produkci. V mapách jsou zakresleny všechny možné druhy sídlišť spolu s rozličnými hospodářskými stavbami od skláren po mlýny. V polovině 19. století začala tvorba těchto map upadat, až byla úplně zastavena. Důvodem byl vznik map stabilního katastru, které svou přesností a propracovaností převýšily mapy jednotlivých panství.⁵⁶

Soubor map tohoto druhu obsahuje archivní fond velkostatku Opočno uložený ve Státním oblastním archivu v Zámrsku. Jedná se o 11 map vzniklých v rozmezí let 1749–1880, které se vyznačují rozdílnými rozměry, měřítky, dokonce i stavem, v jakém se dochovaly do dnešních dnů. Konkrétně se jedná o devět map zobrazujících celé opočenské panství, jednu mapu statku Skalka a jeden půdorysný řez města Opočna. Tyto mapy využíváme k ilustraci územní rozlohy panství, deskripci lesních a rybníčních ploch a k ukázce proměny ve využívání venkovských prostor před počátkem nastupující industrializace. Starším kartografickým dílem zobrazujícím opočenské panství je obrazová mapa vzniklá v roce 1677 zachycující takřka

⁵⁶ Martin TŮMOVÁ, *Mapy Colloredo–Mansfeldovského panství Opočno z let 1749–1880*, Historická geografie 41, č. 1, 2015, s. 24, 25.

panoramatický pohled do krajiny táhnoucí se od Hradce Králové přes Třebechovice pod Orebem, Opočno, Dobrušku až po hranici Kladska a Náchoda.⁵⁷ Takto zachycený prostor nemůžeme za žádných okolností považovat za svědka minulosti, nýbrž za doklad vnímání prostoru coby živého organismu.⁵⁸ Tuto obrazovou mapu v práci využíváme k dokreslení podoby opočenského venkova a k propojení „hluchých“ míst postrádajících příslušný historický popis.

Velké množství pramenů obsahuje *fond Velkostatku Opočno a Rodinný archiv Colloredů*, oba uložené ve Státním okresním archivu v Zámrsku. Fond velkostatku Opočno čítá celkem 8 120 knih, 4 386 map a plánek, 913 kartónů, 725 balíků, 139 fascikul, 455 pořadačů a 524 pozemkových knih vzniklých v letech 1588–1879. Mezi těmito prameny jsou i urbáře z let 1542, 1598, 1655 a 1773, gruntovní knihy, hospodářské účty, soupisy robot a poddanských povinností. Obecně můžeme tyto prameny využít ke studiu dějin zemědělství, lesnictví, rybníkářství, hospodářských a poddanských poměrů a rekatolizace na Opočensku.

Rodinný archiv je tvořen 82 pergamenovými listinami sepsanými mezi lety 1588–1873, osobními písemnostmi členů obou rodů, 16 fascikly opisů archivních pramenů o rodech Colloredů a Mansfeldů z jiných archivů a 8 rukopisů zabývajících se dějinami Španělska v období let 1574–1710. Doposavad nezpracované prameny z rodinného archivu Colloredů lze využít při studiu dějin 30leté války, válek pruských a napoleonských a států, ve kterých žili členové rodu Colloredo a Mansfeld (Itálie, Belgie, Německo, Francie).⁵⁹ Rozsah této práce bohužel neumožňuje užít větší množství pramenů obsažených v těchto fondech.

Prostor zaniklého opočenského panství se nachází na území východní části hradeckého kraje. Tento subregion z geomorfologického pohledu na severovýchodě vymezuje pohoří Orlických hor, na východní straně pahorkatina postupně se měnící v horský masiv Králického Sněžníku, jižní hranice je tvořena tokem Tiché a Divoké Orlice, západní a severní mez je představována Labem a Metují. Subregion východního Hradecka nepředstavuje homogenní přírodní útvar, nýbrž rozmanitý geomorfologický prostor.

V blízkosti Labe a dolního toku Orlice se nachází ve výškách okolo 250 m n. m. až 300 m n. m. zvlněná úrodná rovina rozprostírající se až ke Kostelci nad Orlicí, Novému Městu nad Metují a Opočnu. Od těchto měst se zvedají mírné kopce táhnoucí se směrem k podhůří

⁵⁷ R. ŠIMŮNEK, *Obraz šlechtického panství*, s. 80, 81.

⁵⁸ Tamtéž, s. 80.

⁵⁹ Kolektiv pracovníků státního archivu, *Státní archiv v Zámrsku: průvodce po archivních fondech*, Praha 1965, s. 319–323.

Orlických hor nacházející se ve výškách od 400 do 700 m n. m. Samotné podhůří je lemováno hřebenem Orlických hor přesahujících výšky 1000 m n. m. Proměňující se nadmořská výška ve spojení s rozličnými klimatickými podmínkami jednoznačně ovlivňovala život na tomto území, a to zejména průměrnými teplotami a ročním úhrnem srážek. Průměrné roční teploty se zde pohybují od 4 do 10 °C, nejteplejší oblastí je rovina v okolí Hradce Králové, naopak nestudenější jsou Orlické hory. Roční úhrn srážek činí od 500 do 1200 mm.⁶⁰

Veškeré vodstvo východního Hradecka patří do povodí řeky Labe. Mezi jeho přítoky patří řeka Orlice vzniklá soutokem Divoké a Tiché Orlice, a Metuje pramenící v Broumovské vrchovině. Důležitým vodním tokem oblasti Podorlicka byla řeka Dědina – ve svém horním a středním toku nazývaná Zlatý Potok – využívaná zejména ke splavování vytěženého dřeva.

V kombinaci geologických, klimatických a výškových poměrů můžeme v rámci tohoto prostoru stručně charakterizovat vegetační oblasti spolu s typickými rostlinnými porosty. V prostoru východního Hradecka se rozprostíraly dva druhy lesů, a to konkrétně horské a podhorské lesy tvořené jehličnatými, jedlovými, smrkovými a bukovými porosty vyznačujících se nepřístupností a odrážející se v pozdějším kolonizačním úsilí.⁶¹ V nižších a nejnižších nadmořských polohách se dle půdního podloží rozkládají buďto borové lesy stojící na písčitém podloží v okolí dolního toku obou Orlic a Labe, nebo listnaté lesy stojící převážně na břidlici přecházející ve svor.⁶²

Na území východního Hradecka se po 30leté válce nacházelo 17 panství a statků spolu s 12 rytířskými statky, ve kterých žilo 7180 poddanských hospodářů. Všechny 12 rytířských statků a zemanských sídel postupně přešlo pod větší sousedy, kteří tak vytvořili řadu velkostatků spojujících několik menších zboží do jednoho velkého. Mezi tyto velkostatky se počítá Rychnov nad Kněžnou, Solnice, Rokytnice, Žamberk a Brandýs, Králíky, Kyšperk a Orlice, Žampach, Potštejn, Doudleby, Kostelec nad Orlicí a Borovnice, Častolovice – Týniště a Borohrádek, Opočno – Skalka a Hoříněves.⁶³ Bylo zde 21 měst a 332 vesnic, kolem kterých se rozprostíralo 130569 korců obhospodařované půdy a 5593 korců pusté půdy. Roku 1833 již žilo na panstvích východního Hradecka 160471 obyvatel.⁶⁴

⁶⁰ J. LÁSKA, *Východní Hradecko*, s. 30, 31.

⁶¹ Karel HORÁK, *Lesní hospodářství na panství opočenském v 18. století*, Orlické hory a Podorlicko 2, 1969, s. 22.

⁶² J. LÁSKA, *Východní Hradecko*, s. 31.

⁶³ J. ŠŮLA, *Venkovský lid*, s. 15–34.

⁶⁴ J. LÁSKA, *Východní Hradecko*, s. 33, 34, 37.

Výhodné přírodní podmínky spolu s kvalitní půdou předurčily popisovaný subregion k zemědělské produkci. Typicky se zde pěstovalo obilí (ječmen, žito, pšenice a oves), hrách, konopí a len, místy i vinná réva a chmel pro potřeby vrchnostenských pivovarů. Užívání trojpolního hospodářství si vyžádalo velké množství pasoucího se dobytka, využívaného jako přirozený zdroj hnojiva. Dalšími zdroji nemalých příjmů bylo rybníkářství a lesní hospodářství. Obě odvětví zásobující nejen přilehlé regiony, ale i vzdálenější místa – příkladem je prodej ryb z opočenských rybníků do Kladska či dodávky dřeva z Orlických hor pro kutnohorské doly. V rámci jednotlivých velkostatků se objevovaly různě rozvinuté průmyslové podniky. Konkrétně objekty mlýnů, pivovarů, pil, vinopalen, lihovarů, kamenolomů, cihelen, vápenek, skláren, železáren, tkalcoven a plátenických dílen.⁶⁵

⁶⁵ Tamtéž, s. 40–49.

Popis panství

Panství Opočno z historického pohledu vyplňovalo východní část Hradeckého kraje. Rozprostíralo se takřka od přilehlého okolí Hradce Králové na východ až po česko-kladské pomezí, k dnešní hranici s Polskem v Orlických horách, jižně po obce Dobré a Bílý újezd, severně pak po okraj Nového Města nad Metují. V pramenech se objevuje panství rozdělené na dva původní celky⁶⁶ – panství Opočno a Frymburk.⁶⁷ Správním centrem panství bylo město Opočno s renesančním zámekem nad Zlatým potokem.⁶⁸ Oboje stojící na základech starobylého hradiště.

Pohled na takto vymezený prostor nám skýtá možnost geografické deskripce. Panství můžeme rozdělit dle výškové členitosti. A to na rovinu, která se rozprostírá v prostoru vymezeném sídlišti Blešno – Králova Lhota – Dobruška – Trnov – Bolehošťská Lhota – Třebechovice pod Orebem, dosahující nadmořské výšky 250 až 300 m. n. m. Půdní fond této oblasti tvořený převážně opukou, jílovitými a písčítými naplaveninami spolu s písčitohlinitými a sprašovými vrstvami tvoří nejúrodnější oblast celého panství využívanou k pěstitelské činnosti. Dále na pahorkatinu ležící mezi 400 až 600 m. n. m. zvedající se od linie sídlišť Běstviný – Dobruška – Bílý Újezd směrem k Orlickým horám. Podloží je tu tvořeno zelenou břidlicí a fililitem spolu s výše položenými pásy svoru. V poslední řadě na nejvýše položené horské oblasti vyskytující se v nadmořské výšce mezi 700 až 1000 m. n. m. Podloží těchto horských prostor je tvořeno převážně červenou a šedou rulou. V těchto oblastech bylo obvyklé pěstitelství a ve vyšší míře i dobytkářství. Ztížené hledání obživy v hornatých částech panství si vyžádalo čilou nezemědělskou činnost spočívající především v těžbě dřeva, plátenictví, soukenictví nebo v námezdní zemědělské práci (méně hornaté oblasti).

Vodstvo tohoto panství řadíme mezi malé říční toky využívané v minulosti zejména k rybolovu a splavování dřeva.⁶⁹ Nejdůležitějším tokem je Zlatý potok pramenící jihovýchodně od Olešnice v Orlických horách v tzv. Novoměstských horách.⁷⁰ Nedaleko Chábor se tento tok rozděluje na dvě ramena, kdy první protéká Opočnem a dále míří na Městec, ve kterém přebírá jméno Dědina, a druhé rameno teče přes Dobrušku k Českému Meziříčí, kde se obě ramena opět spojují a vytváří tak dolní tok Dědiny tekoucí k městu Třebechovice pod Orebem,

⁶⁶ Do 30. let 16. století se jednalo o dvě panství, která byla později sloučena do jednoho správního centra v Opočně.

⁶⁷ J. ŠŮLA, *Venkovský lid*, s. 26.

⁶⁸ August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1998, s. 668–669.

⁶⁹ Dřevo bylo splavováno po Zlatém potoku do Opočna, odkud bylo prodáváno dále do Čech, například do dolů v Kutné Hoře.

⁷⁰ Do Zlatého potoka se vlévá Brtevský, Jěštětický, Jalový a Vojenický potok.

kde se vlévá do Orlice.⁷¹ Na opočenském panství se nacházelo i velké množství rybníků využívaných zejména k chovu ryb. Jen v roce 1598 bylo na panství 61 rybníků⁷² vzniklých povětšinou v 16. století, tedy v době největšího rozvoje rybníkářství v Čechách.⁷³ Do současnosti se dochoval pouze nepatrný zbytek z této velké rybníční sítě. Důvodem je zánik rybníků zejména v souvislosti s hledáním obživy, vypuštěním rybníků a následným zoráním dna, přeměněného tak na úrodnou pěstitelskou půdu.⁷⁴

Sídliště opočenského panství můžeme rozdělit do tří kategorií, a to na města, městečka a vsi. Jejich počty se v průběhu let měnily. V roce 1598 jsou v urbáři zaznamenány dvě města (Dobruška a Třebechovice pod Orebem), pět městeček (Opočno, Městec, Kounov, Nový Hrádek, Olešnice v Orlických horách) a 82 vsí, ze kterých bylo šest pustých (Šestajovice, Roztoky, Jesenice, Šonov, Zvole, Rychnověk). Poměr sídlišť zaznamenaný v Soupisu poddaných podle víry se o více než padesát let později lehce pozměnil na tři města (přibylo Opočno), tři městečka (ubyl Městec, jenž byl mylně identifikován jako městečko a Opočno stanuvší se městem) a 76 vsí. V roce 1757 byly na panství dle Tereziánského katastru tři města (Dobruška, Třebechovice pod Orebem a Opočno) a 82 vsí.

Nedílnou součástí sídelní struktury byla farní síť, o které lze říci, že sloužila jako základna církevní správy. V roce 1615 bylo na opočenském panství 12 far zaznamenaných v berním přiznání Janem Rudolfem Trčkou z Lípy.⁷⁵ Počet far se během 30 let snížil na osm (Přepychy, Opočno, Třebechovice pod Orebem, České Meziříčí, Jesenice, Zvole, Sedloňov a Dobruška).⁷⁶ Fary zůstaly po 30leté válce v mnoha případech pusté, k jejich znovuobsazení docházelo pomalu. K farní struktuře patří neodmyslitelně i síť římskokatolických kostelů a kaplí.⁷⁷ O jejich počtu se dozvídáme opět z urbáře z roku 1598, ve kterém je zaznamenáno 23 kostelů a 3 kaple.⁷⁸ Pro srovnání tereziánský katastr udává celkem 19 kostelů (1 děkanský, 5 farních a 13 filiálních) a 3 kaple.⁷⁹

⁷¹ A. FLESAR, *Popis historicko-archeologicko-statistický*, s. 10.

⁷² Opočenská rybníční soustava na přelomu 16. a 17. století byla hned po rožmberské a pernštejnské doméně třetí největší v celých Čechách.

⁷³ Jaroslav LÁSKA, *Rybníkářství a rybářství na Opočensku*, Hradecký kraj, Hradec Králové 1958, s. 229.

⁷⁴ Renata PAVELKOVÁ – Jindřich FRAJER – Patrik NETOPIL a kol., *Historické rybníky České republiky srovnání současnosti se stavem ve 2. polovině 19. století*, Praha 2014, s. 17.

⁷⁵ Václav PEŠÁK, *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*, Praha 1953, s. 57.

⁷⁶ L. MATUŠÍKOVÁ – Z. KUKÁNOVÁ, *Soupis poddaných podle víry*, s. 916–919.

⁷⁷ Před rekatolizací nejen římskokatolické, ale i protestantské svatostánky.

⁷⁸ Státní oblastní archiv Zámrska, fond velkostatek Opočno, Urbář, r. 1598, Hornigova signatura 26 2 2.

⁷⁹ Pavla BURDOVÁ, *Tereziánský katastr český. Sv. 3, Dominikál*, Praha 1970, s. 180, 181.

Popis historického vývoje panství nelze započít později než v době rané kolonizace. Právě v této době došlo k založení opočenského hradiště, prvně zmíněného Kosmou v roce 1068. Kolonizace směřovala podél Orlice a Dědiny od Hradce Králové do výše položených oblastí. V téže době byly založeny dva újezdy (Vysoký Újezd a Bílý Újezd), ze kterých postupovala kolonizace do neosídlených oblastí.⁸⁰ Do kolonizačního úsilí se zapojilo mnoho šlechtických rodů. Na Dobrušsku se o kolonizaci zasloužil rod Mutinů, jehož zakladatelem byl Mutina ze Skuhrova. Potomci tohoto významného šlechtice založili větev pánů z Dobrušky a později i Opočna.⁸¹ Vedle šlechtické kolonizace probíhala i čilá církevní kolonizace. V roce 1272 byl založen cisterciácký klášter ve Svatém Poli, který se zasloužil o rozšíření kolonizovaných oblastí. Osidlován byl zejména střední a horní tok Zlatého potoka a horské prostory, kdy nejvýše nově založenými sídlišti byly Deštné (1362), Dobré (1367) a Dobřany (1361). V době vrcholné kolonizace vzniklo v oblasti Orlických hor frymburské panství, o jehož počátcích nemáme žádné prameny. Centrum panství bylo tvořeno hradem Frymburkem a městečky Nový Hrádek a Olešnice v Orlických horách. Kolonizační úsilí Frymburských bylo dokončeno ve druhé polovině 14. století. Dovršením vrcholné kolonizace pánů z Dobrušky představuje odkoupení Opočna před rokem 1359, ze kterého se rázem stalo centrum dominia. V roce 1376 páni z Dobrušky a Opočna odkoupili frymburské panství.

Doba po husitských válkách přilákala do oblasti bezvýznamný zemanský rod Trčků z Lípy. Mocenské vzednutí tohoto rodu nastalo zástavou církevních majetků, které byly předány Mikuláši Trčkoví z Lípy. Zástavou z roku 1436 mu byl předán majetek pražské kapituly⁸² a zaniklého svatopolského kláštera⁸³. V letech 1495–1500 tento rod systematicky skupoval jednotlivé vsi, platy a drobné statky, čímž došlo k vytvoření jádra trčkovského

⁸⁰ O. FELCMAN a kol., *Dějiny východních Čech*, s. 186, 187.

⁸¹ Jiří HÁS, *Šlechtické rody na Rychnovsku*, Praha 2002, s. 25. Martin ŠANDERA, *Páni z Dobrušky a z Opočna*, České Budějovice 2007.

⁸² Jásenná, Černilov a Mokré. Lenka DVOŘÁKOVÁ, *Trčkové z lípy na přelomu 15. a 16. století*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica I. Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, ed. Josef Petráň, Praha 1976, s. 115.

⁸³ Vysoký Újezd, Jílovice, Očelice, Městec, Libřice, Ostašovice, Lično, Kounov, Bačetín, Sudín, Dobré, Hlinné, Osečnice a újezd v Deštném v Orlických horách. Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 II.*, Praha 2022, s. 149–171.

dominia.⁸⁴ V roce 1534 byly Trčky zakoupeny obě poloviny frymburského panství⁸⁵ a o 15 let později další zboží rozšiřující již tak velké dominium⁸⁶. Počínaje 17. stoletím se z Opočna stává centrum Trčkovského dominia, jeho majitel Jan Rudolf Trčka z Lípy je tou dobou jedním z nejbohatších šlechticů v českém království. Konfiskace šlechtických majetků bezprostředně po bitvě na Bílé hoře poskytly Trčkovi možnost skupovat celá panství.⁸⁷ Panství se dále rozrůstalo i pokračující horskou kolonizací, v roce 1625 bylo vsím Sedloňov, Plasnice, Deštné a Sněžné odprodáno na 2 500 provazců pasek, kopanin a méně hodnotné půdy. V roce 1628 se na panství rozehrál bouřlivé náboženské povstání. Poddaní prakticky bojovali proti násilné rekatolizaci, které byli vystaveni.⁸⁸

Roku 1634 došlo k zavraždění dědice Trčkovských majetků Adama Erdmana Trčky z Lípy. Brzy po této nešťastné události bylo Trčkovské dominium konfiskováno v souvislosti s činností zavražděného Adama Erdmana Trčky. Rokem 1635 získávají panství Opočno do zástavy bratři Rudolf a Jeroným Colloredo z Wallsee. O rok později se stávají dědičnými držitelé opočenského panství.⁸⁹ V roce 1638 dochází k připojení frymburského panství k opočenskému.⁹⁰

S příchodem nových majitelů je spojena nová rekatolizační vlna, jejímž vrcholem můžeme označit rok 1650. Právě v tomto roce byl vydán patent nařizující římskokatolickou víru coby jedinou povolenou. V důsledku tohoto nařízení mnoho rodin emigrovalo do Kladska

⁸⁴ V roce 1495 bylo zakoupeno panství Opočno s hradištěm, městy Dobruška a Opočno, vsemi Pulice, Semechnice, Krňovice, Kamenice, Mělčany, Trnov, části Domašina a Pohoří a dnes zaniklé Příčno a Radlice, Šestajovice, Rychnověk, České Meziříčí, část Zvole, Jesenice, Roztok, Rohenic a polovinu hradu Veselice. V roce 1496 byly zakoupeny Skalka, Kamenice, Lazce, Křivina a Pohoří, městečko Třebechovice pod Orebem, Blešno, Librantice, Jeníkovice, Nepasice, Krňovice, Štěnkov, Výrov, Lično, Petrovičky, Bělušice, Hališovice, Lasice, Městec, část Slavětína, Jesenice, Rychnovku a Rohenic. V roce 1498 byly Smiřice připojeny k Opočnu. V roce 1499 byly zakoupeny Přepychy a část Lazce. V roce 1500 byly zakoupeny Králova Lhota, Divec, Bukovina, Lejšovka, Vlkov a Smržov.

⁸⁵ Jedná se o hrad Frymburk, městečka Olešnice v Orlických horách, Nový Hrádek a Kounov, vsi Běstvin, Sněžné, Tis, Bystré, Janov, Nedvězí, Dobřany, Ohnišov, Vanovka, Bidlo, Slavoňov, Bohdašín, Rozkoš, Rovné, Provoz, Domašín, Myškov, Nová Ves, Hory a Lhota. A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 65.

⁸⁶ V roce 1549 byl odkoupen statek Vranov spolu se vsemi Králova Lhota, Rohenice, Tošov, část Výravy a zaniklé vsi Břeškoše.

⁸⁷ V roce 1622 byl zakoupen statek Žíreč. V roce 1623 bylo zakoupeno panství náchodsko-rýzmburské panství a několik vsí na Trutnovsku. V roce 1624 bylo zakoupeno panství Nové Město nad Metují, Heřmanice, Heřmanovo Hradiště, tvrz Vlčkovice, statky Dubenec, Žiželevé a Sadová, panství Adršpach, Vamberk a statek Libchavy. V roce 1627 dochází k zakoupení Ruseku, Skaličky, Piletic a statku Slatina v okolí Hradce Králové. Tomáš Václav BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1892, s. 524–549.

⁸⁸ Je zřejmé, že povstání nestálo pouze na motivech náboženských, nýbrž i ekonomických. Ačkoliv se opočenskému panství vyhýbaly v letech 1624–1634 největší válečné útrapy předpokládáme, že i zde docházelo ke zhoršení ekonomické situace poddanského lidu v důsledku válečného zatížení. E. ČÁŇOVÁ, *K problematice povstání r. 1628*, s. 108, 109. Podrobněji: Václav MATOUŠ, *Selské povstání 1628*, Dobruška 1998.

⁸⁹ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách*, s. 682.

⁹⁰ Jedná se nejspíše o vnitřní úkon, který pouze potvrzuje vnitřní i správní propojení obou panství, o kterém víme již ze začátku 16. století.

či Slezska. O neúspěchu rekatolizace na Opočensku podává podrobnou zprávu soupis poddaných podle víry,⁹¹ ve kterém je zaznamenáno pouhých 36 římských katolíků a 6 932 osob nekatolického vyznání.⁹² Pokus o násilnou rekatolizaci se přeměnil v systematickou a dlouhodobou přeměnu náboženských poměrů mírnější formou. Na podporu rekatolizace byly postaveny či obnoveny kostely v Olešnici v Orlických horách (1702), Sedloňově (1711) a Dobrušce (1724) a zřízeny fary v Bystrém, Novém Hrádku a Opočně.⁹³

Počátkem září roku 1732 došlo k veřejnému vystoupení tajných nekatolíků. Rebelie se účastnilo mnoho lidí, avšak i velký počet rebelantů nemohl zabránit rychlému skončení odporu. Na pomoc povolána armáda bez odporu obsadila vzbouřené vesnice a pozatýkala předáky proběhnuvšího povstání.⁹⁴ V následujícím roce na panství dorazil jezuita Antonín Koniáš, který zde započal misi proti kacířství – zabavoval a ničil kacířské knihy.⁹⁵ Zhoršující se náboženská situace vyhnala další desítky osob do emigrace. Jaroslav Láška předpokládal, že v období let 1650–1745 emigrovalo okolo 1 500 osob.⁹⁶

Bouřlivé události roku 1775 se prostoru opočenského panství takřka netýkaly. Hlavní „revoluční“ událostí byl pochod poddaných do Opočna, kde přednesli své požadavky týkající se množství roboty. Následovalo rokování zástupců jednotlivých vsí s panským regentem Antonínem Herzigem, po jehož konci se poddaní bez jakýchkoliv projevů násilí rozešli do svých domovů. Události pokračovaly preventivním zásahem armády, zatčením nejaktivnějších členů delegace a přísahou poslušnosti jednotlivých rychtářů.⁹⁷

Sledované období bylo tvořeno mnoha dalšími událostmi ovlivňujícími vývoj tohoto prostoru. Mezi tyto dosud nezmíněné události dále patří morové rány z let 1646, 1647 a 1681 usmrtivší mnoho osob,⁹⁸ neúroda v letech 1746, 1771 a 1811 způsobená zejména suchem a nepříznivými vlivy počasí,⁹⁹ vpád pruských vojsk do Čech či napoleonské války.

⁹¹ Malým úspěchem rekatolizace je zjištění, že u 3 702 osob je naděje na získání ke římskokatolické víře.

⁹² L. MATUŠÍKOVÁ – Z. KUKANOVÁ, *Soupis poddaných podle víry*, s. 746–915.

⁹³ Václav RATHOUSKÝ – Zbyněk LIKOVSKÝ, *Opočno 1068–2000. Historie v datech*, Praha 2006, s. 42.

⁹⁴ Došlo k obsazení Šestajovic, Slavětína, Jeníkovice, Rohenic, Českého Meziříčí a Jílovic a zatčení 138 osob, které byly brzy propuštěny. Petr ŠORM, *Četba a literatura v životě opočenských nekatolíků na přelomu první a druhé třetiny 18. století*, Český lid 94, 3, 2007, s. 259, 260.

⁹⁵ Jaroslav ŠŮLA, *Četba tajných nekatolíků třebechovické farnosti v XVIII. století*, Východočeský sborník historický 4, 1994, s. 115.

⁹⁶ Přesné počty zběhnutých neznáme. Jaroslav LÁSKA, *Zbíhání poddaných na Opočensku*, Hradecký kraj, 1958, s. 420.

⁹⁷ E. ČÁŇOVÁ, *K událostem na Opočensku*, s. 140–143.

⁹⁸ V. RATHOUSKÝ – Z. LIKOVSKÝ, *Opočno 1068–2000*, s. 32, 36.

⁹⁹ Tamtéž, s. 46, 50, 58.

Hospodářský profil opočenského panství vykazuje veškeré elementy centrálně řízeného vrchnostenského podnikání. Mezi typické prvky počítáme stabilní pozemkovou držbu a její rozšiřování, možnost převodu robotních povinností na stálé poddanské platy, námezdní dělnickou i zemědělskou práci a vlastnictví hospodářských jednotek, mezi které náleží panské dvory, mlýny, pivovar atd.¹⁰⁰

Základní hospodářskou jednotkou se stal na přelomu 16. a 17. století režijní velkostatek. Jeho nedílnou součástí byly vrchnostenské dvory. Právě zde se soustředila veškerá zemědělská produkce a část vrchnostenské výroby, jakou bylo například cukrovarnictví.¹⁰¹ Dvorce byly vybaveny početnou čeledí, potahy a kvalitním nářadím. Hospodářské dvory koncentrovaly i další pracovní síly. Vedle zde trvale žijících čeledínů a děveček ve dvorech pracovali nádeníci žijící v okolních vsích. V roce 1598 byly na panství tři dvory, a to konkrétně opočenský, vranovský a pulický.¹⁰² Během následujících 40 let se počet zvýšil na 10 dvorů – opočenský, pulický, vranovský, tošovský, jeníkovický, ledecký, líbníkovický, dlouhoveský, hamerský a bidelský.¹⁰³ Dvory se nezaměřovaly pouze na pěstitelskou činnost, nýbrž i na chov hospodářských zvířat. Nejvíce byl chován skot, ovce, prasata a před 30letou válkou i velké množství koní, které byli v průběhu války rekvírováni a po válce se jejich počty nevrátily na předválečnou úroveň. Dokladem výdělečnosti režijního velkostatku jsou vygenerované zisky z roku 1617, které tvořily 1/3 celkového zisku panství.¹⁰⁴ Dle dochovaných pramenů můžeme říci, že dvorce byly před, během i po 30leté válce základním ekonomickým článkem panského hospodaření.

Hospodářské dvory lze v rámci deskripce venkovského prostoru sledovat ze tří rovin pohledu. A to konkrétně z ekonomické roviny, kdy se soustředíme na výdělky z pěstitelské a chovatelské činnosti a množství roboty a její reluce. Roviny demografické zaměřující se na koncentraci pracovní síly, její početnost, složení, stáří či mobilitu.¹⁰⁵ Roviny krajinotvorné sledující typ plužiny, stavební podobu dvorce¹⁰⁶ nebo umístění dvorce do krajiny.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Jaroslav ČECHURA, *Dominium Smiřických – Protikapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, Český časopis historický 90, 4, 1992, s. 511, 512.

¹⁰¹ Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Praha 1962, s. 70.

¹⁰² Vranovský dvůr disponoval více než 12 lány, opočenský dvůr více než 8 lány a pulický dvůr více než 5 lány. SOA Zámorsk, VS Opočno, Urbář, r. 1598, Hornigova signatura 26 2 2, fol. 24.

¹⁰³ J. LÁSKA, *Někdejší Opočensko*, s. 100.

¹⁰⁴ J. ŠŮLA, *Venkovský lid*, s. 59.

¹⁰⁵ Touto rovinou se blíže zabývá část textu pracující s daty soupisu poddaných podle víry.

¹⁰⁶ Dokladem důležitosti podoby hospodářských dvorců je práce významného architekta Jana Blažeje Santiniho Aichla na výstavbě Lhoteckého dvora v roce 1720. Pavel ZÁHRADNÍK, *Santini na opočenském a sadovském panství*, Průzkumy památek 6, č. 1, 1999, s. 7, 8.

¹⁰⁷ Krajinotvorný aspekt dvorců je projednán v části věnované datům získaným z map stabilního katastru.

Důležitou složkou panského režijního hospodaření bylo dále rybníkářství. Na přelomu 15. a 16. století bylo v prostoru opočenského panství vystavěno mnoho rybníků, avšak do 18. století jich byla většina vypuštěna a znehodnocena. Ryby se chytaly nejen ve stojatých vodách, nýbrž i ve vodách „běhutých“. Na konci 16. století bylo na opočenském panství 61 rybníků.¹⁰⁸ Nejvíce byli loveni kapři a pstruzi. Ryby byly prodávány nejen na trzích opočenského panství, ale i v Kladsku či Jaroměři. Rozlehlé rybníční hospodářství bylo důležitým zdrojem velkých zisků.¹⁰⁹

Vrchnost též vlastnila rozlehlé lesní prostory, které kryly značnou část panství. Urbář z roku 1598 udává 298 lečí, po přepočtu přibližně 5 400 ha.¹¹⁰ Tyto husté lesní porosty se hospodářsky využívaly k lovu lesní zvěře a těžbě palivového i stavebního dřeva.¹¹¹

Nejvýdělečnějším vrchnostenským nezemědělským provozem byl režijní pivovar vedle opočenského zámku.¹¹² Od založení pivovaru v 60. letech 16. století docházelo k postupnému zvyšování roční produkce uvařeného piva. V roce 1598 byl pivovar nejvýnosnějším podnikem celé vrchnostenské ekonomiky.¹¹³ Status nejvýdělečnějšího podniku si pivovar zachoval i během 30leté války¹¹⁴ i dlouho po ní.¹¹⁵

Dalšími panskými nezemědělskými provozy byly cihelna, chmelnice, pily, olejna, vápenka a mlýny. Zisk všech těchto provozů v roce 1617 nepřesáhl 6 % celkového zisku panství.¹¹⁶ I přesto byly mlýny jedněmi z nejdůležitějších hospodářských stavení na panství. Počet mlýnů se stejně jako počet dvorců zvyšoval. V roce 1598 bylo na panství pět mlýnů, kdežto podle berních rejstříků z roku 1620 bylo na panství už 84 mlýnských kol.¹¹⁷ O dalších počtech mlýnských kol nás informuje Tereziánský katastr z roku 1757, ve kterém je udáno celkem 50 poddanských mlýnů o 56 kolech a 32 panských mlýnů o 37 kolech.¹¹⁸

¹⁰⁸ SOA Zámorsk, VS Opočno, Urbář, r. 1598, Hornigova signatura 26 2 2, fol. 63.

¹⁰⁹ Podrobněji: *Rybníkářství a rybářství na Opočensku*, Hradecký kraj, 1958.

¹¹⁰ SOA Zámorsk, VS Opočno, Urbář, r. 1598, Hornigova signatura 26 2 2, fol. 897.

¹¹¹ K. HORÁK, *Lesní hospodářství*, s. 22.

¹¹² Do třicetileté války se vedle panského opočenského pivovaru na produkci piva podílel měšťanský pivovar v Dobrušce a Třebchovicích pod Orebem. Tyto dva měšťanské pivovary byly však záhy takřka „umlčeny“ z důvodu konkurence opočenského pivovaru. V roce 1634 došlo k zrušení omezení měšťanských pivovarů, avšak monopol na šenkování piva ve vsích zůstal v držení opočenského pivovaru. Tamtéž, s. 60.

¹¹³ J. LÁSKA, *Někdejší Opočensko*, s. 98.

¹¹⁴ Toto zjištění koresponduje s devastací venkova švédskými vojsky plenícími opočenské panství. A. FLESAR, *Popis historicko-archeologicko-statistický*, s. 56–64.

¹¹⁵ V roce 1757 se pivovar podílel na 30,7 % celkového zisku panství. V. RATHOUSKÝ – Z. LIKOVSKÝ, *Opočno 1068–2000*, s. 47.

¹¹⁶ Do tohoto údaje jsou počítány i zisky ze cla a produkce ovoce prodávaného do Hradce Králové. Jaroslav ŠŮLA, *Venkovský lid východního Hradce v letech 1590–1680*, Hradec Králové 1971, s. 60.

¹¹⁷ V. PEŠEK, *Berní rejstříky*, s. 57.

¹¹⁸ P. BURDOVÁ, *Tereziánský katastr*, s. 180.

Přiložená tabulka ilustruje podíl čistého zisku opočenského panství v jednotlivých hospodářských odvětvích.¹¹⁹ Je zřejmé, že opočenští poddaní byli povinni odvádět vrchnosti rozličné platy a dávky. Poddaní platili dávky v naturální podobě, nejčastěji se odváděly slepice a vejce. Vedle těchto platů byli poddaní povinni robotovat na panském. V době před 30letou válkou byly roboty nahrazovány penězi, ještě urbář z roku 1655 obsahuje oddíl náhrady robotních povinností. Avšak doklady o robotách ze druhé poloviny 17. století a první poloviny století osmnáctého nám chybí, a neumožňují tudíž popsat vývoj množství robotní práce. Záhy po polovině 18. století došlo ke zvýšení robotních povinností v důsledku rozvinutí vrchnostenského hospodaření vyžadujícího stále vyšších počtů robotníků.¹²⁰

	1617	1643	1725
Poddanské platy a dávky	20,7 %	16,4 %	16,4 %
Pivovar	32,6 %	35,8 %	32,1 % ¹²¹
Dvory a ovčiny	30,6 %	23,8 %	25,4 %
Sklep	-	-	11,1 % ¹²²
Rybníky a ryby	10,1 %	9,1 %	6,6 %
Lesy	2,5 %	0,1 %	2,6 %
Myslivost	-	-	1,4 %
Chmelnice	-	5,6 %	-
Pálenka	-	-	3,7 %

Důležitým dokladem hospodářské prosperity opočenského panství jsou privilegia měst a městeček. Práce Antonína Haase¹²³ nám částečně umožňuje popsat počínání městské

¹¹⁹ Tabulka je převzata z: J. LÁSKA, *Někdejší Opočensko*, s. 104.

¹²⁰ Tamtéž, s. 112–116.

¹²¹ Zisk, který podléhal dani 3,5 %.

¹²² Nejpravděpodobněji se jednalo o dodávky mléčných výrobků jednotlivým dvorům.

¹²³ Antonín HAAS, *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452*, Praha 1954.

TENTÝŽ, *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453–1500*, Praha 1960.

TENTÝŽ, *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1501–1526*, Praha 1961.

TENTÝŽ, *Soupis privilegií měst a městeček ve Východočeském kraji od roku 1526*, Sborník prací východočeského archivu 2, 1972, s. 127–220.

samosprávy spjaté s hospodářskými záležitostmi.¹²⁴ Nejstarší dochované privilegium bylo uděleno v roce 1320 Mutinou z Dobrušky městu Dobruška¹²⁵, podle kterého mu měli dobrušští měšťané namísto robot a všech prací platit z každého domu a rolí patřičnou sumu a dále se povolovalo vařit pivo.¹²⁶ Privilegium vydané roku 1495 umožňovalo městu Dobruška konat dva jarmarky ročně, první na pondělí před svatým Jiřím a druhý na den svatého Jiljí.¹²⁷ Dobruškým bylo privilegii z let 1582 dále umožněno prodávat sůl. V roce 1596 bylo povoleno šenkovat pivo po okolních vsích. Roku 1616 získali právo týdenního trhu, dvou koňských a čtyř hovězích trhů. V roce 1657 bylo naopak nařízeno odkupovat vrchnostenské zemědělské výrobky spolu s možností osvobození se od všech robot za 600 kop míšeňských grošů.¹²⁸ Privilegii bylo dále obdařeno město Opočno, kterému byl v roce 1608 dovolen výroční trh a v roce 1635 dáno právo vybírat groš z každého prodaného korce obilí na obecním trhu.¹²⁹ Poslednímu městu na opočenském panství, Třebechovicím pod Orebem, bylo uděleno privilegium v roce 1657 nařizující pivovaru odvádět vrchnosti část výdělku. Roku 1709 byl měšťanům nařízen odkup vrchnostenských zemědělských výrobků a v roce 1713 povolen třetí výroční trh ve středu na svatého Pavla a týdenní trh každou středu.¹³⁰ Městečku Nový Hrádek bylo rokem 1736 uděleno tržové privilegium a druhému horskému městečku Olešnici v Orlických horách byly dovoleny dva výroční a jeden týdenní trh.¹³¹

Hospodářský profil panství můžeme shrnout coby tradičně agrárně zaměřený. S pěstitelskou a chovatelskou činností – chovem ryb, ovcí a dobytka – souvisí i zpracování vypěstovaných plodin. Dle zjištěných dat byl pivovar největším ekonomickým podnikem na tomto panství – jen v roce 1643 tvořil takřka 36 % všech příjmů.

O režijním velkostatku a poddanských povinnostech můžeme říci, že tvořili hospodářské „jádro“ vrchnostenské ekonomiky. Z tohoto důvodu je nutné brát líčení o hospodářské struktuře panství coby rámeček, do kterého v dalších částech zasazujeme načerpané poznatky.

¹²⁴ Velký počet dochovaných privilegií potvrzuje privilegia předcházející. Typickým příkladem je potvrzení privilegií novým majitelem či králem.

¹²⁵ Dobruška byla dříve zvaná Leštná.

¹²⁶ A. HAAS, *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452*, s. 44.

¹²⁷ Tentýž, *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453–1500*, Praha 1960, s. 337

¹²⁸ Tentýž, *Soupis privilegií měst*, s. 139, 140.

¹²⁹ Tamtéž, s. 183.

¹³⁰ Tamtéž, s. 202.

¹³¹ Tamtéž, s. 183.

Stabilní katastr

V logice textu právě stojíme na „konci“ výzkumu, který je však začátkem tohoto líčení. Tento důvod výskladby práce s prameny, kdy začínáme popisem nejmladšího pramene a končíme nejstarším pramenem, je zvolen z důvodu jeho podoby, která je, co se týče dat nejpresnější, nejobsáhlejší a nejspolehlivější. Výzkum zabývající se mapami stabilního katastru postihuje oblasti zabývající se podílem dřevěné a zděné zástavby, půdorysným typem sídlišť a typem plužiny. K těmto třem oblastem je dále přiřčena přítomnost kostela, rychty, kovárny a mlýna v sledovaných venkovských sídlištích.

Podíl dřevěné a zděné zástavby

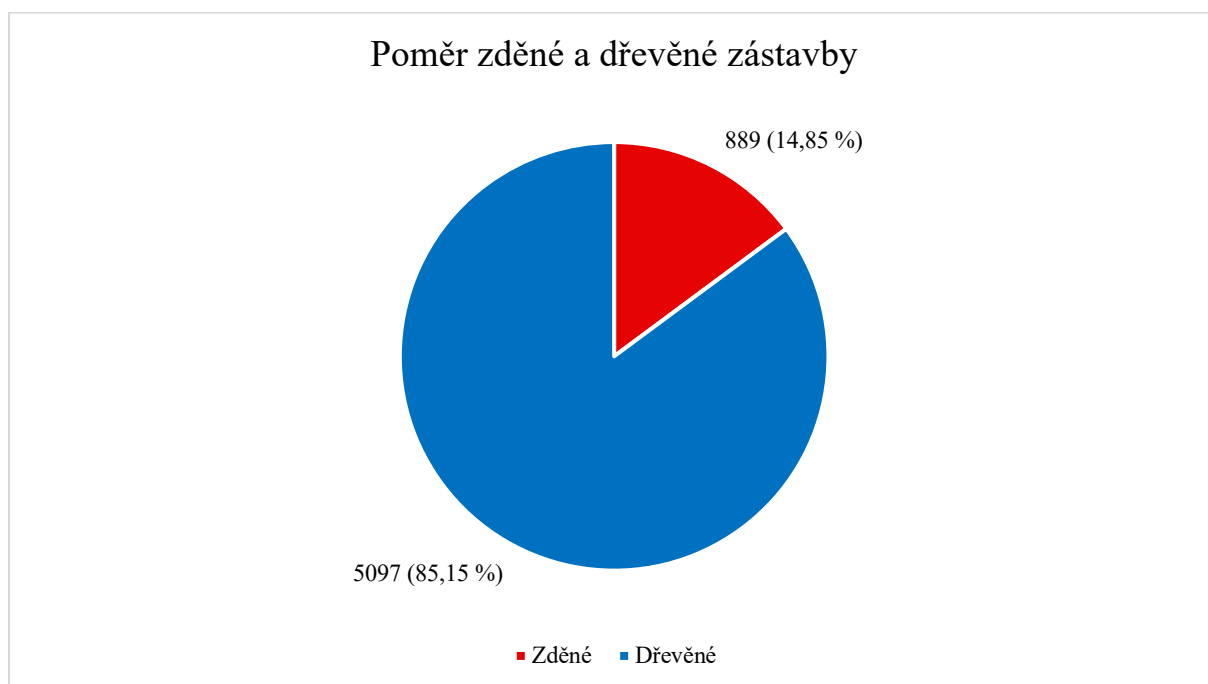
Následující grafy a tabulky ukazují podíl dřevěné a zděné zástavby. Data vycházejí z map stabilního katastru. Při studiu jednotlivých map byly zohledněny všechny dřevěné (zobrazené žlutě) a zděné (zobrazené růžově) stavby v námi sledovaném prostoru.¹³² Do kategorie zděných staveb byly započítány i kostely, které jsou v mapách též zakresleny růžovou barvou a rozlišeny symbolem kříže.

Prvotně jsme reflektovali celkový podíl dřevěných a zděných staveb. Následně jsme získaná data rozdělili do čtyř kategorií dle procentuálního zastoupení dřevěných a zděných staveb. Konkrétně se jedná o kategorie naprosté dřevěné zástavby, většinové dřevěné zástavby, většinové zděné zástavby a zástavby vyrovnané. První kategorie byla charakterizována 100% podílem dřevěných staveb. Druhá kategorie byla definována podílem dřevěných staveb nad 70 %. Třetí kategorie byla vybrána na základě více než 70% podílu zděných staveb. Čtvrtá kategorie byla nadefinována v rozmezí 40 až 60 % podílu zástavby.

Ačkoliv byl pro sběr dat veden průzkum veškerých venkovských sídlišť, jsou v práci jednotlivé kategorie reprezentovány vybranými sídlišti, coby vzorky reflektujícími situaci v odlišných částech opočenského panství. Zástupci byli vybráni z oblastí nížiny, podhůří a samotných hor.

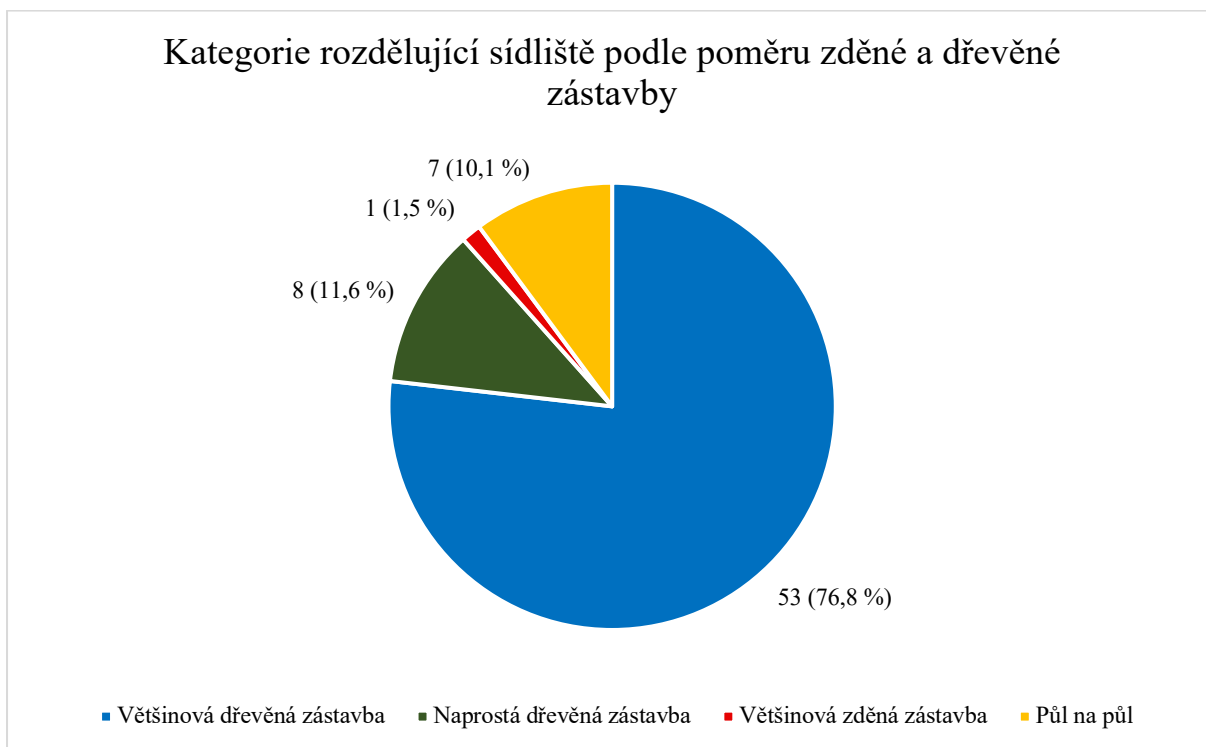
¹³² Do celkového zhodnocení byly zahrnuty všechny „čtverečky“ symbolizující stavbu.

Přiložený graf ukazuje podíl dřevěných a zděných staveb celého sledovaného prostoru.

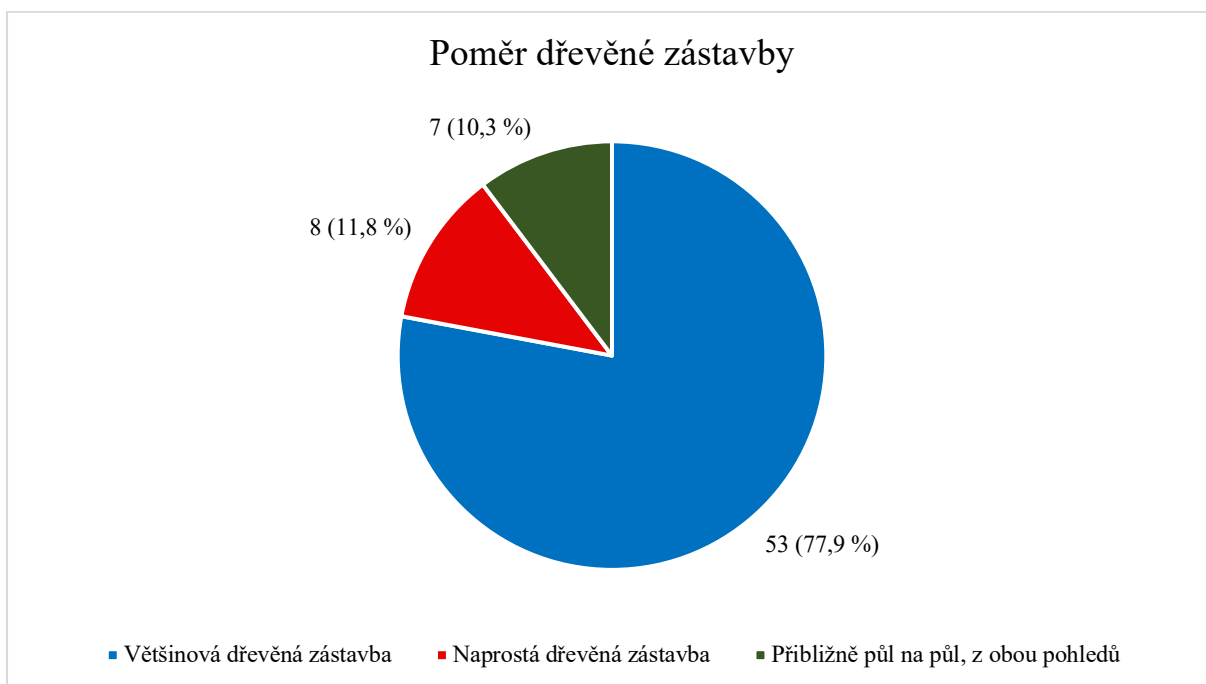
Bylo napočítáno 5 097 dřevěných a 889 zděných staveb. Můžeme říci, že na jednu zděnou stavbu v roce 1840 připadlo 5,7 staveb dřevěných. Celkem se jedná o 5 986 staveb, mezi které patří obytná stavení, hospodářské a obecní stavby, kostely, mosty a stavby zvláštního významu. Procentuálně hovoříme o 85,15 % dřevěných a o 14,85 % zděných staveb.

Následující graf reflektuje výše zmíněné rozdělení do čtyř kategorií.

Z celkového počtu 69 vsí bylo 61 sídel (88,4 %) zastavěno převážně dřevěnou zástavbou. V sedmi případech (10,1 %) byla dřevěná a zděná zástavba přibližně půl na půl. V jednom případě (1,5 %) převažovala zděná zástavba.

Další graf znázorňuje dřevěnou zástavbu.

Je patrné, že dřevěná zástavba převažovala v 61 vsích, ze kterých v osmi vsích (11,8 %) nebylo žádného zděného stavení. Jmenovitě se jedná o obce Janov, Kamenice, Nedvězí, Plasnice, Polom, Sudín, Tis, Zádolí a Žákovec. V 53 vesnicích (77,9 %) byla dřevěná zástavba většinová (tzn. její podíl činil více než 70 % všech staveb), příkladem je Bačetín, Kounov a Přepychy. V sedmi vsích (10,3 %) byl podíl dřevěných a zděných staveb takřka půl na půl, těmito vesnicemi jsou Běstvin, Jílovice, Krňovice, Nepasice, Skršice, Šestajovice a Tošov.

Přiložený graf reflektuje zděnou zástavbu.

Jediným místem (12,5 %) s převažující zděnou zástavbou byla ves Klášter nad Dědinou. Jedná se prakticky o anomálii způsobenou tím, že vesnice zde vznikla na troskách cisterciáckého kláštera. Ve své podstatě se jedná o jistý druh parazitní zástavby, kdy jsou navíc zdrojem materiálu rozvaliny klášterního komplexu.¹³³ V sedmi případech (87,5 %) činil podíl zděných a dřevěných staveb přibližně půl na půl. Výčet těchto vesnic viz výše.

¹³³ Tento stav jsme předpokládali, právě proto, že se zde nacházel klášter.

Tabulka zobrazuje vybraná sídliště z kategorie naprosté dřevěné zástavby.

Místo	Zděné	%	Dřevěné	%
Kamenice	0	0	65	100
Plasnice	0	0	46	100
Zádolí	0	0	33	100

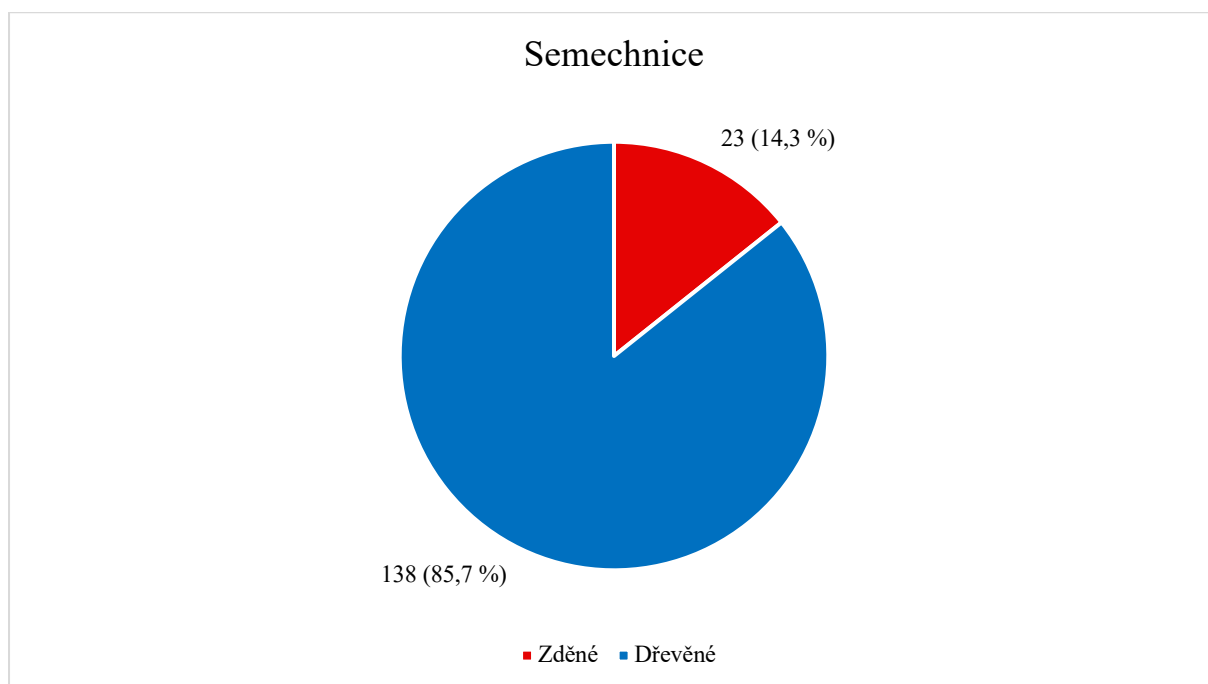
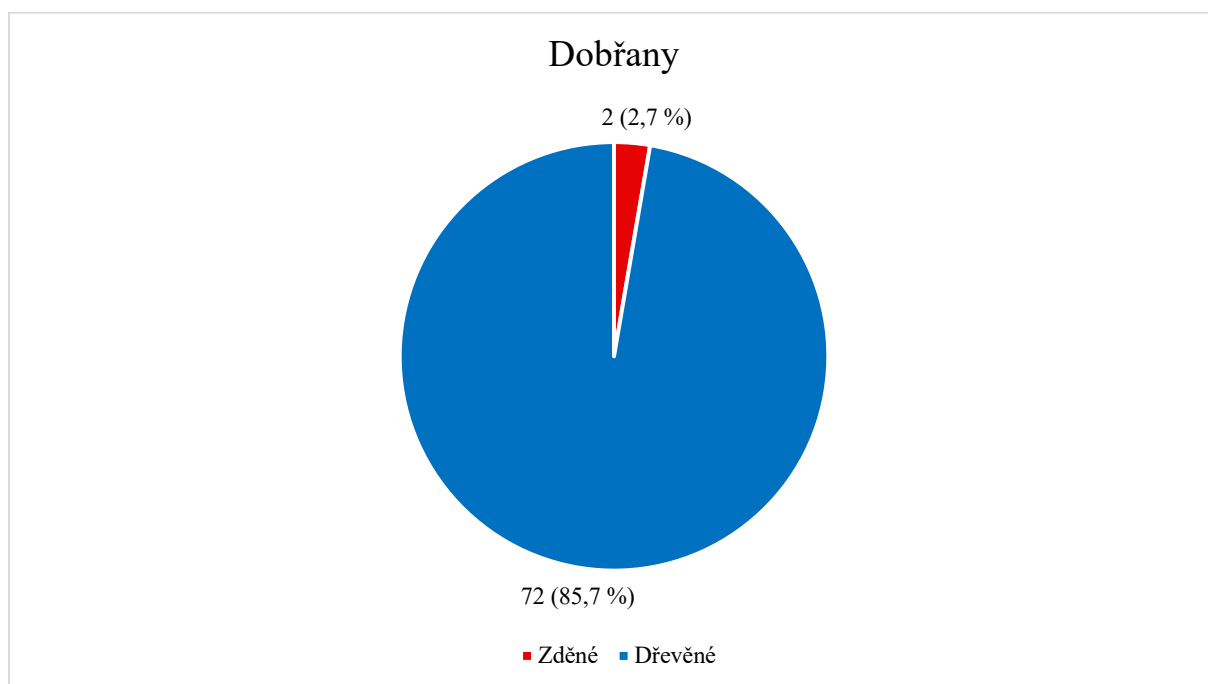
Sídliště reprezentující naprostou dřevěnou zástavbu jsou zastoupena Kamenicí s 65 dřevěnými stavbami, Plasnicí s 33 dřevěnými stavbami a Zádolím se 40 dřevěnými stavbami. Jakožto zástupce horské oblasti byla vybrána Plasnice. Kamenice reprezentuje ves náležící do podhůří a Zádolí zastupuje oblast nížiny.

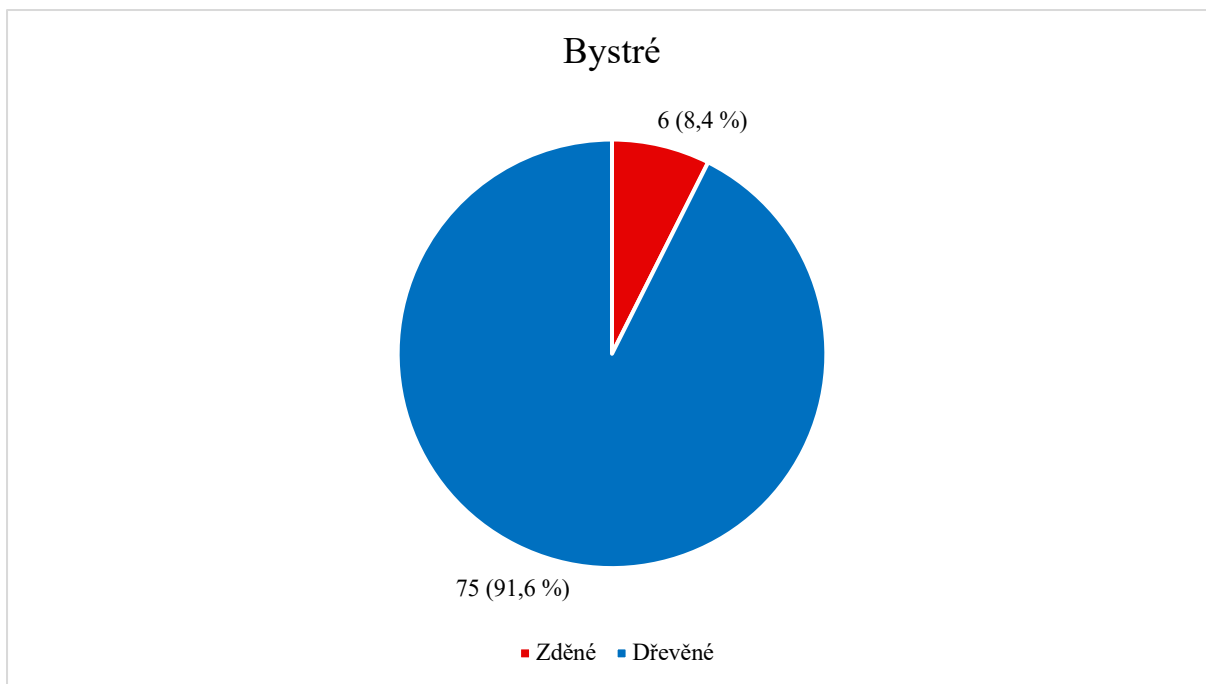
Tabulka ukazuje vybraná sídliště z kategorie většinové dřevěné zástavby.

Místo	Zděné	%	Dřevěné	%
Dobřany	2	2,7	72	97,3
Semechnice	23	14,3	138	85,7
Bystré	6	8,4	75	91,6

Jedná se o Dobřany, Semechnice a Bystré. V Dobřanech se nacházely dvě zděné stavby (2,7 %) a 72 staveb dřevěných (97,3 %). V Semechnicích stálo 23 zděných (14,3 %) a 138 dřevěných staveb (85,7 %) a v Bystrém bylo šest zděných (8,4 %) a 75 dřevěných staveb (91,6 %). Zástupcem horské oblasti jsou Dobřany. Podhůří zastupuje Bystré a oblast nížiny reprezentují Semechnice.

Přiložené grafy reflektují hodnoty zaznamenané v tabulce.

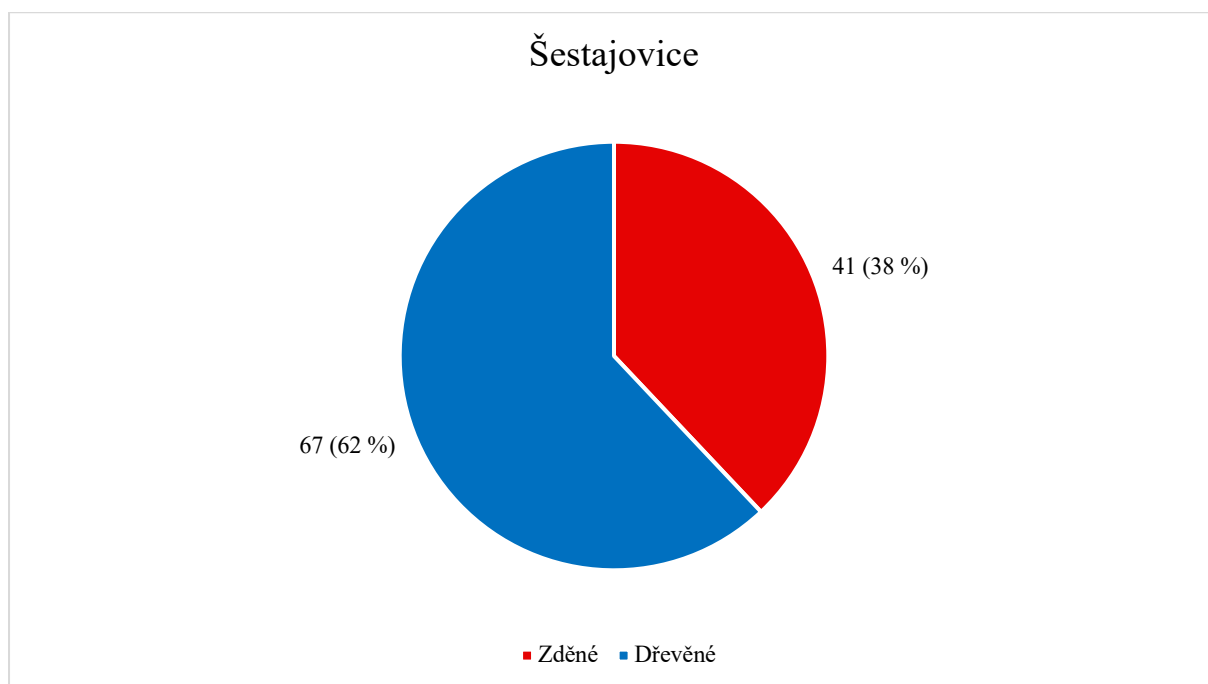
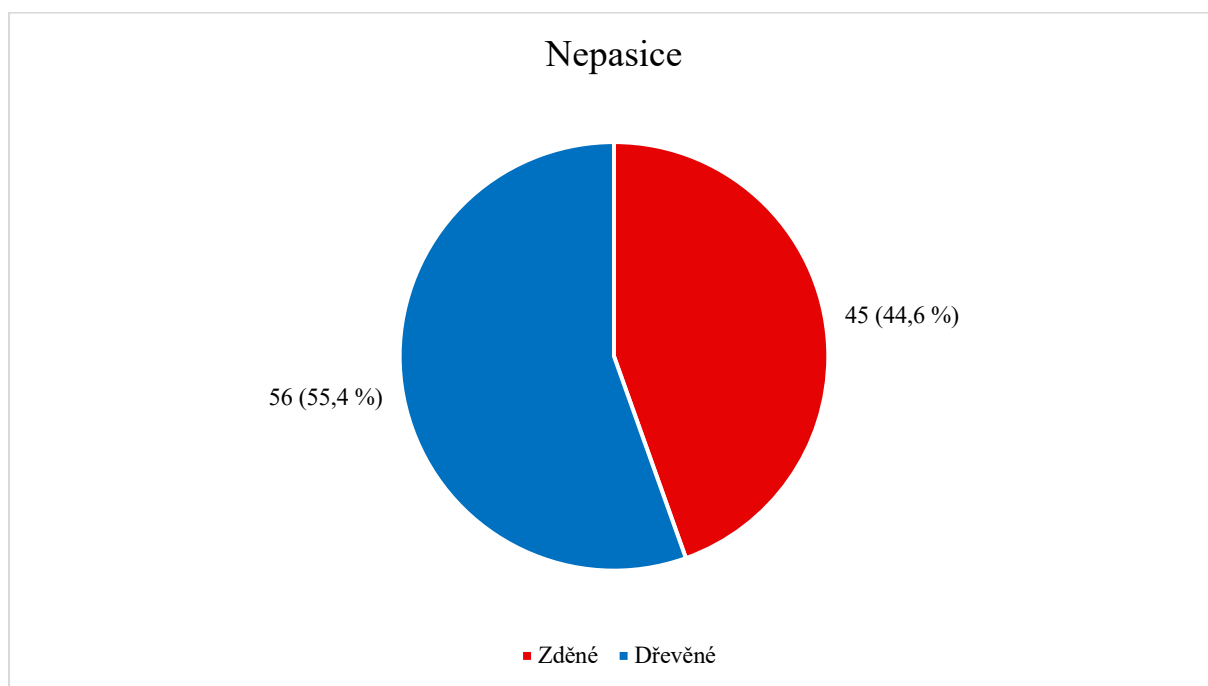

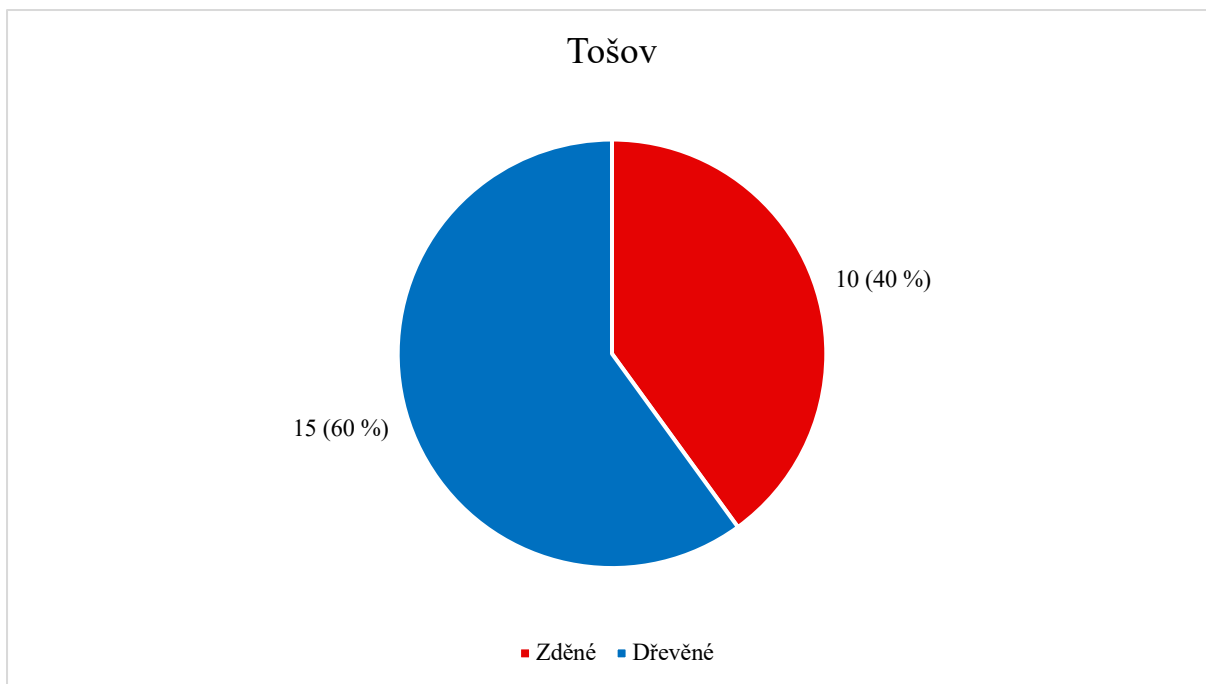
Tabulka promítá vybraná sídliště z kategorie vyrovnané zástavby s dominantnější dřevěnou zástavbou.

Místo	Zděné	%	Dřevěné	%
Nepasice	45	44,6	56	55,4
Šestajovice	41	38	67	62
Tošov	10	40	15	60

Sídliště reprezentující poměr zděné a dřevěné zástavby v přibližném poměru půl na půl s převažující dřevěnou zástavbou jsou zastoupena Nepasicemi, Šestajovicemi a Tošovem. V Nepasicích stálo 45 zděných (44,6 %) a 56 dřevěných staveb (55,4 %), v Šestajovicích bylo 41 zděných (38 %) a 67 dřevěných staveb (62 %) a v Tošově se nacházelo 10 zděných (40 %) a 15 dřevěných staveb (60 %). Všechna tři vybraná sídliště jsou z oblasti nížiny, protože se tento druh nevyskytuje v žádné jiné oblasti.

Přiložené grafy zobrazují hodnoty zaznamenané v tabulce.

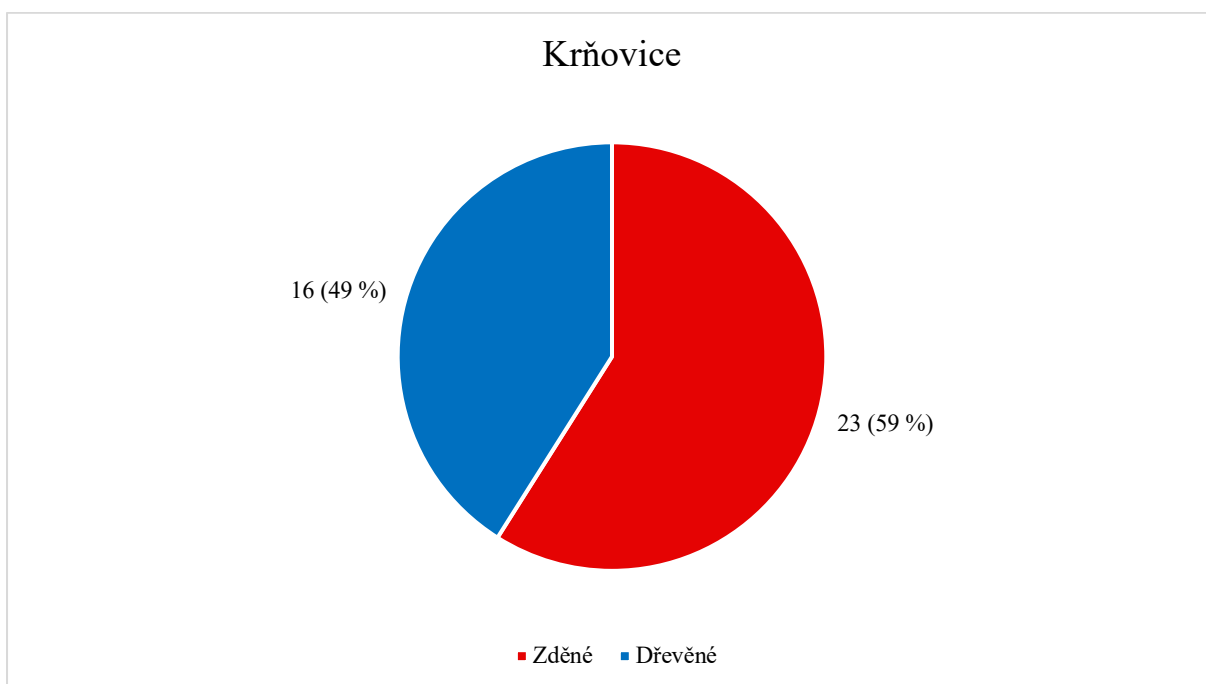
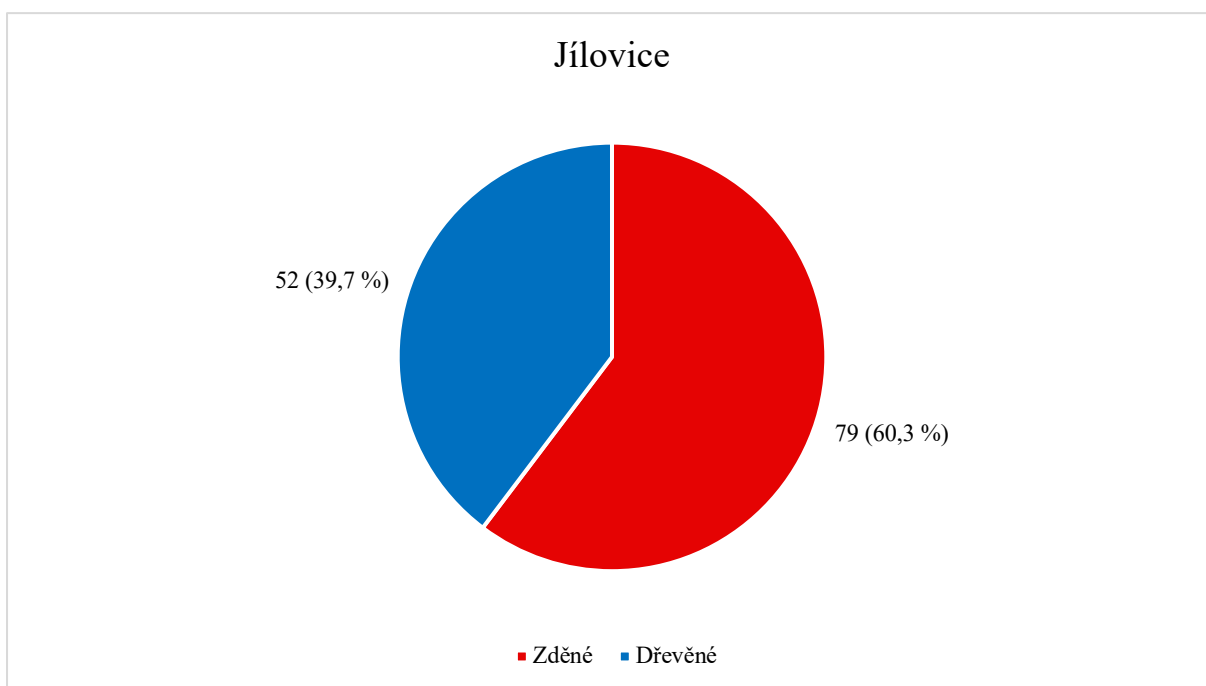

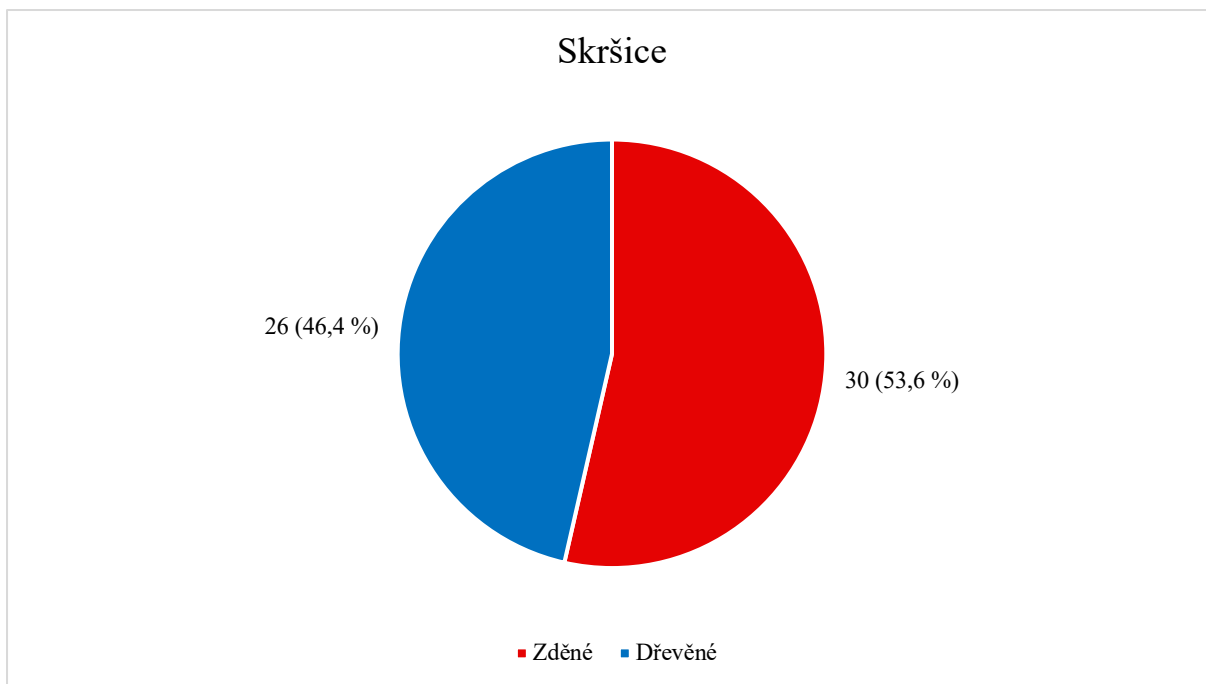
Tabulka představuje vybraná sídliště z kategorie vyrovnané zástavby s dominantnější zděnou zástavbou.

Místo	Zděné	%	Dřevěné	%
Jílovice	79	60,3	52	39,7
Krňovice	23	59	16	41
Skršice	30	53,6	26	46,4

Sídliště reprezentující poměr zděné a dřevěné zástavby v přibližném poměru půl na půl s převažující zděnou zástavbou jsou zastoupena Jílovicemi, Krňovicemi a Skršicemi. V Jílovicích stálo 79 zděných (60,3 %) a 52 dřevěných staveb (39,7 %), v Krňovicích bylo 23 zděných (59 %) a 16 dřevěných staveb (41 %) a ve Skršicích se nacházelo 30 zděných (53,6 %) a 26 dřevěných staveb (46,4 %). Zmíněná sídliště jsou jedinými reprezentanty této kategorie, zároveň se všechny nacházejí v nížinné oblasti. Můžeme tedy konstatovat, že se vyrovnaná zástavba s dominantnější zděnou zástavbou vyskytovala pouze v oblasti nížiny.

Následující grafy znázorňují hodnoty zaznamenané v tabulce.

Podařilo se nám zjistit, že se na opočenském venkově v roce 1840 nacházelo 5 097 dřevěných a 889 zděných staveb. Počet však nekoresponduje se státními nařízeními zakazujícími výstavbu dřevěných (spalných) staveb.¹³⁴ Lze soudit, že početný venkovský lid neměl dostatek financí na nákup kamene, a proto i nadále využíval jako hlavní stavební materiál dřevo ve všech jeho podobách.

V osmi sídlištích nebylo jediné zděné stavby. Šest z osmi těchto sídlišť se nachází v podhůří Orlických hor, a to konkrétně v Janově, Kamenici, Nedvězí, Sudíně, Tisu a Žákovci. Plasnice leží v samotných Orlických horách a Zádolí se nachází v nížině. Co se velikosti týče, jedná se o menší sídliště. Nejmenší z nich má 11 staveb (Žákovec) a největší z nich disponuje 65 stavbami (Kamenice). Stáří jednotlivých sídlišť můžeme předpokládat pouze podle první dochované zmínky. Hovoříme tedy o čtyřech sídlištích doložených k polovině 16. století (Janov, Nedvězí, Tis a Zádolí), o třech vzniklých zřejmě okolo poloviny 15. století (Kamenice, Sudín a Žákovec), a o jednom zaznamenaném po polovině 14. století (Plasnice). Z majetkových poměrů zjištěných v berní rule nemůžeme vyvodit žádné závěry, které by ozřejmily, proč se v daných sídlištích nevyskytují žádné zděné stavby. Tudiž nelze při srovnání klášť rovnítko mezi pozemkovým zázemím usedlosti a její pozdější stavebně-materiálovou podobou.

¹³⁴ Jiří ŠKABRADA, *Lidové stavby: Architektura českého venkova*, Praha 2005, s. 53.

Typy sídlišť

Předložené tabulky a grafy zobrazují typy venkovských sídlišť. Jedná se o data zjištěná ve stabilním katastru. Identifikujeme jedenáct typů sídlišť, a to konkrétně silniční, čtvercovou a obdélníkovou náves, okrouhlici, porůznu rozsetá stavení po katastru obce, potoční, nepravidelnou náves, protáhlou náves, náves do L, oválnou náves, podélnou a trojúhelníkovou. U každého typu uvádíme počet vsí, procentuální zastoupení a vybraná sídliště.

Přiložená tabulka představuje typy sídlišť opočenského panství dle naší klasifikace.

Typy sídlišť	Počet sídlišť	%	Vybraná sídliště
Silniční	17	24,6	Bohdašín, Semechnice, Záhornice
Čtvercová a obdélníková náves	11	11,0	Bačetín, Ledce, Trnov
Okrouhlice	7	10,1	Dobřany, Kamenice, Rychnovek
Porůznu rozsetá stavení po katastru obce	7	10,1	Mělčany, Podolí, Zádolí
Potoční	7	10,1	Kounov, Ohnišov, Žákovec
Nepravidelná náves	6	8,7	Křivice, Králova Lhota, Vysoký Újezd
Protáhlá náves	6	8,7	Bystré, Nedvězí, Vyhnanice
Náves do L	2	2,9	Jeníkovice, Přepychy

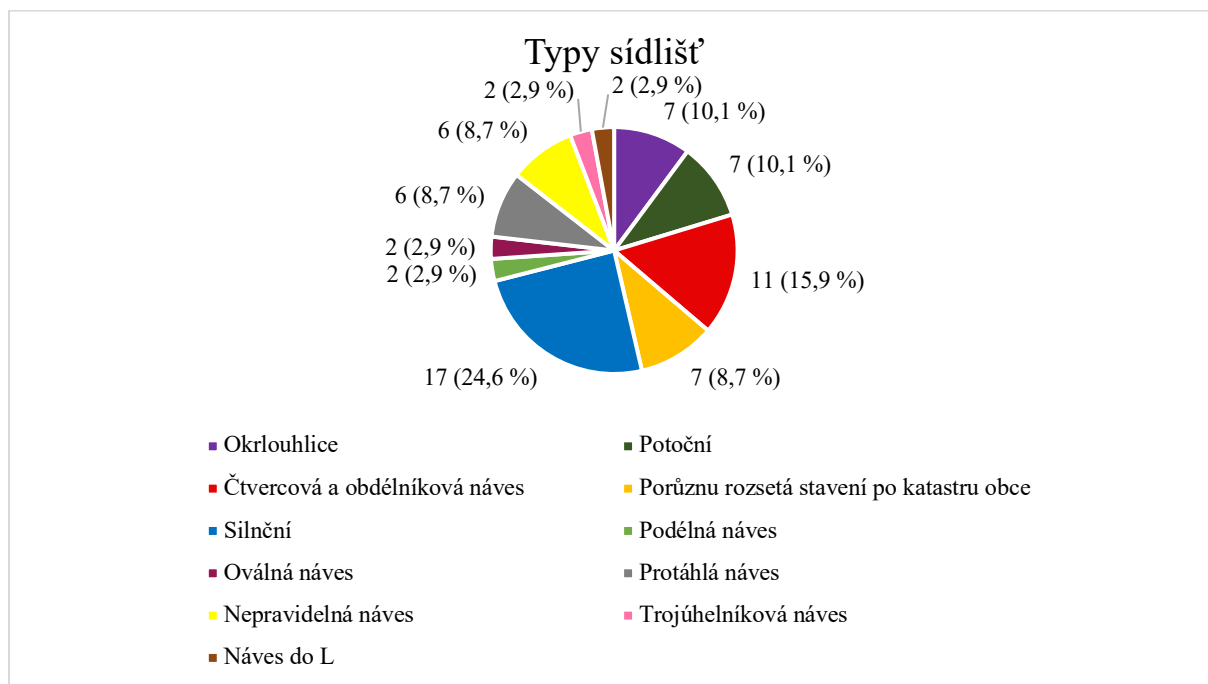
Oválná návés	2	2,9	Šestajovice, Štěnkov
Podélná návés	2	2,9	Čánka, Houdkovice
Trojúhelníková návés	2	2,9	Bílý Újezd, Očelice

Při studiu jednotlivých sídelních struktur jsme určili 11 půdorysných typů vyznačujících se typologicky stejnými znaky. Sedm skupin rozděluje vsi a osady dle tvaru návsi. Jedná se o čtvercovou a obdélníkovou návés, podélnou návés, oválnou návés, protáhlou návés, nepravidelnou návés, trojúhelníkovou návés a návés do tvaru písmena L. Další čtyři skupiny postihují sídelní půdorys potoční, silniční, porůznu rozsetá stavení po katastru obce a okrouhlice.

Co se jednotlivých počtů týče, nejzastoupenější je silniční typ, který zastupuje 17 sídel (24,6 %), následuje čtvercová či obdélníková návés s 11 sídly (15,9 %), po sedm sídlištích (10,1 %) následují okrouhlice, potoční typ a porůznu rozsetá stavení po katastru obce, v závěsu jsou sídliště s protáhlou návsi a nepravidelnou návsi v počtu šesti sídel (8,7 %), a se dvěma zástupnými sídly (2,9 %) jsou vesnice s trojúhelníkovou návsi a návsi ve tvaru písmene L.

Z celkového počtu 69 sídlišť devět (13 %) kombinuje více půdorysných typů. Mezi sdružené půdorysy patří návésně-silniční (České Meziříčí, Doubravice, Křovice), návésně-potoční (Pulice), silničně-potoční (Osečnice a Val), potoční s návesní (Roztoky) a návésně-silničně-potoční typ (Olešnice a Pohoří).

Následující graf dokládá zaznamenaná data v tabulce.

Podrobné studium půdorysného uspořádání vesnických sídlišť přináší úskalí v rozlišení starých sídelních struktur od nověji kolonizovaných oblastí. Je zapotřebí mít na paměti složitý vývoj starých, nejčastěji slovanských sídelních struktur, které si v důsledku mladších urbánních zásahů neponechaly raně středověký půdorys. Mladší sídelní struktury si naopak ponechaly své typické znaky, jež dokládají příklady ve stabilním katastru.

Plužina

Je důležité říci, že rozpoznání jednotlivých plužin není vždy naprosto zřejmé. K odvození jednotlivých plužin byla užita typologie pramenící z práce Ervína Černého *Zaniklé středověké osady a jejich plužiny*.¹³⁵ Rozpoznáváme proto plužinu úsekovou, traťovou, dělených úseků, délkovou, scelených úseků, nepravou traťovou a záhumenicovou. Toto dělení bylo vybráno na základě grafického podkladu.¹³⁶ Stejně jako v případě výzkumu podílu dřevěné a zděné zástavby i zde byl proveden výzkum veškerých venkovských sídlišť. Zástupci byli zvoleni proto, aby bylo možné ilustrovat stav poznání na celém panství. Z tohoto důvodu jsou zvoleni zástupci z oblasti nížiny, podhůří i samotných Orlických hor.

¹³⁵ E. ČERNÝ, *Zaniklé středověké osady*.

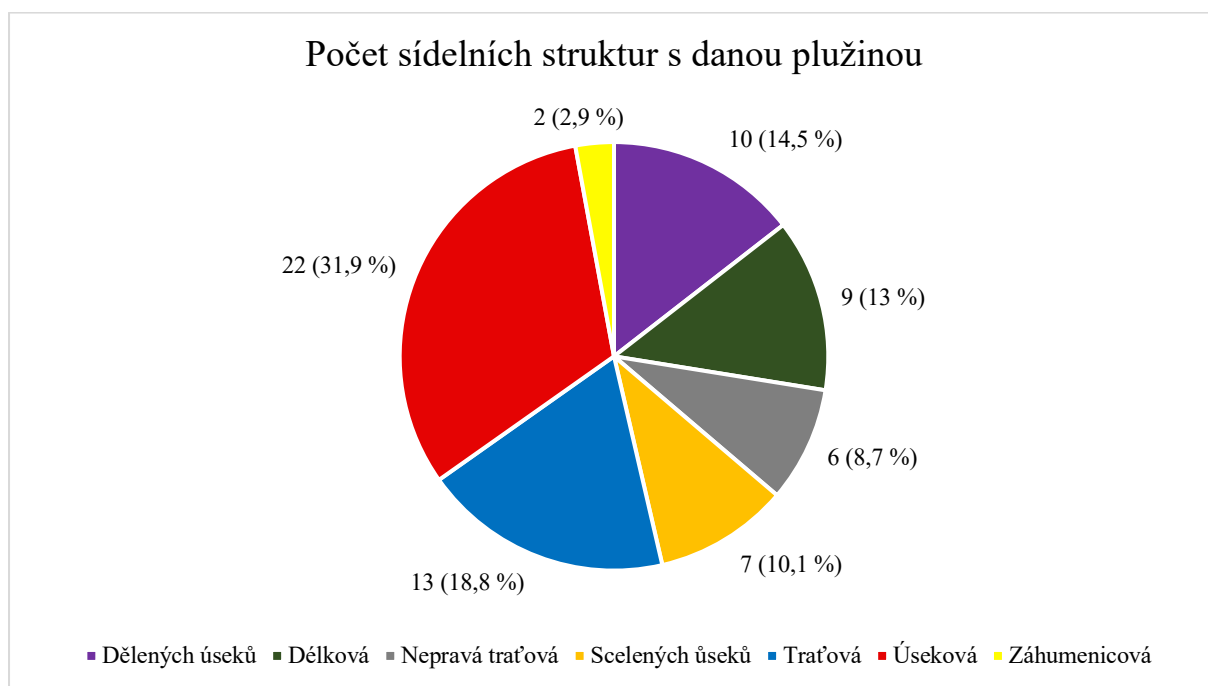
¹³⁶ Této problematice se též věnuje Igor MÍCHAL – Jirí LÖW, *Krajinný ráz*, Kostelec nad Černými lesy 2003. Zdeněk LÁZNIČKA, *Typy venkovského osídlení na Moravě*. Brno 1946.

Přiložená tabulka představuje typy sídlišť opočenského panství.

Typ plužiny	Počet sídlišť s plužinou	%	Vybraná sídliště
Úseková	22	31,9	Vysoký Újezd, Rzy, Polom
Traťová	13	18,8	Šestajovice, Přepychy, Kamenice
Dělených úseků	10	14,5	Městec, Ohnišov, Bačetín
Délková	9	13	Králova Lhota, Nepasice, Rychnovek
Scelených úseků	7	10,1	Štěnkov, Sudín, Dobřany
Nepravá traťová	6	8,7	Očelice, Val, Sněžné
Záhumenicová	2	2,9	Šonov, České Meziříčí

Nejrozšířenější je úseková plužina s 22 zástupci (31,9 %). S touto plužinou se setkáváme v nížině (např. Vysoký Újezd), v podhůří (např. Rzy) a v horách (např. Polom). Následuje traťová plužina u 13 sídlišť (18,8 %). Tuto plužinu nalézáme pouze v nížinné oblasti (např. Šestajovice a Přepychy) a v podhůří (např. Kamenice). Plužinu dělených úseků jsme identifikovali u 10 sídlišť (14,5 %), konkrétně v nížině (např. Městec) a v podhůří (např. Ohnišov a Bačetín). Délkovou plužinou s devíti místy výskytu (13 %) jsme našli pouze v nížině (např. Králova Lhota, Nepasice a Blešno). Plužina scelených úseků čítající sedm míst (10,1 %) byla identifikována v nížině (např. Štěnkov), v podhůří (např. Sudín) i v horách (např. Dobřany). Nepravou traťovou plužinu jsme našli na šesti místech (8,7 %), a to pouze v nížině (např. Očelice a Val) a v podhůří (např. Sněžné). Nejméněkrát identifikovaným typem byla záhumenicová plužina, nalezená pouze ve dvou případech (2,9 %), přičemž oba zástupci se nacházejí v nížině (Šonov a České Meziříčí).

Následující graf představuje vykázaná data v tabulce.

Nejrozšířenějším typem plužiny byla úseková plužina s 22 místy výskytu, a to sice Dobříkovec, Krňovice, Klášter nad Dědinou, Ledce, Provoz, Běstvin, Lomy, Sedloňov, Vanovku, Janov, Kounov, Brtva, Mělčany, Plasnice, Podolí, Polom, Rzy, Zádolí, Nedvězí, Vyhnanice, Zvole a Vysoký Újezd.

Kombinace sídelního typu a plužiny

Kombinace plužiny a půdorysného typu nemusí odpovídat predikcím odborné literatury. Vztah plužiny a půdorysu stojí na základě časoprostorových zásad, kdy lokace v krajině sledovaného prostoru ovlivňuje půdorysný archetyp, na který je navázána typová plužina. Kombinace jsou ovlivněny zejména umístěním vzhledem k terénu, nadmořské výšce, vodoteči, lesnímu porostu či větší sídelní struktuře.¹³⁷

Během práce jsme nejprve zjistili všechny možné typy plužiny a sídlišť. Následně jsme porovnali zjištěná data u každého sídliště. Postup práce můžeme ilustrovat na příkladu Bačetína. Tato ves disponovala půdorysným typem čtvercové či obdélníkové návsi a obklopovala ji plužina dělených úseků. Dle těchto zjištění jsme vyřkli názor, že se jedná o sídliště kombinující půdorys čtvercové či obdélníkové návsi a plužiny dělených úseků. Tímto způsobem jsme postupovali u všech sídlišť.

¹³⁷ Umístění vůči větším sídlištím můžeme sledovat zejména u osad, jejichž katastr je ovlivněn větší „mateřskou“ sídelní strukturou, která svou plužinou zasahuje do katastru dané osady.

Přiložené tabulky obsahují kombinace sídlištních typů a plužin.

Typ plužiny	Půdorys sídliště	Počet těchto sídlišť
Úseková	Okrouhlice	2
Trat'ová	Okrouhlice	1
Scelených úseků	Okrouhlice	2
Dělených úseků	Okrouhlice	1
Délková	Okrouhlice	1

Typ plužiny	Půdorys sídliště	Počet těchto sídlišť
Dělených úseků	Náves čtvercová či obdélníková	4
Délková	Náves čtvercová či obdélníková	1
Záhumenicová	Náves čtvercová či obdélníková	1
Úseková	Náves čtvercová či obdélníková	4
Scelených úseků	Náves čtvercová či obdélníková	1

Typ plůžiny	Půdorys sídliště	Počet těchto sídlišť
Úseková	Silniční a podélná náves	5
Traťová	Silniční a podélná náves	4
Dělková	Silniční a podélná náves	3
Dělených úseků	Silniční a podélná náves	3
Nepravá traťová	Silniční a podélná náves	2
Scelených úseků	Silniční a podélná náves	3

Typ plůžiny	Půdorys sídliště	Počet těchto sídlišť
Úseková	Potoční	2
Dělených úseků	Potoční	1
Nepravá traťová	Potoční	3
Záhumenicová	Potoční	1

Typ plůžiny	Půdorys sídliště	Počet těchto sídlišť
Úseková	Porůznu rozmístěná stavení po katastru	6
Dělených úseků	Porůznu rozmístěná stavení po katastru	1

Typ plůžiny	Půdorys sídliště	Počet těchto sídlišť
Traťová	Oválná náves	1
Scelených úseků	Oválná náves	1

Typ plužiny	Půdorys sídliště	Počet těchto sídlišť
Délková	Silniční/protáhlá návés	1

Typ plužiny	Půdorys sídliště	Počet těchto sídlišť
Traťová	Protáhlá návés	3
Úseková	Protáhlá návés	2
Nepravá traťová	Protáhlá návés	1

Typ plužiny	Půdorys sídliště	Počet těchto sídlišť
Délková	Nepravidelní návés	3
Traťová	Nepravidelní návés	4
Úseková	Nepravidelní návés	1

Zjistili jsme celkem 32 kombinací sídlištního půdorysu a plužiny. Nejvíce typů plužiny je spjato se silničním půdorysem a podélnou návší, kdy bylo napočítáno šest druhů plužin. Jmenovitě se jedná o plužinu úsekovou, traťovou, délkovou, dělených úseků, nepravou traťovou a scelených úseků. Pět druhů plužiny kombinují okrouhlice – úseková, traťová, scelených úseků, dělených úseků a délková – a čtvercové či obdélníkové návésní půdorysy spjaté s plužinou dělených úseků, délkovou, záhumenicovou, úsekovou a scelených úseků. Čtyři kombinace zastupují potoční půdorys, který je spjat s plužinou úsekovou, dělených úseků, nepravou traťovou a záhumenicovou. Tři kombinace jsou provázány s půdorysným typem protáhlé návsi napojené na plužinu traťovou, úsekovou a nepravou traťovou. Se stejným počtem se setkáváme u typu s nepravidelnou návší spjatou s délkovou, úsekovou a traťovou plužinou. Další dvě kombinace s porůznu rozmístěnými staveními po katastru jsou spojeny s plužinou traťovou a scelených úseků. Dvě kombinace nacházíme u půdorysu s oválnou návší, a to zejména s plužinou traťovou a scelených úseků. Na posledním místě výčtu je silniční půdorys s protáhlou návší, který je kombinován pouze s jediným typem plužiny, a to s délkovou plužinou.

Přítomnost kostela

V této části jsme se zaměřili na přítomnost kostela ve sledovaných sídlištích. Kostel zajisté povyšoval význam sídliště, a to zejména z hlediska církevní správy.¹³⁸ Dále k sobě vázal pohyb osob

Přiložená tabulka zobrazuje rozmístění farních a filiálních kostelů v sídlištích s rokem založení a v několika případech první písemnou zmínkou, kdy se nepodařilo zjistit přesný rok založení.¹³⁹

Farní kostely	Filiální kostely
Přepychy (1355)	Křivice (kolem roku 1600)
České Meziříčí (1352)	Jeníkovice (1385)
Jesenice (11. století) ¹⁴⁰	Vysoký Újezd (přelom 12. a 13. století)
Zvole (počátek 13. století)	Králova Lhota (1344)
Sedloňov (1542)	Rohenice (1361)
	Klášter nad Dědinou (1785)
	Slavoňov (1350)
	Nový Hrádek (1362)
	Olešnice (1723–1740)
	Dobřany (1738–1740)
	Bystré (1716–1719)

V prostoru opočenského panství se nachází kostel v 16 sídlištích (24 %) rozličných velikostí, kdežto v katastru 53 vesnic (76 %) se nenachází. Z tohoto počtu můžeme jednoznačně určit poměr vsí disponujících kostelem a vsí bez kostela, činící 1 ku 3, kdy na jednu vesnici připadají tři vesnice bez kostela. Z 16 kostelů bylo pět kostelů farních, konkrétně v Přepychách, Českém Meziříčí, Jesenici, Zvoli a Sedloňově, a 11 filiálních, a to sice v Křivicích,

¹³⁸ Kostely k sobě dále vázaly pohyb osob atd.

¹³⁹ Farní kostely ve městech nebyly zohledněny.

¹⁴⁰ Kostel je prameny doložený ve 14. století.

Jeníkovicích, Vysokém Újezdu, Králově Lhotě, Rohenicích, Klášteru nad Dědinou, Slavoňově, Novém Hrádku, Olešnici, Dobřanech a Bystrém.

O sídlištích s kostelem můžeme říci, že patří mezi nejstarší sídliště na panství.¹⁴¹ Výjimku tvoří Jesenice a Bystré založené v 15. století a Sedloňov založený ve století šestnáctém. Nejstarším sídlištěm s kostelem je Klášter nad Dědinou, v pramenech doložený již roku 1149, a naopak nejmladším je Sedloňov v pramenech zmíněný v roce 1542, tedy stejně jako kostel zde stojící. Dále můžeme o těchto sídlištích říci, že co se velikosti týče se nejedná o homogenní skupinu sídlišť podobné velikosti, nýbrž o široké spektrum vymezené velikostí Kláštera nad Dědinou se třemi hospodáři a Přepychami s 83 hospodáři. S velikostí sídlišť souvisí i jejich bohatost. Dle velikosti hospodářské půdy můžeme v omezené míře předjímat i jejich majetnost. Sídliště s vyšším počtem hospodářů disponovala větším množstvím polností, mohla tedy generovat vyšší zisky oproti malým sídlištím nedisponujícím velkými zemědělsky využívanými plochami.¹⁴² Můžeme tedy s jistotou říci, že se kostely nenacházely pouze v největších, nejbohatších či nejstarších, ale i v menších ba přímo i nejmenších sídlištích na opočenském panství.¹⁴³ Některé kostely mohly existovat proto, neboť původně vznikly na malých samostatných panstvích či statcích, kdy byly jediným, a tedy i hlavním kostelem, která byla později k Opočensku připojena. Můžeme tedy říci, že část je struktura duchovní správy panství, která se vyvíjela, a něco jsou dodatečně připojené původně samostatné „jednotky“.

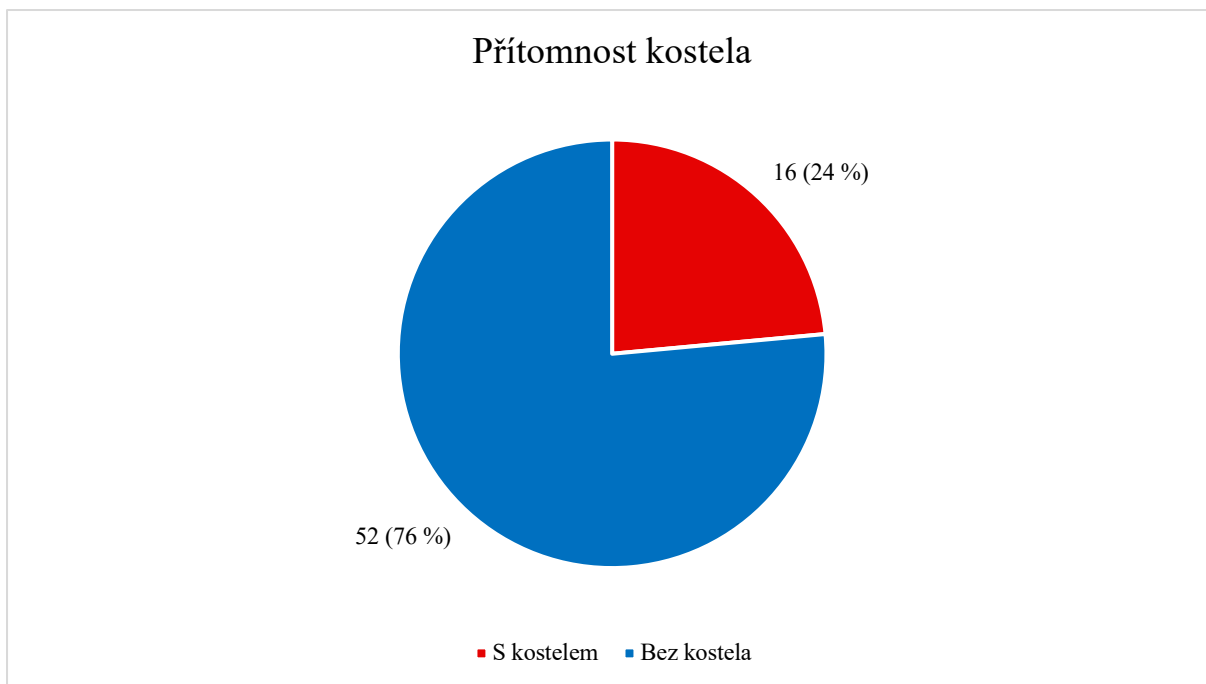
Všechny kostely jsou zděné, což značí přestavbu původních dřevěných na nespalné zděné, nebo výstavbu nových svatostánků. Jedním z takových je kostel svatého Bartoloměje v Kostelišti u Bystrého, vystavěný v letech 1716–1719.¹⁴⁴

¹⁴¹ Ve 12. století byl založen Klášter nad Dědinou, ve 13. století bylo založeno Zvole a Dobřany, ve stoletím 14. bylo založeno 10 sídlišť, mezi které patří Přepychy, České Meziříčí, Křivice, Jeníkovice, Vysoký Újezd, Králova Lhota, Rohenice, Slavoňov, Nový Hrádek a Olešnice v Orlických horách, v 15. století byla založena Jesenice a Bystré a ve století 16. byl založen Sedloňov.

¹⁴² Tento předpoklad může zajisté vyvrátit řemeslná výroba generující taktéž určité zisky.

¹⁴³ V sídlištích, která patřila mezi nejstarší, ale i nejmladší založené v 15. a 16. století.

¹⁴⁴ P. ZAHRADNÍK, *Santini na opočenském a sadovském panství*, s. 5–20.

Přítomnost mlýna

Lokalizace mlýnů v mapách stabilního katastru nebyla možná. O existenci mlýnů v jednotlivých vsích nás informuje tereziánský katastr. Jeho studiem jsme zjistili, že se na opočenském venkově nacházelo 22 vrchnostenských a 42 poddanských mlýnů. Vrchnostenské mlýny jsme lokalizovali v Přepychách (1), Mitrově (3 s jednou pilou), Českém Meziříčí (3), Břekeli (1 s pilou), Šestajovicích (3), Zvoli (3), Frymburku (2 s jednou pilou), Žákovci (2 s jednou pilou) a Podchlumí (4). Poddanské mlýny jsme našli v sídlištích Olešnice v Orlických horách (5), Nový Hrádek (1), Mokré (1), Roztoky (2), Mělčany (1), Val (2), Rzy (2), Bystré (1), Ohnišov (4), Slavoňov (1), Šediviny (3), Tis (1), Sedloňov (5 s jednou pilou), Kamenice (1), Kounov (6), Dobřany (2), Nedvězí (2) a Plasnice (2). Mlýny tereziánský katastr rozděluje na ty, které stály na tzv. stálé a nestálé vodě. Je tedy zřejmé, že všechny tyto mlýny stály v bezprostřední blízkosti vodních ploch. Podmiňujícím prvkem pro fungování mlýna byla tedy voda coby zdroj energie.¹⁴⁵

Přítomnost kovárny

O přítomnosti kováren nás stejně jako v případě mlýnů informuje tereziánský katastr, ve kterém je zapsáno 33 kovárů ve 27 sídlištích. Ve 25 sídlištích bylo po jednom kováři, v případě Bolehoště se jednalo o tři kováře a v Přepychách bylo kovárů dokonce pět. O obou těchto sídlištích můžeme říci, že jejich podobnost spočívá v umístění v rovinatém terénu,

¹⁴⁵ Na opočenském panství se kromě vodních mlýnů nenacházel žádný jiný typ mlýnu. Na vedlejším smiřickém panství se nacházel větrný mlýn ve vsi Černilov.

vysokém počtu hospodářů, který činí v případě Bolehošti 60 a v Přepychách 83, půdorysném typu vyznačujícím se výraznou návší protáhlého nebo nepravidelného tvaru a v podobě plužiny, která je v případě obou sídlišť traťová. Vyšší počet kovářů značí s vysokou pravděpodobností i více než jednu kovárnu, avšak o jejich přesném počtu se můžeme pouze domnívat. O důvodu existence více kováren se můžeme pouze domýšlet. Jedním z možných vysvětlení je výskyt vysokého počtu velkých hospodářů vyžadujících si velké množství kovových výrobků.¹⁴⁶ Mezi sídliště s jednou kovárnou patří Olešnice v Orlických horách, České Meziříčí, Tošov, Králova Lhota, Rychnověk, Čánka, Očelice, Ledce, Jeníkovice, Blešno, Krňovice, Křivice, Houdkovice, Semechnice, Pohoří, Pulice, Nový Hrádek, Slavoňov, Val, Bačetín, Domašín, Sněžné, Bystré, Polom a Sedloňov. Základním důvodem výskytu kováren ve venkovských sídlištích byla potřeba výroby základních zemědělských nástrojů podmiňujících obživu venkovského lidu.¹⁴⁷ Proč však byly kovárny zrovna v námi vysledovaných sídlištích, nemůžeme dle žádných viditelných souvztažností říci. Můžeme pouze konstatovat, že se kovárny nacházely v sídlištích velkých i malých, které byly jak v nížině, tak i podhůří a horách.

Přítomnost rychty

K lokalizaci jednotlivých venkovských rychet využíváme data soupisu poddaných podle víry,¹⁴⁸ kde můžeme vysledovat zápis o rychtáři v daném sídlišti, a to ze stejného důvodu jako v případě přítomnosti mlýna či kovárny. Podařilo se nám vysledovat 35 rychet. Nutno podotknout, že se počet mohl zvýšit či snížit, popisujeme totiž stav v roce 1651. Mezi sídliště s rychtou patří České Meziříčí, Městec, Králova Lhota, Šestajovice, Rohenice, Rychnověk, Doubravice, Zvole, Slavětín, Pohoří, Pulice, Mělčany, Semechnice, Trnov, Houdkovice, Křivice, Bolehošť, Ledce, Přepychy, Čánka, Mokré, Jeníkovice, Krňovice, Ohnišov, Nový Hrádek, Sněžné, Olešnice v Orlických horách, Sedloňov, Plasnice, Kamenice, Bačetín, Val, Nepasice a Tošov. Rychty jsme lokalizovali v rozličných vsích vyznačujících se směsicí společných, ale i rozličných aspektů nevytvářejících možnost naleznout přímé souvztažnosti vedoucí k objasnění důvodu výskytu rychet v lokalizovaných sídlištích.¹⁴⁹ Rychtu chápeme

¹⁴⁶ Této domněnce odporují sídliště s přibližně stejným počtem všech hospodářů a těch velkých a největších hospodářů. Vezmeme-li České Meziříčí a srovnáme-li jej s Bolehoští a Přepychami, dojdeme k závěru, že v prvně zmíněném sídlišti žilo celkem 81 hospodářů, podrobněji 22 hospodářů s 31,1 až 60 strychy a tři hospodáři s více než 60 strychy, v případě Bolehoště hovoříme o celkem 60 hospodářích, blíže osm hospodářů s 31,1 až 60 strychy a čtyři s více než 60 strychy a v Přepychách celkem 83 hospodářů, kdy těch s 31,1 až 60 strychy bylo 17 a s více než 60 byli tři.

¹⁴⁷ Vít BERAN a kolektiv, *Geoarcheologický výzkum raně středověké kovárny z Modřic u Brna*, Živá archeologie. (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Hradec Králové sv. 15, č. 2, s. 25.

¹⁴⁸ Z logiky věci je můžeme naleznout již v prvním urbáři.

¹⁴⁹ Je zajímavé, přemýšlet nad tím, proč některé vsi rychty neměly, respektive proč nebyly uvedeny ve zkoumaném prameni. Můžeme se tedy domnívat, zdali vesnice bez rychet, byly spravovány z jiných rychet, popřípadě zdali neexistovaly také tzv. „neustálené“ rychty, o kterých bychom neměli doklad.

jako sídlo rychtáře i typ budovy – je tedy jasné, že rychty měly středověkou tradici. Samotné rychty můžeme alespoň obecně charakterizovat coby velké budovy, které byly namnoze využívány i jako hospody¹⁵⁰ se šnekem provozovaným ve velké světnici.¹⁵¹

¹⁵⁰ Právo šenkovat měly dále i některé mlýny a zemědělské usedlosti. Nemůže nás tedy překvapit ani to, že se kořalka mohla mimo hospody nalévat i v chalupách, které byly označeny závěsným hoblovým znakem. J. ŠKABRADA, *Lidové stavby*, s. 272, 273.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 266.

Mapa panství 1800

Mapa zobrazuje celé opočenské panství patřící hrabatům Colloredo.¹⁵² Její součástí je německy psaná legenda umístěná v pravém horním rohu obsahující přehled sídlišť, hospodářských dvorů, bažantnic, hamrů, ovčínů a dalších míst, jejichž název není zakreslen přímo do mapy, nýbrž je nahrazen číselným znakem odkazujícím na příslušný popis v legendě. Legenda tvoří důležitou součást této mapy a napomáhá k přehlednosti dokumentaci jednotlivých míst.

Legenda obsahuje výčet sídlišť s patřičnou rozlohou, patronií s druhem kostela a další vsi spadající pod prvně jmenované sídliště, které lze označit za správní centrum příslušného výčtu blízkých vesnic. Příkladem takového druhu zápisu je vesnice Přepychy, pod kterou se dále počítají vsi Záhornice a Zádolí. Sídliště jsou rozdělena na města a vesnice, kdy výjimkou je zápis hradu Frymburka. Konkrétně se jedná o tři města, mezi která patří Opočno, Dobruška a Třebechovice pod Orebem a dvě městečka Olešnice v Orlických horách a Nový Hrádek. Vesnic je v legendě zaznamenáno 67. Vedle výčtu sídlišť známe i rozlohu hospodářské půdy k nim příslušející. Po sečtení veškeré zaznamenané půdy se jedná o 72 591 strychů. Tato suma však není úplná, je nutné předpokládat další stovky strychů půdy příslušející vsím Rychnovek a Nedvězí, jejichž záznam o půdě je v legendě nečitelný.

Sídliště	Typ	Farní kostel	Filiální kostel	Další vsi	Strychy
Opočno	město	Sv. Trojice	-	-	647
Dobruška	město	Sv. Václava	-	-	1808
Třebechovice	město	Sv. Ondřeje	-	-	2430
Olešnice	městečko	-	Sv. Magdaleny	-	2341
Nový Hrádek	městečko	Sv. Petra a Pavla	-	-	1497
Frymburk	hrad	-	-	-	-
Přepychy	vesnice	Sv. Prokopa	-	Záhornice, Zádolí	3527

¹⁵² Mapa nese oficiální název *Mappa über die seiner hoch graf[ichen] Excelenz Herrn Grafen von Colloredo zugehörigen Majorat Herrschaft Oppotschno*. SOA Zámorsk, VS Opočno, mapa č. 2. Nezpracovaný, nemá inventář.

Bolehošť	vesnice	-	-	Lipiny	2150
Křivice	vesnice	-	Sv. Václava	Vyhnanice	1525
Ledce	vesnice	-	Sv. Máří Magdalény	Polánky, Mitrov	1806
Jeníkovice	vesnice	-	Sv. Petra a Pavla	-	1822
Nepasice	vesnice	-	-	Blešno	2422
Krňovice	vesnice	-	Sv. Matky Boží	-	435
Štěnkov	vesnice	-	-	-	736
Čánka	vesnice	-	-	Dobříkovec	1423
Mokré	vesnice	-	-	-	743
Městec	vesnice	-	-	Očelice	1433
Jílovice	vesnice	-	-	-	2016
České Meziříčí	vesnice	Sv. Panny Kateřiny	-	-	3283
Skršice	vesnice	-	-	Tošov	505
Králova Lhota	vesnice	-	Sv. Zikmunda	-	1753
Rohenice	vesnice	-	Sv. Jana Křtitele	-	1024
Slavětín	vesnice	-	-	-	801
Roztoky	vesnice	-	-	-	391
Šestajovice	vesnice	-	-	-	1785

Rychnověk	vesnice	-	-	-	_153
Zvole	vesnice	-	Sv. Jošta	-	888
Doubravice	vesnice	-	-	-	315
Jesenice	vesnice	Sv. Matky Boží	-	-	456
Pohoří	vesnice	-	-	-	1968
Pulice	vesnice	-	-	-	716
Mělčany	vesnice	-	-	-	551
Semechnice	vesnice	-	-	-	1978
Trnov	vesnice	-	-	-	1207
Houdkovice	vesnice	-	-	-	1757
Křovice	vesnice	-	-	-	669
Val	vesnice	-	-	Běstviny	1944
Ohnišov	vesnice	-	-	-	2847
Slavoňov	vesnice	-	Sv. Martina	Bohdašín, Vanovka	2267
Sněžné	vesnice	-	-	Janov, Tis, Bystré (sv. Bartoloměje)	4619
Sedloňov	vesnice	-	-	Polom	2306
Domašín	vesnice	-	-	Miškov, Horní Spáleniště	1728
Provoz	vesnice	-	-	-	647
Bačetín	vesnice	-	-	-	853
Sudín	vesnice	-	-	-	1784

¹⁵³ Údaj byl nečitelný.

Kamenice	vesnice	-	-	Dolní Spáleníště, Netřeba	1333
Kounov	vesnice	-	-	Rozkoš	1665
Nedvězí	vesnice	-	-	-	¹⁵⁴
Plasnice	vesnice	-	-	Šediviny	1790
Celkem					72 591

Předcházející tabulka přináší přehled sídlišť s příslušnou výměrou polností k nim příslušející. U sídlišť s kostelem je uvedeno, zdali je farní, či filiální a jeho patronace. Díky zaznamenaným údajům si můžeme udělat představu o tom, jak „bohatá“ byla jednotlivá sídliště co se týče velikosti zemědělské půdy.

Další tabulka představuje výčet hospodářských dvorů a zemědělskou půdu k nim příslušející. Jedná se o 13 dvorů disponujících celkem 19 056 strychy zemědělské půdy. O hospodářských poměrech nás dále informuje přehled ovčínů, hamrů a bažantnic. Ovčiny jsou v legendě zapsány čtyři, a to konkrétně vranovský, doubravický, jeníkovický a Zárybnický. Hamr je zaznamenán pouze jediný, v mapě je označený číslem 105 a je umístěn v půli cesty mezi Domašínem a Mělčany nalevo od rozlehlého Chlumského lesa. Bažantnic je v legendě zapsáno 17, o kterých víme, jakou měly rozlohu.

Legendě vděčíme za možnost porovnat velikost zemědělské půdy patřící jednotlivým sídlištím a hospodářským dvorům. Sídliště disponovala 72 591 strychy a hospodářské dvorce 19 056 strychy půdy. Můžeme si tak udělat představu o velikosti panské půdy vyžadující si poddanské práce ve formě roboty či placeného námezdního vztahu.

Hospodářské dvory	Strychů celkem
Opočno	3177
Mokré	1872
Ledce	1240

¹⁵⁴ Údaj byl nečitelný.

Jeníkovice	1176
Vranov	2309
Tošov	1375
Pulice	2787
Neimanower	511
Trnov	695
Přepychy	331
Doubravice	1516
Bidelský	551
Dlouzský	1516
	Celkem 19 056

Samotná mapa obsahuje velké množství schematicky zakreslených stromů odkazujících na četné lesní porosty, silnic vyobrazených coby slabé čáry, na mnoha místech zakreslených pomocí tečkovaných čar, vodních ploch rybníků zaznamenaných místy hnědou barvou, stejně jako některé lesy a polnosti. O grafickém zpracování můžeme říci, že se autor mapy neřídil jednotnými pravidly. Z tohoto důvodu je identifikace některých zakreslených jevů ztížena. Místa vymezená modrým okrajem nezobrazují vodní plochy, nýbrž slouží coby hraniční čáry.

Mapa pravděpodobně nevznikla v nejvyšší možné kvalitě a přesnosti. Ve spojení se zaznamenáním a zdůrazněním hlavních hospodářských odvětví, mezi které počítáme zejména zemědělství, lesnictví a rybníkářství, dojdeme k závěru, že mapa vznikla s cílem obecně zachytit rozlehlost colloredo-mansfeldského dominia.¹⁵⁵ Tento pravděpodobný závěr dokládá i obsáhlá legenda obsahující rozlohu polností jednotlivých sídlišť a hospodářských dvorů. Hlavním kartografickým přínosem této mapy je pak zobrazení sídlišť v krajině, získání představy o vzdálenostech mezi jednotlivými sídlišti a s tím spjaté uvědomění si rozlehlosti celého panství a lokalizování četných lesních porostů a vodních ploch hodnocených coby přírodní bohatství tohoto tradičně agrárně zaměřeného panství. Užitím tohoto kartografického

¹⁵⁵ M. TŮMOVÁ, *Mapy Colloredo-Mansfeldského panství*, s. 30–32.

pramene dokresluje podobu opočenského venkova před vznikem map stabilního katastru. Je patrné, že kvalita této mapy je v porovnání se starší Müllerovou mapou vyšší, naopak oproti mapám stabilního katastru postrádá přesnost v zaměření, a hlavně pak zakreslení půdorysné podoby jednotlivých cest, polností, sídlišť a vodních toků. Tuto mapu můžeme dále porovnat s vojenským mapováním, které „hledí“ skutečně na potřeby militární, zatímco tato mapa je souhrnem hospodářského potenciálu.

Tereziánský katastr

Výzkum dat tereziánského katastru přináší vzhled do rozdělení pozemkové držby na opočenském panství v roce 1757. Zjištěná data jsou rozdělena do tří skupin, kdy první popisuje situaci na celém panství, druhá přináší popis ve vsích a městečkách a třetí informuje o stavu ve městech. Tereziánský katastr obsahuje popis pozemkové situace ve třech městech (Dobruška, Třebechovice pod Orebem a Opočno) a 82 vsích či městečkách. Vedle dat týkajících se hospodářské půdy a jejich vlastníků disponuje tereziánský katastr obširným a velmi zajímavým popisem řemeslníků v jednotlivých vsích.

Sídliště opočenského panství v tereziánském katastru

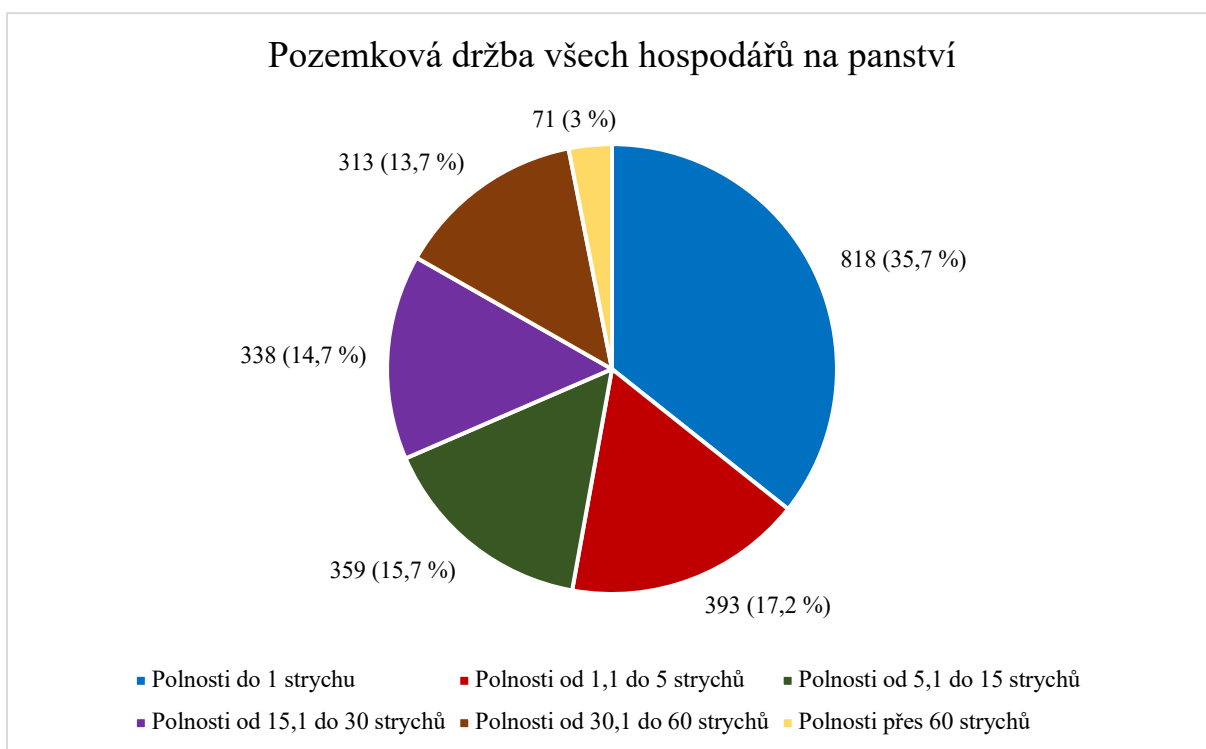
Sídliště				
Dobruška	Dobříkovec	Lipiny ¹⁵⁶	Vanovka	Domašín
Třebechovice pod Orebem	Mokré	Křivice	Sudín	Miškov
Opočno	Očelice	Nová Ves	Spáleníště	Brtva
Olešnice v Orlických horách	Městec	Ostašovice	Paseky ¹⁵⁷	Sněžné
České Meziříčí	Jílovice	Vyhnanice	Ohnišov	Bystré
Skršice	Podolí	Přepychy	Val	Janov
Tošov	Vysoký Újezd	Záhornice	Provoz	Tis
Králova Lhota	Kláster nad Dědinou	Zádolí	Běstviny	Polom
Rohenice	Ledce	Houdkovice	Březiny	Sedloňov
Slavětín nad Metují	Horní Polánky	Trnov	Vršovka	Plasnice
Roztoky	Dolní Polánky	Semechnice	Kounov	Šediviny
Velká Jesenice	Jeníkovice	Mělčany	Rozkoš	Křovice
Šonov	Nepasice	Pohoří	Hluky	Kunštát
Doubravice	Blešno	Pulice	Dobřany	

¹⁵⁶ Na dominikále. A. CHALUPA – M. LIŠKOVÁ – J. NUHLÍČEK, *Tereziánský katastr*, s. 266.

¹⁵⁷ Na dominikále. Tamtéž, s. 267.

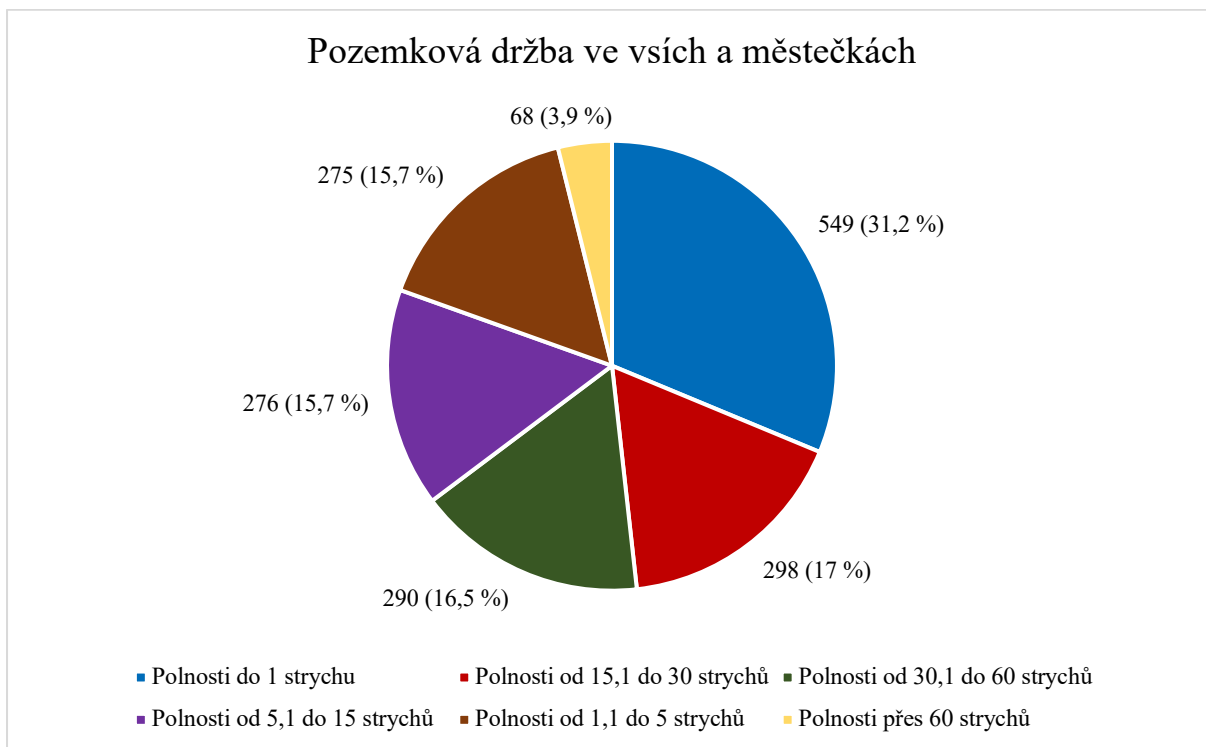
Zvole	Krňovice	Nový Hrádek	Nedvězí
Rychnovek	Štěnkov	Rzy	Kamenice
Šestajovice	Újezdec	Slavoňov	Netřeba
Čánka	Bolehošť	Bohdašín	Bačetín

Z přiloženého grafu je zřejmé, že 818 hospodářů disponovalo polnostmi do jednoho strychu. Polnosti o rozloze od 1,1 do 5 strychů vlastnilo 393 hospodářů. Třetí nejpočetnější skupinou byly osoby hospodařící na polnostech o rozloze od 5,1 do 15 strychů, jejich počet činil 359. Následovalo 338 hospodářů s 15,1 až 30 strychy, dále 313 hospodářů s 30,1 až 60 strychy a na posledním místě se nacházelo 71 největších hospodářů pracujících na více než 60 stryších.

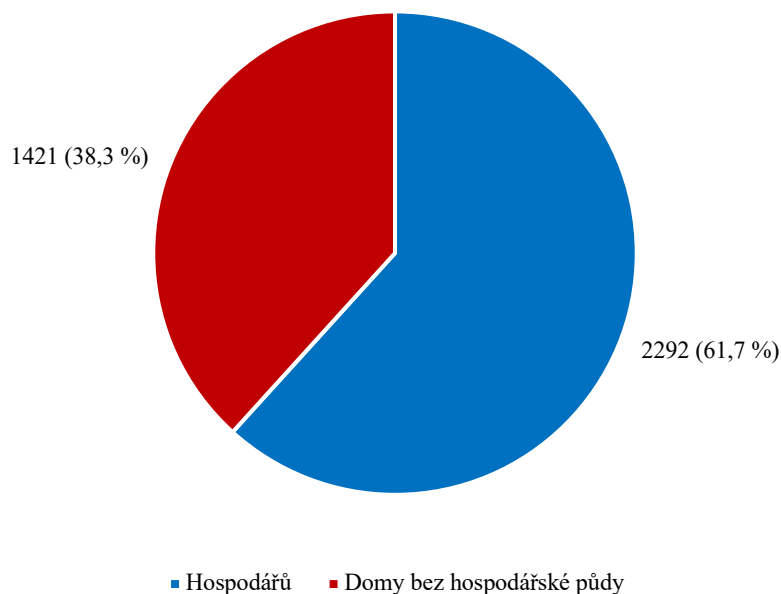
Z dat přiloženého grafu vyplývá, že nejpočetnější skupinou venkovských hospodářů byli nejmenší zemědělci čítající 549 osob obhospodařujících pole menší než jeden strych. Druhou nejpočetnější skupinou bylo 298 hospodářů disponujících 15,1 až 30 strychy. Polnosti o velikosti od 30,1 do 60 strychů využívalo 290 hospodářů. Posléze následovalo 276 osob hospodařících na polnostech o velikosti 5,1 do 5 strychů. Předposlední skupinu hospodářů

tvořilo 275 osob obhospodařujících polnosti od 1,1 do 5 strychů. Nejméně bylo napočítáno 68 největších hospodářů disponujících více než 60 strychy.

Tereziánský katastr zaznamenává nejen hospodáře, ale i domy bez hospodářské půdy. Můžeme tedy s trochou nadsázky označit vlastníky domů bez hospodářské půdy za „nehospodáře“ zabývající se jinou výdělečnou činností. Na celém opočenském panství žilo 2 282 hospodářů a 1 421 nehospodářů. Mezi tzv. nehospodáře počítáme osoby zabývající se rozličnými řemesly, nádenickou prací či žebrotou.

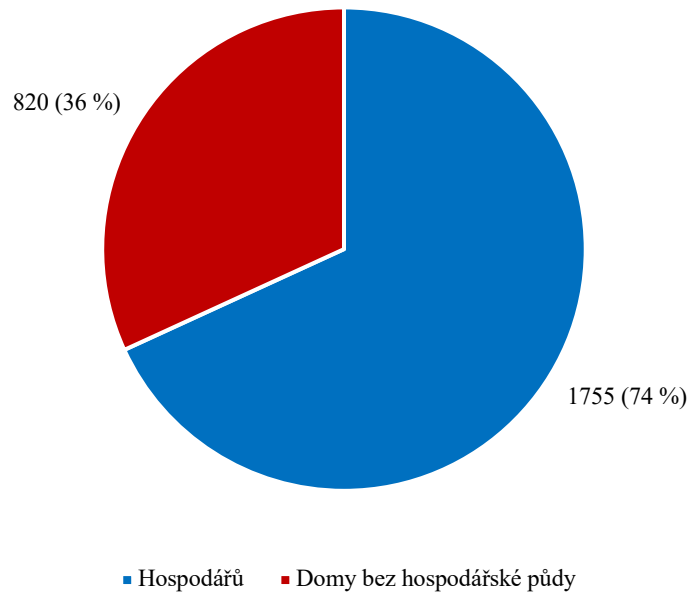
Poměr všech hospodářů a nehospodářů

Na celém panství žilo 2 282 hospodářů a 1 815 řemeslníků. Zjištěný počet nehospodářů a řemeslníků přináší jev, kdy muselo být 394 mužů zároveň řemeslníkem a hospodářem. Jednotlivé hospodářské jednotky čítaly nejen hospodáře, nýbrž i jeho rodinu a čeleď. Obdobně na tom byly i rodiny řemeslníků, do kterých patřila nejen samotná rodina řemeslníka, ale častokrát i učni a tovaryši.

Na venkově žilo celkem 1 755 hospodářů, kdežto počet nehospodářů činil 820. Je tedy patrné, že na venkově žilo dvakrát více osob zabývajících se zemědělskou produkcí nežli nezemědělců.

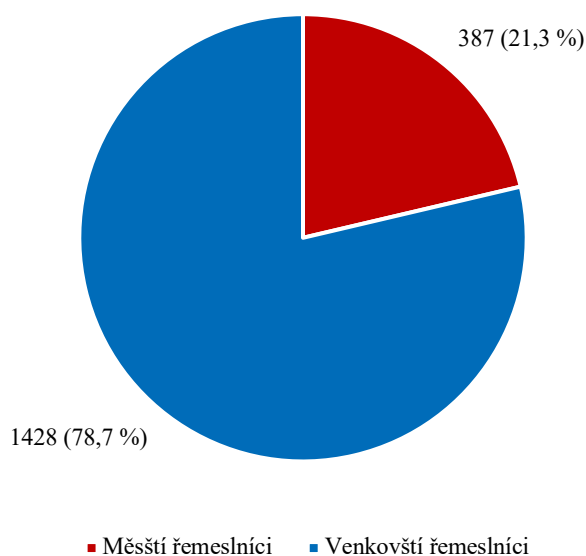
Poměr hospodářů a nehospodářů na venkově

Je zřejmé, že ve městech převažovaly domy bez hospodářské půdy využívané nejčastěji k řemeslu či obchodu. Městských hospodářů tereziánský katastr udává 537 a domů bez hospodářské půdy 607. Rozloha polí příslušející k městům činila 3 121 strychů.¹⁵⁸ Průměrná velikost jedné městské hospodářské usedlosti tedy činila 5,82 strychu.

¹⁵⁸ Bylo by nesmírně zajímavé porovnat vlastnictví zemědělské půdy městy před 30letou válkou s dobou následující a sledovat, jakým způsobem docházelo k vlastnickým změnám a jaké jevy měly vliv na tyto změny.

Poměr řemeslníků na venkově (vesnice a městečka) a ve městech

Počet městských řemeslníků činil 387 a venkovských 1 428. Tento údaj není nijak překvapivý. Na panství se nacházela pouhá tři města nevelké rozlohy, jejichž obyvatelé se zabývali převážně zemědělskou produkcí.

Před samotným popisem řemeslné výroby na venkově je nutné říci, že do výčtu řemesel jsou zařazeni i nádeníci, kteří prakticky nebyli řemeslníky, nýbrž pouhou námezdní pracovní silou. Na opočenském venkově popsaném v tereziánském katastru žilo celkem 1 428 řemeslníků vykonávajících 27 řemesel.

Nejpočetnější skupinu řemeslníků tvořili přadláci žijící ve 23 mimoměstských sídlištích, jejich počet činil 708. Největší koncentrace těchto výrobců příze byla zjištěna v oblasti orlického podhůří vymezeného linií Slavoňov – Bohdašín – Bačetín – Kamenice táhnoucí se směrem k vrcholům Orlických hor.¹⁵⁹ Druhou nejpočetnější skupinu tvoří nádeníci čítající 265 osob. Třetím nejpočetnějším venkovským řemeslem bylo tkalcovství, touto formou textilní výroby se živilo 155 osob.¹⁶⁰ Zajímavým úkazem je čtvrtý nejpočetnější druh řemesla, kterým je lžíčarství. Na venkově bylo 62 výrobců lžic, avšak 55 jich žilo v městečku Olešnice v Orlických horách. Jedná se o ojedinělý případ výskytu velkého počtu jednoho druhu řemesla na jednom místě.¹⁶¹ Následovalo 40 krejčích, 34 ševců, 33 kovářů, 28 mlynářů, 23 řezníků,

¹⁵⁹ Nejvíce přadláků žilo ve vsi Sněžné, pobývalo jich zde 42.

¹⁶⁰ Nejvíce tkalců bylo ve vsi Polom, kde jich žilo 29.

¹⁶¹ Zbývajících sedm lžíčářů žilo ve vsích Slavoňov, Bohdašín, Dobřany a Polom.

19 punčochářů, 17 tesařů, 7 pastýřů, 6 bednářů, 6 kolářů, 5 zedníků, 3 koželuzi, 3 pekaři, 3 šenkýři, 2 hrnčíři, 2 sklenáři a po jednom zástupci mělo řemeslo hrobnické, pokrývačské, šindelářské, sumařské, truhlářské, zámečnické a židlářské.

Řemeslo	Počet řemeslníků	Řemeslo	Počet řemeslníků
Přadláci	708	Zedníci	5
Nádeníci	265	Koželuzi	3
Tkalci	155	Pekaři	3
Lžičaři	62	Šenkýři	3
Krejčiči	40	Hrnčíři	2
Ševci	34	Sklenáři	2
Kováři	33	Hrobníci	1
Mlynáři	28	Pokrývači	1
Řezníci	23	Šindeláři	1
Punčocháři	19	Šumaři	1
Tesaři	17	Truhláři	1
Pastýři	7	Zámečníci	1
Bednáři	6	Židláři	1
Koláři	6		

Na venkově žilo také pět obchodníků a dva formani. Konkrétně se jednalo o čtyři obchodníky s obilím žijící na Šedivínách, v Plasnicích, Sedloňově a Sněžném a jednoho obchodníka s koňmi žijícího v Sedloňově. Oba formani žili taktéž v Sedloňově.

Obchodníci	Počet obchodníků
Obchodníci s obilím	4
Formani	2
Obchodníci s koňmi	1

Shrnutí musí započít popisem majetkové struktury opočenských poddaných, kdy se nám podařilo zjistit, že v roce 1 757 žilo na panství 2 292 hospodářů. Z tohoto počtu jich 1 757 žilo v 82 vsích a městečkách a zbylých 537 naopak ve třech městech – Dobrušce, Opočně a Třebechovicích pod Orebem. Na základě těchto dat si můžeme vytvořit představu o městech coby agrárně zaměřených oblastech vyznačujících se vysokým počtem zemědělsky činných domácností.¹⁶²

Dále jsme v tereziánském katastru objevili 1 412 domů bez hospodářské půdy, kdy se jich 820 nacházelo na venkově a 607 ve městech. S tímto zjištěním úzce souvisí počet řemeslníků, kteří nejčastěji žili právě v domech bez hospodářské půdy. Na venkově žilo 1428 řemeslníků vykonávajících 27 řemeslnických odvětví, kdežto ve městech se jich 387 zabývalo 45 řemesly. Dle těchto hodnot vidíme, že ve městech byla vyšší koncentrace řemeslné výroby nežli na venkově. Porovnáme-li počet měst a venkovských sídlišť, dojdeme k závěru, že průměrně v jednom městě žilo 129 řemeslníků, kdežto na venkově činil průměrný počet 3,7 řemeslníka na jednu vesnici.

¹⁶² Ačkoliv města skýtala čím dál tím více možností k nezemědělské činnosti, byla až do 19. století silně agrárně zaměřená. Teprve migrační boom spjatý s průmyslovou revolucí razantně pozměnil hospodářský profil velkého množství městských obyvatel.

Müllerova mapa

Müllerova mapa zaznamenává dvě cesty, které rozpoznáváme coby dvě vodorovné čáry protínající krajinu a zároveň spojující sídliště.¹⁶³ První z nich vede od Rychnova nad Kněžnou přes Bílý Újezd, Dobrušku, Běstviny a Spy do Nového Města nad Metují odkud cesta pokračuje do Náchoda. Druhá cesta vede z Hradce Králové přes Černilov, Královu Lhotu, Rohenice a Dolsko do Náchoda. Tyto cesty dále pokračují dvěma směry, a to do Broumova a Kladska.

Domnívám se, že tyto dvě cesty byly do mapy zakresleny kvůli své důležitosti. Jednalo se o dvě dopravní tepny propojující Hradecký kraj nejen s Kladskem, ale i s Moravou a okolními kraji.

Na krajinném profilu opočenského panství je zaznamenán výškový profil pomocí schematicky zaneseného reliéfu¹⁶⁴. Na mapě je patrné, že linie vsí Bílý Újezd – Trnov – Lhota – Netřeba – Spáleníště – Sudín – Bačetín – Bystré – Janov – Sněžné – Rzy – Nový Hrádek se nachází ve vyšších nadmořských polohách oproti sídlištím směrem na západ od této linie. Tam se rozprostírá rovina, místy dokreslená kopečkami. Naopak na východ od této linie se zvedají Orlické hory. Krajinný reliéf doplňuje vodní tok Dědiny (Zlatého potoka a jeho přítoků), který je na mapě označen jako klikatá čára, jejíž tloušťka znázorňuje předpokládanou šířku toku. V krajině je též dobře patrna rybníční síť, kdy je zde zakresleno osm rybníků napojených na vodní tok Dědiny.

Lesní porosty jsou v krajině zakresleny schematicky. Největší lesní oblasti jsou zaznamenány v prostoru vymezeném sídlišti Chlístov – Běstviny – Pulice – Vršovka a v prostoru západně od Opočna u největšího shluku rybníků. Další lesní porosty jsou znázorněny na úpatí Orlických hor, odkud se táhnou přes samotné hřebeny hor až přes zemskou hranici do Kladska.

Sídliště jsou znázorněna kroužkem doplněným o další symbol. Mezi tyto symboly počítáme tři úzké vysoké domy, které označují městečko s trhem, prostou stavbu s křížkem na střeše znázorňující kostel, nižší čtvercovou stavbu s výraznou střechou symbolizující zámek či hrad a čtvercovou stavbu s dvojitým křížem značícím klášter. Samotný kroužek značí vsi bez kostelů, trhů a dalších důležitých staveb. Mezi města s trhy patří Olešnice v Orlických horách, Dobruška, Třebechovice pod Orebem a Opočno, které navíc disponuje zámkem¹⁶⁵. Další

¹⁶³ Johann Christoph Müller, Müllerova mapa Čech z roku 1720.

¹⁶⁴ Tzv. „kopečková metoda“ se stínováním.

¹⁶⁵ Symbol zámku nahrazuje pravou vysokou stavbu v insignii symbolizující trh. Jedná se o zajímavé upravení jinak jednotného symbolu.

značku hradu či zámku můžeme nalézt u vsi Frymburk, kde se nachází středověký hrad. Kostel je v mapě zakreslen na Novém Hrádku, ve Slavoňově, Bystrém, Dobřanech, Sedloňově, Bílém Újezdě, Křivicích, Přepychách, Vysokém Újezdě, Krňovicích, Nepasicích, Králově Lhotě, Zvoli a Českém Meziříčí. Celkem se jedná o 14 kostelů a jeden kapucínský klášter, který leží v Opočně. Jediným zaznamenaným zpracovatelským místem je hamr v Olešnici v Orlických horách. Na mapě je též patrná značka klíče mezi městem Třebechovicemi pod Orebem a osadou Bědovice, která symbolizuje železné doly.

V této lokalitě dle jiných pramenů žádný železný důl nebyl. Domnívám se, že autor mapy se zmýlil a chtěl namísto značky klíče zakreslit symbol pro hostinec, jež je tvořen obdobně jako klíč, avšak namísto dvou krátkých čárek je zde plné černé kolečko.

V Müllerově mapě vynikají na první pohled v prostoru opočenského panství zejména dálkové cesty, můžeme tedy říci, že právě tento aspekt je pro opočenské panství zásadní.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Cesty byly důležité zejména tím, že umožňovaly obchod s ostatními i mimo zemskými panstvími.

Obrazová mapa panství Opočno 1667

Mapu panství Opočno, vzniklou v roce 1667, je nutné chápat jako kombinaci krajinného prospektu a obrazové mapy. Jedná se o velkoformátovou nástěnnou mapu o rozměrech 1 490 mm na výšku a 2 280 mm na šířku.¹⁶⁷ Mapa pomocí panoramatického pohledu zachycuje rozlehlý prostor táhnoucí se od Hradce Králové přes Třebechovice pod Orebem, Opočno a Dobrušku až k hranicím s Kladskem a Náchodem. Je orientována severním směrem, kdy se pozorovatel nachází v nereálné výšce, ze které shlíží na celý prostor panství. Na horizontu přechází i mimo hranice opočenského dominia, přímo zobrazuje Kladsko, Náchod a město Nové Město nad Metují, dále jsou vyznačena panství Chvalkovice, Častolovice a Pardubice. Mezníky mezi opočenským panstvím a jeho sousedy jsou tvořeny bílými kamennými patníky, označenými colloredovským erbem a mnohé i letopočtem 1667.

Před samotným průzkumem obrazové mapy bylo zapotřebí položit si otázku, jak prakticky využít nepraktickou mapu. Pro samotnou vrchnostenskou administrativu měla obrazová mapa marginální význam.¹⁶⁸ V porovnání s urbáři je zřejmé, že mapa vznikla pouze coby obrazová reprezentace panství užitá jako dekorace zámeckého interiéru. Mapa pak sice vychází z reality, avšak zobrazuje zidealizovanou podobu panství. Odpověď na otázku přináší již sama podstata reprezentativní úlohy mapy, která nám skýtá možnost pouhého náhledu do kulturní krajiny. Díky tomu můžeme alespoň získat představu o množství a přibližné lokalizaci sídlišť, hospodářských dvorů, mlýnů, rybníků, ovčínů a dalších hospodářských provozů.

V mapě je zakresleno necelých sto lokalit spadajících do vymezeného colloredovského panství. Evidovány jsou v legendě nacházející se v pravém dolním rohu mapy. Legenda obsahuje 96 lokalit¹⁶⁹ označených čísly 1 až 96, mimo to je v samostatném sloupci pod písmeny A až M zapsáno 12 hospodářských dvorů. Prvním třem místům ve výčtu lokalit vévodí města Opočno, Třebechovice pod Orebem a Dobruška označené velikostně větší číslovkou než ostatní místa. Jak však bylo dále odvozeno pořadí dalších míst, není zřejmé.

Pomyslným středobodem kulturní krajiny je město Opočno se zámek a hradbami umístěné ve spodní polovině „obrazu“. Odmyslíme-li si oblohu, dojdeme nutně k zjištění, že Opočno leží uprostřed krajiny – je tedy pomyslným středobodem této nástěnné mapy.

¹⁶⁷ Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 80.

¹⁶⁸ Eva CHODĚJOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Dušan ADAM, *Krajina jako historické jeviště: k poctě Evy Semotanové*, Praha 2012, s. 100.

¹⁶⁹ Mezi lokality jsou počítány vesnice a solitérní objekty, kterými jsou například v mapě zakreslené mlýny.

Na město hledíme ze západu, což je v protikladu s orientací mapy. Veduta obsahuje hradby, zámek a město rozkládající se na ostrohu nad Zlatým potokem. Mapa tedy obsahuje určité prvky vycházející z reality, díky čemuž můžeme hovořit o autentičnosti zachycení zámku, hradeb, města a přilehlého okolí, kterému dominuje rybník Broumar.

Zbývající dvě města jsou zobrazena schematictěji, jsou obehnána věncem hradeb, v jejichž centru můžeme vidět shluk typizovaných budov doplněných o výškové dominanty. V případě Dobrušky se jedná o radnici, kostel svatého Václava, jež leží vně hradeb, a předměstský kostel svatého Ducha stojící na sever od města. Vyobrazení kostelů přináší obtíž v dokumentární hodnotě, kterou nejsme s to jakkoliv doložit či vyvrátit. Jediným případem, ve kterém je možné s určitostí říci, že kostel v době zakreslení vypadal stejně jako na mapě, je gotický filiální kostel v Králově Lhotě, který se dochoval v původní podobě. Vesnice postrádající výškové dominanty – kostely – jsou zakresleny pomocí roztroušené zástavby, která je komponovaná několika typy chalup a jejich prostorovým sestavením.¹⁷⁰

Vyobrazení hospodářských dvorů nemá jednotnou podobu. V mnoha případech, kdy stojí hospodářský dvůr vně vesnice, bychom se bez legendy mohli domnívat, že se jedná o řadovou vesnickou zástavbu. Dalšími hospodářskými stavbami jsou mlýny, které můžeme rozpoznat díky atributu mlýnského kola, a ovčiny tvořené ohradou a shlukem ovcí. Ukázkou nejen specifických přírodních podmínek dovolujících těžit a zároveň i zpracovávat železo jsou tři mapové značky související právě s tímto hospodářským odvětvím. V mapě se proto setkáváme se štolou na těžbu železné rudy, tavicí pecí a železným hamrem.¹⁷¹

Důležitou součástí obrazové mapy je zřetelně zakreslený vodní tok (Dědina) usnadňující orientaci a doplněný o velký počet rybníků, které ukazují rozlehlost opočenské rybníční soustavy¹⁷². V kulturní krajině naopak chybí rozlehlé lesy¹⁷³ a bažantnice patřící mezi tradiční stanovisko šlechtického hospodářství. Vedle těchto hospodářských hledisek v mapě překvapivě chybí i soustava cest a silnic, které však můžeme i tak místy vidět díky ojediněle zakresleným náznakům linií patrných mezi jednotlivými segmenty. Obecně pak můžeme o krajině říci, že rozdíly mezi nadmořskými výškami jsou patrné teprve na horizontu, kde je vidět kopcovitý reliéf, patrný u sousedního Náchoda a Kladska. S podobou kulturní krajiny souvisí i plochy obdělávané půdy vyobrazené nejčastěji obdélníkovým tvarem hnědožluté či pouze hnědé barvy,

¹⁷⁰ Autor mapy tvořil jednotlivá sídliště za pomoci asi tří druhů domečků, které se lišily zejména výškou, sklonem střechy a barvou. A právě za pomoci různě skládaných domečků tvořil venkovská i městská sídliště.

¹⁷¹ Eva CHODĚJOVÁ a kolektiv, *Krajiny v rukou barokního člověka*, Josef 2020, s. 51.

¹⁷² Ačkoliv jsou rybníky označeny čísly, postrádáme k nim patřičnou legendu.

¹⁷³ Lesy jsou v mapě zakresleny pouze coby dekorativní aspekt dokreslující obecnou podobu venkova.

které lze také považovat za pouhé estetické dokreslení krajiny. Obdobně to platí i pro lesní porosty, se kterými se místy střídají.

Soupis poddaných podle víry

Soupis poddaných podle víry jsme v této části využili ke zhodnocení českých a německých jmen potažmo příjmení, dále k určení náboženských poměrů a k popisu struktury rodiny z pohledu počtu dětí, respektive obecně počtu příslušníků domácnosti, tedy celkově k otázce lidnatosti panství. Tyto tři výzkumné oblasti provádíme z důvodu pokusu o doplnění předchozích pramenů.¹⁷⁴ Snažíme se na základě zjištěných dat potvrdit vymezení německojazyčných oblastí, popsat náboženské poměry v prostoru venkova a díky zjištění počtu osob na panství určit průměrnou velikost hospodářovy rodiny.

Před samotným průzkumem a zhodnocením jednotlivých jmen a příjmení bylo zapotřebí vytvořit patřičné kategorie odpovídající zápisům lišícím se v podobě záznamu, kdy se v soupisu setkáváme se čtyřmi případy. První případ udává české křestní jméno s českým příjmením, druhý zaznamenává české křestní jméno s německým příjmením, třetí představuje německé křestní jméno s německým příjmením a poslední zobrazuje české křestní jméno bez jakéhokoliv příjmení. Pakliže si nejsme jisti identifikací nějakého příjmení, využíváme knihy Josefa Beneše *Německá příjmení u Čechů*¹⁷⁵, Antonína Profouse *Místní jména v Čechách*¹⁷⁶ a Vladimíra Šmilauera *Osídlení Čech ve světle místních jmen*.¹⁷⁷

Největším úskalím správné identifikace daného jedince je kombinace českého křestního jména a německého příjmení, kdy je jeho původ v mnoha případech jasný, jedná se pak o ryze německé příjmení dokládající německý původ daného jedince, nikoli poněmčené české jméno, které může působit nesrovnalosti ve vymezování německých oblastí. Jak však určit jazykovou skupinu daného jedince, kterého musíme chápat jako obyvatele českého království, potažmo Čecha, který však nemusí hovořit česky a sám sebe chápe jako německojazyčného Čecha, který navíc využívá tradičních německých stavebních zvyků, zejména půdorysné podoby obytného stavení. Českojazyčného od německojazyčného jedince musíme dle této otázky odlišovat zejména etnicky, místem původu, jazykem a kulturně.

¹⁷⁴ Je zřejmé, že pramen sám o sobě může sloužit jako výborný zdroj informací o venkovském i městském lidu. Můžeme například zhodnotit jakými řemesly se zabýval venkovský a městský lid, vysledovat počet vdov a sirotků, spočítat počet čeledí nebo se zaměřit na křestní jména a vysledovat tak nejčastěji zapsané jméno.

¹⁷⁵ J. BENEŠ, *Německá příjmení*.

¹⁷⁶ Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl 1, A–H*, Praha 1947.

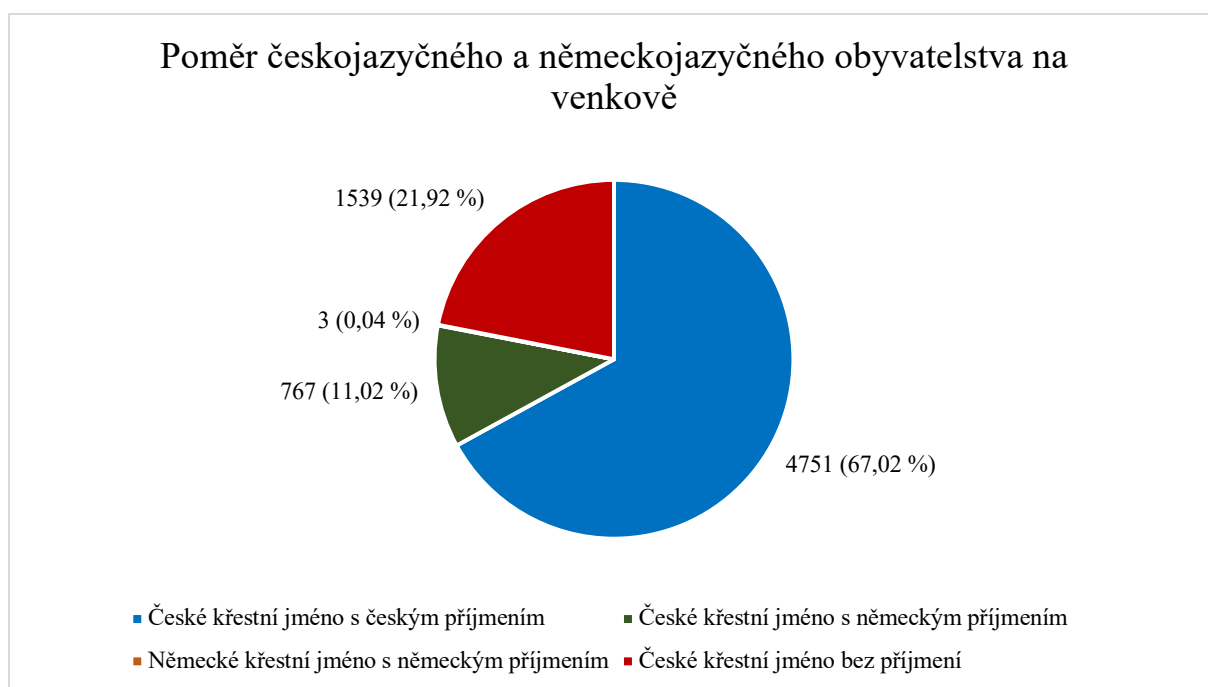
Tentýž, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl 2, CH–L*, Praha 1949.

Tentýž, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl 3, M–Ř*, Praha 1951.

Tentýž, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl 4, S–Ž*, Praha 1957.

¹⁷⁷ Vladimír ŠMILAUER, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 2015.

Při zpracovávání zapsaných dat je důležité pamatovat na možné odchylky v identifikaci jednotlivých osob. Ty mohou být způsobené zejména jazykově národnostním zázemím písaře, který mohl dané jméno nebo příjmení zapsat jemu bližším způsobem.¹⁷⁸

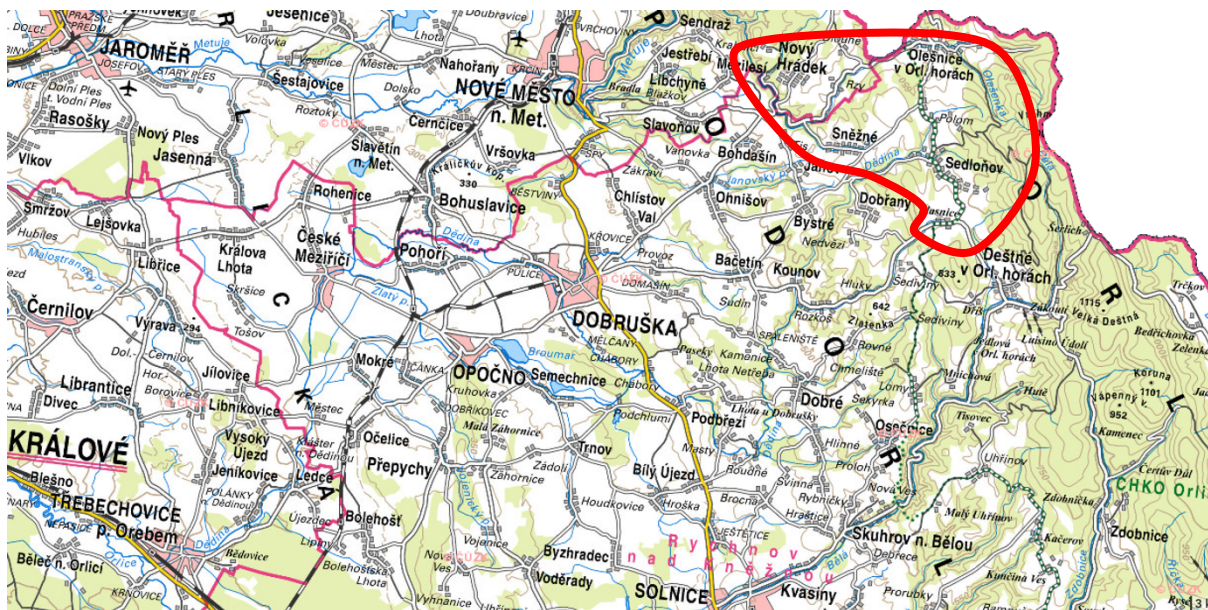

Zjištěné počty ukazují, že nejpočetnější skupinou venkovského lidu je české křestní jméno s českým příjmením zastoupené 4 751 osobami. Následuje kategorie české křestní jméno bez příjmení čítající 1 539 osob. Na předposledním místě je skupina české křestní jméno s německým příjmením reprezentovaná 767 osobami. Poslední skupinou je německé křestní jméno s německým příjmením zastoupené pouhými třemi osobami.

Zhodnocení příjmení obyvatel jednotlivých sídlišť venkovského prostoru zaznamenaných v soupisu poddaných podle víry dokládá, že 6 290 osob mělo české příjmení či české křestní jméno, kdežto u 770 osob bylo uvedeno německé příjmení.¹⁷⁹ Zjištěné počty jednotlivých skupin přinášejí otázku, zdali je možné vymezit oblasti střetávání, a tedy i pronikání německé stavební tradice do „českých“ oblastí. Odpověď do jisté míry přináší přiložená mapa ilustrující situaci opočenského panství v roce 1651.

¹⁷⁸ Česká jména a příjmení mohl poněmčovat, kdežto v opačném případě mohl německá jména a příjmení počestřovat.

¹⁷⁹ Mnohá příjmení byla oproti německému původnímu slovu upravena v důsledku usazení obyvatel v českých prostorech, kde lidé častokrát komolili německé výrazy, nebo došlo k tzv. počestření německých jmen, jevu zhoršujícímu rozpoznání německého původu.

V mapě je zakreslena oblast s vyšší koncentrací německých příjmení. Jedná se o relativně velký prostor postihující Nový Hrádek, Olešnice v Orlických horách, Sedloňov, Sněžné a Plasnice.¹⁸⁰ Lze předpokládat, že linie Nový Hrádek, Sněžné, Sedloňov a Plasnice pokračující dále směrem k Dobrému oddělovala německojazyčný prostor od toho českojazyčného. I přes tato zjištění nemůžeme domněnku týkající se střetávání domovních typů jakkoliv potvrdit. Postrádáme totiž prameny, kterými by byly dochované stavby či zprávy o jejich existenci. Úspěchem je zajisté potvrzení jazykové linie, kterou popisuje Jaroslav Šůla těmito slovy: „*Olešnice již nebyla ryze česká, žila tam nevelká německá menšina. Polom byl nadále český, ale v Sedloňově a Šedivínách byla již německá většina. Plasnice byla už zcela poněmčena.*“¹⁸¹ Dále není možné opomenout další prostory s vyšším podílem německých příjmení, kdy se jedná zejména o sídliště blízko vymezené německo-české linie Ohnišov, Bačetín, Kounov, Kamenice, Val, Provoz a Domašín, místa v centrálnější části panství (České Meziříčí, Krňovice, Křovice a Rohenice) a na severním okraji panství (Rychnovek a Zvole).

¹⁸⁰ Domnívám se, že do vymezeného prostoru patří i ves Dobřany, avšak chybí nám archivní podklady dokládající tuto domněnku.

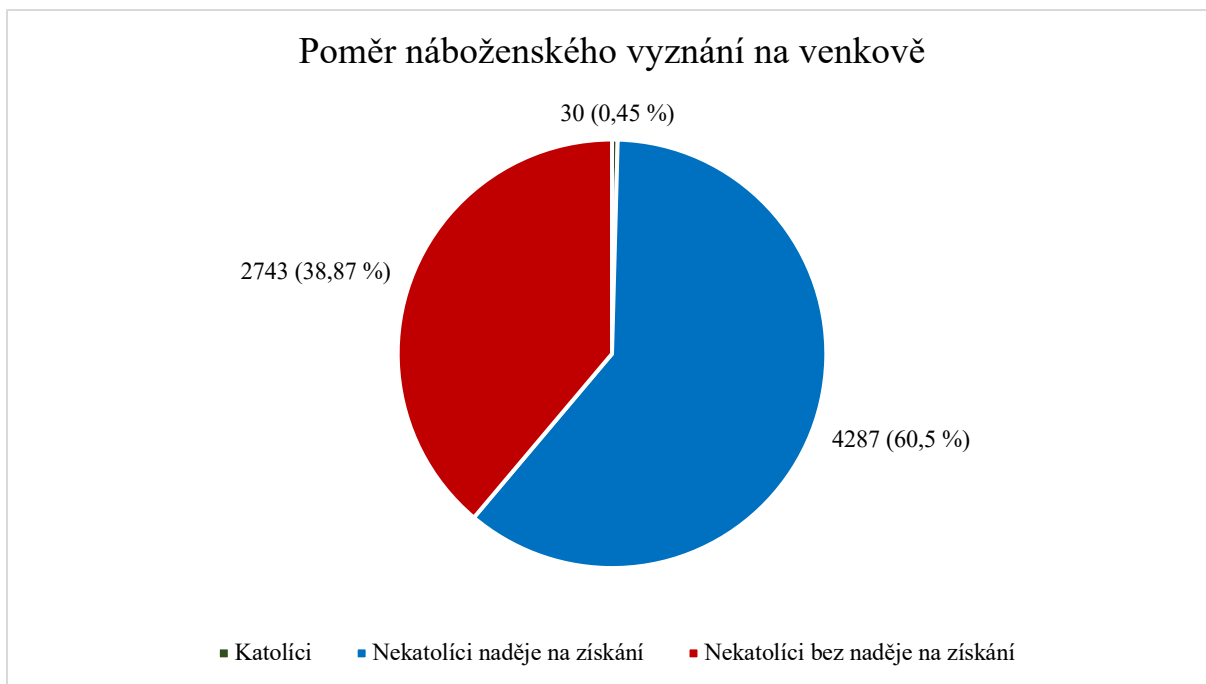
¹⁸¹ J. ŠŮLA, *Venkovská lid*, s. 214.

Následující tabulka zobrazuje jazykovou příslušnost v sídlištích z vymezené německojazyčné oblasti.

Sídliště	České křestní jméno s českým příjmením a české křestní jméno bez příjmení	České křestní jméno s německým příjmením
Nový Hrádek	331	35
Olešnice	246	38
Sněžné	211	75
Sedloňov	84	96
Plasnice	117	102

Jediným místem s převládajícími německými příjmeními je Sedloňov s 84 českými příjmeními a 96 německými příjmeními. Plasnice se tomuto poměru blíží, avšak i zde jsou česká příjmení převažujícím elementem, německá za nimi zaostávají o 15 jedinců. V ostatních sídlištích jsou německojazyční obyvatelé zastoupeni v mnohem menší míře.

Určení náboženských poměrů je usnadněno vyhotovením samotného soupisu poddaných podle víry, jehož primárním cílem bylo zaznamenat právě tyto informace. Z tohoto důvodu se nám naskytla možnost nastínit jedno specifikum, které mohlo hrát zásadní roli v dějinném vývoji tohoto prostoru.

Na venkově žilo pouhých 30 osob římskokatolické víry proti 7 030 osobám evangelického vyznání. Evangelíky dále dělíme na ty, u kterých byla naděje na získání k římskokatolické víře, jejichž počet činil 4 287 osob, a na ty, kteří by se své víry nikdy nezřekli, těch bylo 2 743 osob. Římští katolíci žili roztroušeni po 13 sídlištích, kdy jich nejvíce žilo v Přepychách (6 osob).¹⁸²

Touto sondou zaměřující se na poměr náboženského vyznání na opočenském panství se nám podařilo do jisté míry ukázat specifikum tohoto regionu. Již samotný nízký počet římských katolíků v prostoru venkova dokládá zakořeněnou evangelickou náboženskou tradici, kterou se nepodařilo potlačit první rekatolizační vlnou.

Celkový počet osob na panství činil 9 054 osob. Z tohoto počtu jich 7 060 žilo na venkově a zbývajících 1 994 ve městech. Podařilo se nám spočítat počet dospělých osob a dětí. Díky tomu jsme zjistili i množství rodin s dětmi a jejich průměrný počet na jednu rodinu. Do celkového počtu byly počítány i neúplné rodiny. Mnoho těchto neúplných rodin tvořily vdovy s více než jedním dítětem. Zjištěné počty jsou proto pouze orientační. Dospělých osob bylo na panství 5 457 a dětí 3 597. Rodin s dětmi žilo na panství 1 481. Nejvyšší počet dětí činil osm, kdy se tento fenomén podařilo zachytit pouze ve vsích Čánka a Mělčany. V případě Mělčan se jednalo o rodinu mlynáře a v případě rodiny z Čánky se narodil tento počet dětí obecnímu staršímu a jeho choti. Jedno dítě mělo 463 rodin, 427 rodin dvě děti, 300 rodin tři

¹⁸² Dalšími všemi jsou Semechnice (2), Houdkovice (2), Krivice (2), Bolehošť (5), Jeníkovice (2), Val (2), Ohnišov (1), Nový Hrádek (1), Sněžné (1), Kounov (2), Klášter nad Dědinou (2) a Rychnovek (2),

děti, 163 rodin čtyři děti, 87 pět dětí, 27 šest dětí a 15 sedm dětí. Průměrný počet dětí činil 2,43 dítě na rodinu s dětmi na celém panství. Na venkově činil průměr počtu dětí 2,42 dítěte na rodinu s dětmi. Ve městech jsme určili průměr na jednu rodinu s dětmi coby 2,41 dítěte. Dle těchto hodnot můžeme určit průměrný počet členů rodiny na venkově na 4,42 osoby a ve městech na 4,41 osoby.

Osob celkem	9054
Celkem dětí	3597
Dospělých	5457
Rodin s dětmi	1481

Berní rula

Opočenské panství je v berní rule vymezeno 75 celými sídlišti a dvěma částmi větších sídlišť, jmenovitě Slavoňova a Šonova.¹⁸³ V rámci katastru všech těchto vsí je v berní rule zapsáno 1 491 hospodářů zastupujících daňové jednotky (577 sedláků, 443 chalupníků a 471 zahradníků). Z tohoto počtu jich 913 tyto pozemky zemědělsky využívalo. Na celém opočenském panství bylo napočítáno 27 837,1 strychu polí, což po přepočtu činí 409,81 lánu.

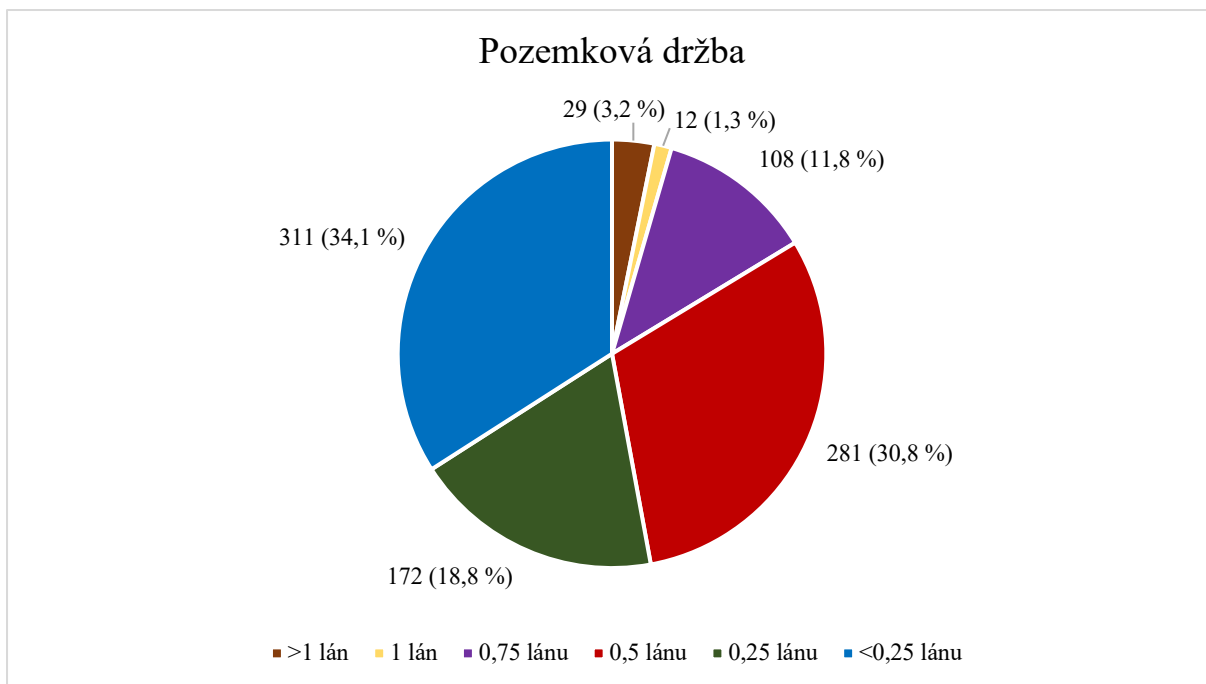
Cílem této části je identifikovat vlastnické poměry na opočenském venkově, a proto se výzkum zaměřuje na zaznamenání majetkové držby sedláků, zahradníků a chalupníků. Hospodář disponující minimálně jedním lánem byl označován coby sedlák, láník či osedlý.¹⁸⁴ Za sedláky byli mnohdy považováni i půlláníci nebo čtvrtláníci. Označení chalupník zastupovalo držitele chalupy s polnostmi o rozloze nepřesahující čtvrtinu lánu. Nejmenšími hospodáři byli tzv. zahradníci, kteří byli označováni dle zahrady zanedbatelné rozlohy.¹⁸⁵ Mnohdy se proto setkáváme s přepočtem zahradníků na jednoho osedlého, kdy se osm zahradníků počítalo jako jeden osedlý.

V berní rule je zaznamenána velikost obhospodařovaných polí ve strychích. Z tohoto důvodu bylo zapotřebí převést strychy na lány, díky čemuž lze jednoznačně určit podíl láníků, půlláníků a čtvrtláníků. Rozsah 64–72 strychů neumožňuje jakýkoliv výpočet, a proto jsme určili jeden lán jako 68 strychů, které jsou střední hodnotou daného rozsahu. Přepočet strychů na lány přinesl nutnost vymezení rozmezí počtu strychů odpovídajících patřičné části lánu. Z tohoto důvodu více než 68 strychů odpovídá hodnotě přesahující jeden lán, rozmezí 68–61 strychů přísluší jednomu lánu, rozmezí 60–45 strychů odpovídá 0,75 lánu, rozmezí 44–27 strychů náleží 0,5 lánu, rozmezí 26–17 strychů připadá 0,25 lánu a hodnotě menší než 17 strychů přiřazujeme méně než 0,25 lánu.

¹⁸³ První strany berní ruly jsou vyhrazeny pro data zámku s podzámčím, městům Dobrušce, Třebechovicím pod Orebem a Opočnu.

¹⁸⁴ Pojem osedlý byl zaveden coby jednotka pro vyměřování kontribucí, které byly zaznamenány v berní rule a lánových rejstřících.

¹⁸⁵ Roman VONDRA, *České království v letech 1705–1792. Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*, Praha 2010, s. 302.

Zjištěný podíl vlastníků zemědělské půdy dle její velikosti jednoznačně ukazuje nejvyšší počet malých hospodářských jednotek o velikosti menší než 0,25 lánu patřící chalupníkům a zahradníkům, jejichž počet činí 311 (34,1 %). Druhou nejpočetněji zastoupenou skupinou jsou osoby, které vlastní přibližně 0,5 lánu v počtu 281 jedinců (30,8 %). Následují hospodáři disponující přibližně 0,25 lánu, jichž je 172 (18,8 %) a majitelé pozemků o velikosti 0,75 lánu, kterých je 108 (11,8 %). Podíl osob vlastnících více než jeden lán činí 29 (3,2 %), kdežto hospodářů vlastnících jeden lán je pouhých 12 (1,3 %).

Majoritně zastoupenými skupinami vlastníků půdy jsou drobní hospodáři disponující méně než čtvrtinou lánu a tzv. půllánici v součtu 592 (64,9 %) z 913 hospodářů. Dle grafu je tedy zřejmé, že podíl půlláníků a drobných hospodářů je takřka stejný. Sídliště, kde se vyskytují půllánici, disponují značným počtem malých hospodářských jednotek, které značí potřebu obživy drobných zemědělců zabývajících se často řemeslem či prací na cizích polích.

Můžeme poukázat na místa s nejvyšším a nejmenším počtem velkých a malých hospodářů. Pouze v 19 z 77 venkovských sídlišť opočenského panství, zaznamenaných v berní rule, žili lánici a sedláci disponující více než jeden lánem. V devíti případech byli napočítáni pouze největší sedláci – jmenovitě se jedná o Rychnovek, Zvole, Sněžné, Bačetín, Semechnice, Trnov, Jesenice, Šonov a Provoz. Ve čtyřech případech byli identifikováni největší a lánoví sedláci – jedná se o Přepychy, Královu Lhotu, Šestajovice a Skršice. V sedmi vzorcích byli pouze lánoví sedláci – hovoříme o Mokrém, Čance, Českém Meziříčí, Valu, Ohnišově a Houdkovicích. Nejvyšší počet největších sedláků vlastnících více než jeden lán byl

identifikován ve vsi Sněžné. Konkrétně se jedná o pět sedláků. Nejvíce lánových sedláků bylo nalezeno ve vsích Ohnišov a Šestajovice. Obě vsi disponovaly dvěma lánovými sedláky. Výskyt lánového sedláka je tedy na opočenském venkově minimální. Nejmenší sídelní struktury, nejčastěji osady zapsané v berní rula jako samostatné jednotky, disponovaly pouze nejmenšími pozemkovými vlastníky.¹⁸⁶ Na Opočensku můžeme identifikovat osm těchto sídlišť – jmenovitě Tošov (7 hospodářů), Veselice (11 hospodářů), Březiny (3 hospodáři), Netřeba (3 hospodáři), Hluky (3 hospodáři), Vyhnanice (1 hospodář), Nová Ves (1 hospodář) a Brtva (2 hospodáři).¹⁸⁷ Abychom pouze nevyjmenovávali sídliště s tímto fenoménem, pokusme se nalézt společné znaky vedoucí k vyhledání určité souvztažnosti. Zjistili jsme, že šest těchto sídlišť se nachází v rovinatém terénu¹⁸⁸ a dvě v podhůří Orlických hor¹⁸⁹. Dále se nám podařilo zjistit přibližné stáří jednotlivých sídlišť, kdy čtyři sídliště byla založena v 15. století¹⁹⁰, dvě ve století třináctém., jedno ve druhé polovině 16. století¹⁹¹ a u sídliště Březiny se nám nepodařilo dohledat informace o jeho stáří. Poslední kategorií možných společných znaků je půdorysný typ daného sídliště. Identifikovali jsme Tošov, Vyhnanice, Novou Ves a Brtvu mající půdorysnou podobu silničního typu, Hluky s potočným půdorysným typem, Březiny, Netřebu a Veselici s tzv. porůznu rozsetými staveními po katastru. Dle těchto znaků můžeme říci, že se sídliště s pouze nejmenšími pozemkovými vlastníky nacházela zejména v rovině. Lze se domnívat, že výskyt v rovinatých oblastech není náhodný, ale naopak, že je způsobený nedostatkem volné zemědělské půdy. Tuto domněnku dokládá fakt, že se tato sídliště nachází v bezprostřední blízkosti větších sídlišť s velkými hospodáři vlastníci mnoha polností.

Berní rula zaznamenává celkem 913 venkovských berních jednotek.¹⁹² Využitím dat berní ruly a stabilního katastru můžeme určit průměrný počet členů domácnosti jednoho hospodáře. Zjistili jsme, že na venkově žilo celkem 7 060 osob, z tohoto počtu bylo 4 153 dospělých a 2 907 dětí. Průměrný počet dětí na jednu rodinu s dětmi jsme určili jako 2,42 dítěte. Dle těchto hodnot jsme stanovili průměrný počet členů rodiny venkovského hospodáře na 4,42 osob.

¹⁸⁶ Nejmenšími hospodáři byli ti s méně než 1/4 lánu.

¹⁸⁷ Sídlíště můžeme rozdělit dle vlastnických struktur na majoritně selské, majoritně chalupnické a kombinaci selských a chalupnických. Viz. příloha.

¹⁸⁸ Tošov, Veselice, Březiny, Netřeba, Vyhnanice Nová Ves.

¹⁸⁹ Brtva a Hluky.

¹⁹⁰ Tošov (1416), Veselice (konec 15. století), Vyhnanice (1437) a Brtva (1458).

¹⁹¹ Nová Ves (1571).

¹⁹² Berní jednotkou myslíme jednoho hospodáře.

Dále se nám podařilo zjistit, že na venkově bylo 4 347 osob bez zemědělské půdy. Tento počet můžeme dále rozdělit na páry s dětmi a osoby bez potomků. Párů s dětmi bylo 668 a počet jejich potomků činil 668. Průměrný počet dětí je tedy jedno dítě na rodinu bez zemědělské půdy. Počet osob bez dětí a zemědělské půdy činil 1 011.

Dominikál

V této části se pokoušíme dokreslit opočenský venkov o dominikál. Tedy o fenomén poplužních dvorů, které k sobě vázaly práci, kterou vykonávala právě lidská síla nejčastěji z okolních sídlišť. Taxa zaznamenávající konfiskované Trčkovské majetky udává Opočenský, Pulický, Vranovský, Tošovský, Jeníkovický, Ledecký, Libníkovický, Dlouzský, Hamerský a Bidelský dvůr. V roce 1651 evidujeme již 12 dvorů, kdy do výčtu přibývá Zárybnický, Doubravický a Lhotecký, a naopak se vytrácí popis Libníkovického dvoru. Celková rozloha polností patřící ke dvorům byla v roce 1636 spočtena na 76 lánů a 19 korců. Ve dvorech roku 1651 pracovalo 159 čeledínů a děveček, žijící převážně v těchto dvorcích. Vedle těchto pracovníků docházeli do dvorů lidé z okolních sídlišť i sekáči z horských oblastí, kde nenalezli pracovní příležitosti u tamních hospodářů.

Graf zobrazuje hospodářské dvory s rozlohou polností a počtem čeledi.

Dvůr	Rozloha ¹⁹³	Čeď ¹⁹⁴
Opočno	9 lánů 4 korce	19
Pulice	13 lánů 56 korců	27
Vranov	14 lánů	26
Tošov	8 lánů 33 korců	13
Jeníkovice	7 lánů 56 korců	12
Ledce	9 lánů 45 korců	17
Libníkovice	3 lány 39 korců	- ¹⁹⁵
Dlouzský	5 lánů 3 korce	11
Hamerský	2 lány 15 korců	7

¹⁹³ Rozloha dvorů v roce 1636. J. LÁSKA, *Panství Opočno*, s. 100.

¹⁹⁴ Počet čeledi zaznamenaný v roce 1651. J. ŠŮLA, *Venkovský lid*, s. 152.

¹⁹⁵ V pramenech chybí záznam o počtu čeledi v Libníkovickém dvoře.

Bidelský	2 lány 6 korců	5
Zárybnický	_ ¹⁹⁶	2
Doubravický	_ ¹⁹⁷	11
Lhotecký	_ ¹⁹⁸	9
Celkem	76 lánů 19 korců	159

Robotu na opočenském panství charakterizujeme v době třicetileté války coby námezdní práci. Robotní rozvržení nebylo jednotné, setkáváme se s rozličnými údaji, kdy například nerobotovali pokaždé lidé ze stejných sídlišť a kdy jim nebyl hrazen vždy stejný finanční obnos za odvedenou práci.¹⁹⁹

Robotní povinnosti se během let měnily. O době do poloviny 17. století jsme hovořili coby o období, ve kterém platily poddanské povinnosti zapsané v urbářích ve století předcházejícím. Ty se vyznačovaly zásadou finanční náhrady za vyměřenou robotu. Pro období druhé poloviny 17. století a první poloviny století 18. nám chybí takřka veškeré prameny dokládající jakýkoliv vývoj robotních povinností. O robotách v této dlouhé době můžeme alespoň díky hospodářským účtům říci, že byly požadovány a také využívány, ale jen v nejnnutnějších případech, a navíc v malé míře.

Rozvinutí panského hospodářství přineslo přibližně v polovině 18. století změnu ve všech odvětvích. Od této doby počala být robotu vymáhána na takřka veškerém poddanském obyvatelstvu. Dle dochovaných pramenů víme, že panství využívalo téměř veškerou potažní robotu, kterou mělo k dispozici.²⁰⁰

¹⁹⁶ V pramenech chybí záznam o velikosti zemědělské půdy příslušející k Zárybnickému dvoru.

¹⁹⁷ V pramenech chybí záznam o velikosti zemědělské půdy příslušející k Doubravickému dvoru.

¹⁹⁸ V pramenech chybí záznam o velikosti zemědělské půdy příslušející k Lhoteckému dvoru.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 153.

²⁰⁰ J. LÁSKA, *Panství Opočno*, s. 113–116.

Urbář panství z roku 1598

V urbáři můžeme naleznout soupis hospodář (hlav jednotlivých selských hospodářských jednotek), výši ročních svatojiřských a svatohavelských platů, naturální dávky, roboty a sumáře pro jednotlivé lokality. Podařilo se nám identifikovat tři města a 75 venkovských sídlišť.²⁰¹ Venkovská sídliště rozdělujeme na ta, která patřila opočenskému panství i v letech následujících, a my je tedy sledujeme i v mladších pramenech, a na sídliště, která byla odprodána vedlejším panstvím. První skupina je tvořena 64 a druhá 11 sídlišti. Panství Skalka bylo v roce 1610 odprodána sídliště Chábory, Podbřezská Lhota u Dobrušky, Podbřezí a Masty. Černíkovickému panství byla v roce 1636 odprodána sídliště Deštné, Dobré, Hlinné, Lomy, Osečnice, Mnichové a Rovné. Ve výčtu chybí osm sídlišť, která v dalších částech zkoumáme a popisujeme. Je tomu tak z důvodu jejich přikoupení opočenským panstvím v pozdějších letech. Všechna tato sídliště byla odkoupena v roce 1639 od doubravického panství. Jedná se o Doubravici, Veselici, Jesenici, Roztoky, Rychnovek, Šestajovice, Šonov a Zvole.

Sídliště rozdělujeme dle počtu usedlých hospodářů na velká (30 a více), středně velká (20–29), malá (10–19) a nejmenší (méně než 10). Identifikovali jsme pět velkých sídlišť, deset středně velkých, 21 malých a 28 nejmenších. Největším venkovským sídlištěm byla v roce 1598 Olešnice v Orlických horách s 48 usedlými hospodáři. Naopak nejmenším venkovským sídlištěm byly Vyhnanice s jedním usedlým hospodářem. Podařil se nám též určit poměr sídlišť v nížině a v podhůří s horskými oblastmi, který činil 35 ku 29 sídlištím. Celkový počet usedlých hospodářů činil 876. Můžeme tedy říci, že výchozím stavem našeho popisu majetkových struktur na opočenském panství je v rámci práce právě tato hodnota.

Sídliště	Usedlých hospodářů	Sídliště	Usedlých hospodářů
Pohoří	26	Nedvězí	9
České Meziříčí	38	Dobřany	8
Vranov (dvůr)	6	Plasnice	13
Králova Lhota	18	Šediviny	13
Rohenice	10	Bačetín	18

²⁰¹ Vedle těchto sídlišť je v urbáři zaznamenán popis vrchnostenského podnikání, a to v podobě záznamů o vrchnostenských objektech a jednotlivých hospodářských podnicích, kterými jsou například panské dvory, mlýny či panský pivovar.

Slavětín nad Metují	6	Sudín	7
Hlohov	6	Bystré	10
Nepasice	23	Janov	5
Blešno	18	Ohnišov	36
Krňovice	9	Nový Hrádek	20
Štěnkov	10	Dlouhé	14
Jeníkovice	24	Rzy	9
Městec	13	Bohdašín	17
Očelice	8	Nová Ves	2
Vysoký Újezd	4	Vanovka	3
Kláster nad Dědinou	9	Slavoňov	11
Jílovice	10	Bydlo	2
Polánky	11	Olešnice	48
Ledce	13	Sněžné	36
Přepychy	44	Tis	10
Dobříkovec	8	Sedloňov	25
Čánka	16	Domašín	21
Mokré	16	Myškov	4
Zádolí	4	Brtva	4
Bolehošť	24	Spáleniště	5
Bolehošťská Lhota	12	Mělčany	9
Újezdec	4	Běstviny	4
Křivice	21	Březiny	3

Vyhnanice	1	Vršovka	5
Semechnice	25	Křovice	10
Kounov	19	Val	24
Rozkoš	7	Provoz	8

Označení	Definice dle počtu hospodářů	Počet hospodářů
Velká sídliště	30 a více	5
Střední sídliště	20 až 29	10
Malá sídliště	10 až 19	21
Nejmenší sídliště	méně než 10	28

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo zhodnotit opočenská venkovská sídliště v období počátku novověku. Práce přináší širokou řadu kvantitativních dat popisujících venkovská sídliště v průběhu let 1598–1840. Jejich význam nelze mezi sebou porovnávat. Nesou totiž rozličné informace, které navíc mohou být zkresleny, a tudíž popisují pozměněnou historickou realitu. I přes tyto problematické aspekty jsou důležitým prostředkem k zmapování sledovaných vývojových procesů. Práce se dále zabývá popisem venkovských sídlišť a jejich obyvatel.

Za pomoci námi zjištěných údajů můžeme načrtnout některé vývojové procesy. Nejzřetelnějším vývojovým procesem je zvyšující se počet obyvatelstva a s tím spjatý růst počtu hospodářů, jejich počet však zajisté nerostl úměrně počtu obyvatel.

S obyvatelstvem souvisí i proces rekatolizace. Ačkoliv zde byl vysoký počet nekatolíků, můžeme dle zápisu v soupisu poddaných podle víry předpokládat, že osoby, které se vyslovily kladně ke konverzi, doopravdy konvertovali k římskokatolické víře. Tuto domněnku potvrzuje zakládání nových barokních kostelů v tradičně protestanských podhorských a horských oblastech.

Hovoříme-li již o výše položených oblastech musíme říci, že se vývoj týkal i hledání obživy obyvatel těchto míst. Tereziánský katastr udává, že v těchto oblastech lidé nemající zemědělskou půdu pracovali nejčastěji jako řemeslníci či nádeníci. Můžeme tedy předpokládat, že se počet těchto řemeslníků i nádeníků zvyšoval ekvivalentně s růstem venkovského lidu. A právě díky záznamům v tereziánském katastru jsme objevili jev, který identifikuje řemeslníky vlastníci zemědělskou půdu. Můžeme snad říci, že i toto je formou určitého vývojového procesu, který značí, že hospodáři disponující malými pozemky byli nuceni si přivydělávat jinou než zemědělskou činností. Tuto domněnku by mohl potvrdit vysoký počet řemeslníků zabývajících se různorodou formou textilní výroby.

Specializace se na určitý druh řemeslné výroby přináší nástin dalšího vývojového procesu ve hledání obživy. Zjištění vysokého počtu textilních řemeslníků můžeme pokládat za počátek protoindustrializace vedoucí ke změnám vnímání úzce specializovaného venkovského, kterému se naskytl možnost zpracovávat nejen vlastní len, ale i len panský, za jehož zpracování byli placeni. Právě tito textilní řemeslníci posloužili v pozdějších letech coby základ pro tzv. faktorskou výrobu, kterou označujeme právě za onen počátek industriální výroby.

Samotná sídliště prošla taktéž určitými vývojovými procesy. Jedná se zejména o pomalu probíhající přestavbu spalných na nespalné stavby a výstavbu nových nespalných budov podléhajících již novým nařízením. Půdorysná podoba taktéž doznala určitým změnám. S rostoucím počtem venkovského lidu souvisí i zastavování volných ploch, což vedlo ke změně původní půdorysné podoby. S tímto jevem souvisí i změna podoby plužiny, která v důsledku pozdějšího drobení velkých hospodářství vedla k jejímu částečnému přetransformování. Jedná se tedy o pomalu probíhající proces, který není mnohdy možné ani jakkoliv vysledovat, a to proto, že nám chybí potřebné prameny.

Opočenská venkovská sídliště vstupovala do éry industrializace s podílem 5 097 dřevěných a 889 zděných staveb. Můžeme tedy říci, že se podoba venkovských sídlišť z pohledu užitých materiálů oproti starším dobám, příliš nezměnila. Hlavním důvodem k pokračování výstavby byl s vysokou pravděpodobností nedostatek financí venkovského lidu, který si nemohl dovolit nespalné materiály. Zajímavým zjištěním byla lokalizace osmi sídlišť tvořených 100 % dřevěnou zástavbou.

O venkovských sídlištích zaznamenaných v indikačních skicách stabilního katastru jsme dále zjistili, jakému půdorysnému typu odpovídá jejich podoba a jak vypadá jejich plužina. Identifikovali jsme 11 půdorysných typů sídlišť dle vlastní klasifikace a sedm typů plužiny. Nejzastoupenější půdorysnou podobou byl silniční typ lokalizovaný u 17 sídlišť, která se nacházela v deseti případech v rovině a v sedmi případech v podhůří. Naopak nejméně častými případy se dvěma lokalizovanými sídlišti měla náves do L, oválná náves, podélná náves a trojúhelníková náves. Ve všech těchto případech se jednalo o sídliště nacházející se v nížině. Na opočenském venkově byla nejvícekrát identifikovaná úseková plužina, a to u 22 sídlišť, naopak pouze u dvou sídlišť jsme našli záhumenicovou plužinu. Dále se nám podařilo vytvořit přehled 32 kombinací půdorysného a plužinového typu.

V jednotlivých sídlištích jsme dále hledali stavby mimořádného významu, mezi které řadíme kostely, kovárny, mlýny a rychty. K lokalizaci kostelů jsme využili indikační skici, v případě kováren a mlýnů jsme užili tereziánský katastr a pro identifikaci sídlišť s rychtou jsme použili Soupis poddaných podle víry. Všechny tyto stavby pomáhaly určitým způsobem povyšovat důležitost daného sídliště.

Venkovské kostely jsme identifikovali v 16 sídlištích, kdy se nám dle dalších pramenů podařilo zjistit, že pět těchto kostelů bylo farních a 11 filiálních. Svatostánky byly vystavěny v sídlištích rozličné velikosti a bohatosti, patřící však k nejstarším na celém panství. Podařilo

se nám lokalizovat deset kostelů v nížině, čtyři v podhůří a dva s horách. Z pohledu užitého materiálu byly všechny kostely zbudovány z nespalného materiálu,²⁰² bylo tomu tak z důvodu přestavby starých spalných – dřevěných – kostelů a výstavby nových kostelů již z nespalných materiálů. V 18. století byly vystavěny nové kostely v Bystrém, Dobřanech, Klášteře nad Dědinou a v Olešnici v Orlických horách.

Zjistili jsme, že se na opočenském venkově nacházelo celkem 64 mlýnů. Z tohoto počtu jich bylo 22 vrchnostenských, nacházejících se v devíti sídlištích, a 42 poddanských stojících v 18 sídlištích. Všech těchto 64 mlýnů bylo vodních, nacházely se tedy v blízkosti vodotečí. Nemusely tedy nutně stát v blízkosti ostatní zástavby. Nejvyšší koncentrace mlýnů byla v podhůří hor, kde se jich nacházelo 14. Dva mlýny jsme našli v horách a devět v oblasti nížiny. Dle zjištění vyššího počtu mlýnů než sídlišť je zřejmé, že bylo naprosto normální, že v katastru daného sídliště stál více než jeden mlýn. Tento jev jsme vysledovali u 18 sídlišť, ve kterých stálo 55 mlýnů. V devíti případech jsme našli pouze jeden mlýn. Nejvyšší počet mlýnů jsme lokalizovali v Kounově, kde jich v roce 1757 stálo šest. Pět mlýnů se nám podařilo vyhledat v Olešnici v Orlických horách a Sedloňově.

Kovářny jsme našli v 27 sídlištích, s tím že se ve dvou sídlištích nacházelo více kovářů. V případě Bolehoště hovoříme o třech a v případě Přepych dokonce o pěti kovářích. Předpokládáme, že se jeden kovář rovná jedné kovárně. Vyšší počet kovářů v daných sídlištích se nám však nepodařilo jakkoliv vysvětlit. Na druhé straně jsme zjistili, že se 17 kováren nacházelo v nížině, sedm v podhůří a tři v horách.

Rychty jsme lokalizovali v 35 sídlištích, avšak za užití pramene z roku 1651. Z tohoto důvodu se může počet zjištěných rychet lišit od stavu v roce 1840. Můžeme tedy pouze konstatovat, že síť rychet prostupovala celé panství. Rychty coby správní jednotky se nacházely jak v oblasti nížiny, podhůří, tak i samotných Orlických hor.

Kombinací všech těchto staveb mimořádného významu disponovaly tři sídliště z nížiny (České Meziříčí, Přepychy a Zvole), jedno v podhůří (Sedloňov) a dvě z hor (Olešnice v Orlických horách a Nový Hrádek).

²⁰² Nejstarší, a tedy i původně dřevěné kostely byly do zděné podoby přestavovány v různých obdobích své existence. Setkáváme se s případy, kdy byl kostel poničen například požárem, v jehož důsledku musel být kostel přestavěn. Je těžké povědět, kdy k těmto přestavbám v docházelo nebylo-li vnější potřeby opravit poničený kostel, avšak určitým klíčem k rozuzlení této problematiky nám může být potřeba ukázat výjimečnost těchto svatostánků před prostým lidem. Z tohoto důvodu mohly být kostely taktéž přestavovány a budovány coby nespalné stavby.

Podobě venkova jsme v práci věnovali pozornost při studiu mapy panství Opočno z roku 1800, Müllerovy mapy z roku 1720 a obrazové mapy panství Opočno z roku 1667. Tyto tři mapy byly vytvořeny rozličným stylem, a proto zobrazují opočenské panství třemi od sebe odlišnými způsoby. Jedná se tedy o těžko porovnatelné prameny. Tato skutečnost nám znemožňuje říci, jakým způsobem se měnila podoba venkova zaznamenaná v těchto mapách, a proto jsme je v práci využili k pouhému dokreslení podoby venkova.

Mapa panství Opočno z roku 1800 vznikla s vysokou pravděpodobností za účelem zachytit velikost colloredovského dominia. Její vysoká informativní hodnota však nestojí na kartografickém zachycení sledovaného prostoru, nýbrž na obsáhlé legendě, která obsahuje výčet jednotlivých sídlišť s rozlohou a hospodářských dvorů s příslušnou rozlohou.

Müllerova mapa znázorňuje schematicky, avšak účelně zakreslenou krajinu. Pohled do této mapy skýtá dobrou představu o rozložení jednotlivých sídlišť, jejich napojení na vodní toky, nejdůležitějších dopravních tepnách a výškovém profilu sledovaného prostoru. Na mapě také vidíme, jaká městečka disponují trhovým právem, kde se nachází kostel, klášter, zámek, doly či zpracovatelské místo (například hamr). Na základě pohledu na takto zachycený prostor si můžeme představit, jaké atributy byly v době vzniku mapy důležité. Velké důležitosti se proto těšily všechny zakreslené značky odkazující na patřičné významné stavby (kostel, hamr, hrad, klášter či zámek), nebo privilegia, jakým je v případě této mapy privilegium trhové.

Obrazová mapa panství Opočno z roku 1667 zachycuje kulturní krajinu zakreslenou na základě určitých reálných aspektů, jakými jsou například výskyt některých sídlišť v bezprostřední blízkosti vodoteče, přítomnost kostela, přítomnost hradby obepínající města Dobruška, Opočno i Třebechovice pod Orebem, podoba opočenského zámku či umístění mlýna v přibližně správném místě. Mapě naopak chybí zřetelná síť cest a stezek, která by usnadňovala orientaci v přeplněné kulturní krajině. Všechny tyto zmíněné aspekty nám ukazují určitým způsobem zakreslenou podobu venkovského prostoru v době vzniku mapy. Díky této mapě si můžeme udělat představu o tom, co bylo pro zadavatele/majitele panství důležité. Onou „důležitostí“ byla všechna venkovská sídliště spolu s hospodářskými dvory tvořící základ panských majetků.

O vývoji počtu usedlých hospodářů nás informují data z urbáře panství Opočno z roku 1598, berní ruly sepsané v roce 1651 a tereziánského katastru zaznamenávajícího stav před rokem 1757. Na počátku sledovaného období bylo na opočenském panství 876 hospodářů žijících v 64 venkovských sídlištích. V podrobněji zapsané berní ruce je v roce 1654 udáno

913 hospodářů žijících v 76 sídlištích. Je tedy zřejmé, že se počet hospodářů v této době nezvýšil, naopak došlo k snížení jejich počtu, způsobené nejspíše 30letou válkou a jejími důsledky. O sto let později žilo v 82 venkovských sídlištích 1 755 hospodářů. Z tohoto prostého konstatování plynou zásadní důsledky v doložení růstu počtu osob žijících na opočenském venkově. Můžeme s jistotou říci, že jedním z vývojových trendů bylo zvýšení celkového počtu venkovanů.

S počtem usedlých hospodářů a pozemkovou držbou obecně souvisí i dominikál. Tedy panské zemědělské pozemky obhospodařované jednotlivými zemědělskými dvory. V roce 1651 bylo na opočenském panství 12 těchto dvorů, ve kterých pracovalo 159 čeledínů a děveček. O rozloze těchto „dominikálních“ polností jsme informováni v pramenech z roku 1636, kdy činila velikost polností 76 lánů a 19 korců, a z legendy mapy panství z roku 1800, která udává celkovou rozlohu polností patřící ke dvorům vyčíslenou na více než 280 lánů. Můžeme předpokládat, že v době oddělovací roky 1636 a 1840 došlo ke zvýšenému transferu pozemků mezi poddanými a jeho vrchností, vedoucí k posílení vrchnostenského zemědělského hospodaření.

Podarilo se nám určit průměrnou velikost rodiny hospodáře. K jejímu stanovení jsme využili zjištění pramenů ze soupisu poddaných podle víry, ve kterém se nám podařilo spočítat celkový počet dětí, počet rodin s dětmi a dle těchto dvou hodnot určit průměr 2,42 dítěte na rodinu. Velikost jedné hospodářské usedlosti tedy průměrně činila 4,42 osoby. Vedle tohoto zjištění se nám podařilo určit 4 347 osob bez zemědělské půdy, kdy jsme přišli na to, že z tohoto počtu mělo 668 párů jednoho potomka. Zbylo nám tak 1 011 osob bez zemědělské půdy a dětí. V roce 1651 žilo na opočenském venkově 7 090 osob.

Zjistili jsme také poměr náboženského vyznání na venkově, který činil 30 katolíků, 4 287 nekatolíků s nadějí na získání a 2 743 nekatolíků bez naděje na získání. Tímto zjištěním pouze potvrzujeme slova předních odborníků zabývajících se problematikou náboženského vyznání tradičně protestanských oblastí, mezi které patří právě východní Hradecko.

Vedle sondy mapující náboženské vyznání jsme se pokusili určit německojazyčné oblasti, tedy potvrdit či vyvrátit zjištění starších prací zabývajících se přímo touto problematikou. V této práci se nám podařilo určit celkem 6 290 českojazyčných a 770 německojazyčných osob. Vysledovali jsme oblast s nejvyšším počtem německojazyčných obyvatel, do které patří podhorské a horské vsi Nový Hrádek, Olešnice v Orlických horách, Sněžné, Sedloňov a Plasnice. Takto vymezená oblast se shoduje se staršími zjištěními.

Venkovským řemeslům zaznamenaným v tereziánském katastru vévodilo přadláctví, nádeničina a tkalcovství a ve městech tkalcovství, nádeničina a přadláctví. Vysoký počet nádeníků vysvětluje značný počet volné pracovní síly, hledající zaměstnání v námezdním vztahu. Pokus o vysledování vztahu mezi počtem nádeníků a výskytem panského dvoru lze označit za uspokojivý, avšak přinášející další možné směry výzkumu. Podařilo se nám v šesti případech lokalizovat nádeníky v sídlištích²⁰³, kde byl i panský dvůr. Ve třech případech v sídlišti s panským dvorem nebylo žádných nádeníků²⁰⁴ a ve třech případech se dvory nacházely uprostřed polností²⁰⁵, a proto nemůžeme hovořit o nádenících z konkrétního sídliště s panským dvorem. V mnoha případech se v nedalekém okolí jednotlivých panských dvorů nacházelo několik sídlišť s vyšším počtem nádeníků. Lze se tedy domnívat, že tito nádeníci docházeli za prací právě do panských dvorů. Příkladem je sídliště Pohoří nacházející se nedaleko Pulického dvora nebo osada Dobříkovec ležící v blízkosti Přepyšského dvora.²⁰⁶ Výskyt nádeníků v daných sídlištích nemusí nutně znamenat, že pracovali zrovna při panských dvorech, mohli taktéž pracovat u hospodářů potřebující další pracovní síly. Dle Jaroslava Šůly docházeli pracovat ke dvorům i sekáči z horských sídlišť, kde nebylo možné si vydělat na obživu u místních hospodářů.²⁰⁷ Tento názor by mohlo potvrdit zjištění vyššího počtu nádeníků ve Valu (23) a v Domašíně (9).

Výskyt vysokého počtu přadláků a tkalců lze vysvětlit zvyšujícím se množstvím vypěstovaného lnu a konopí, které bylo zpracováváno právě těmito řemeslníky. S rozvojem plátenické výroby souvisí i vznik tkalcovských cechů. Na Opočensku máme například doložený tkalcovský cech již v roce 1659 v Dobrušce. Zakládání cechů bylo však podmíněno pěstováním velkého množství lnu a konopí při panských dvorech. Panský len zpracovávali nejčastěji buďto poddaní, kteří pěstovali a zpracovávali len pro vlastní potřebu, nebo řemeslníci, kteří byli přímo placeni za tuto práci.²⁰⁸

Vedle řemeslníků a hospodářů jsme identifikovali čtyři obchodníky s obilím a jednoho obchodníka s koňmi. Je těžké o tomto počtu vznášet jakékoliv soudy, či domněnky, avšak v porovnání s 31 městskými obchodníky se jedná o zanedbatelné množství. Nesmíme ještě opomenout dva formany, kteří žili v Sedloňově, kde bydlel i obchodník s koňmi a jeden

²⁰³ Mokrý (3), Ledce (5), Jeníkovic (1), Pulice (12), Přepychy (28) a Doubravice (5).

²⁰⁴ Opočno, Tošov a Trnov.

²⁰⁵ Bidelský, Dlouzský a Vranovský dvůr.

²⁰⁶ V případě Pohoří jsme identifikovali 21 nádeníků a v případě Dobříkovce šest osob žijící se nádenickou prací.

²⁰⁷ J. ŠŮLA, *Venkovská lid*, s. 153.

²⁰⁸ Jaroslav ŠŮLA, *Pěstování a zpracování lnu a konopí v Orlických horách a v Podorlicku*, Deštné 1986, s. 9, 10, 12, 13.

obchodník s obilím. Zbylí obchodníci žili po jednom v Plasnicích, Sněžném a Šedivínách. Jediným pojítkem mezi těmito sídlišti s obchodníky a formany je jejich umístění v prostoru podhůří a samotných Orlických hor.

Všechna tato zjištění přináší popis opočenského venkova, o kterém jsme zjistili pestrou směsici informací přibližující nám, jak tento prostor vypadal ve sledovaném období. Je zřejmé, že zpracování tohoto tématu není úplné, a proto je nutné nastínit další možnosti pokračování ve výzkumu vývojových tendencí opočenského venkova.

Jelikož je nutné brát takřka všechna zjištění za pouhé sondy, přinášející mnohdy pouze separátní popis určitého jevu, bylo by v budoucím bádání zapotřebí připojit k těmto jevům i další roviny, které by v konečném důsledku budovaly finální popis situace v daném roce vzniku záznamu. Popřípadě aby byla oblast opočenského panství porovnána s dalšími panstvími příslušejícími do prostoru východního Hradecka, čímž by bylo možné charakterizovat tento celý subregion, jehož popis by mohl být dále komparován a porovnáván s dalšími subregiony Českého království. Tímto způsobem bychom mohli identifikovat vývojové tendence platné pro celý venkov a vytvořit tak komplexní souhrn zjištění.

Na úplný závěr je nutné říci, že práce na takto široce zvoleném tématu byla velkou výzvou, která autorovi otevřela oči a donutila jej připustit, že jsou určité oblasti, o kterých nic neví. Nic to však nemění na faktu, že vyhotovená práce sleduje zvolené cíle a představuje popis opočenského venkova na průmětu let 1598–1840.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny vydané

BUDOVÁ Pavla, *Tereziánský katastr český. Sv. 3, Dominikál*, Praha 1970.

DOSKOČIL Karel (ed.), *Berní rula 2 – popis Čech r. 1654: souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule*, Praha 1953.

CHALUPA Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUHLÍČEK, Josef – RAJTORAL, František (edd.), *Tereziánský katastr český. Sv. 1, Rustikál (kraje A-CH)*, Praha 1964.

MATUŠÍKOVÁ Lenka – KUKÁNOVÁ Zlatuše, *Soupis poddaných podle víry z roku 1651: Hradecko – Bydžovsko. Díl 1.*, Praha 2000.

PEŠÁK Václav, *Berní rula. Sv. 13, kraj Hradecký. 1. vyd.*, Praha 1954.

PEŠÁK Václav, *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*, Praha 1953.

Literatura

BARAN Ludvík, *K studiu lidové architektury*, *Český lid* 39, 1952, č. 7/8, s. 182–188.

BENEŠ Josef, *Německá příjmení u Čechů*, Praha 2020.

BERAN a kolektiv, *Geoarcheologický výzkum raně středověké kovárny z Modřic u Brna*, *Živá archeologie, (Rek)onstrukce a experiment v archeologii* 15, č. 2, Hradec Králové 2013, s. 25–31.

BÍLEK Tomáš Václav, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1892.

BUMBA Jan, *České katastry od 11. do 21. století*, Praha 2007.

BŮŽEK Václav – KRÁL Pavel, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007.

CERMAN Marcus – MAUR Eduard, *Problémy vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750*, *Český časopis historický* 98, č. 4, 2000, s. 737–774.

CERMAN Markus – ZEITLHOFER Hermann, *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien – München 2002.

ČÁŇOVÁ Eliška, *K problematice povstání r. 1628 na trčkovských panstvích v Podorlicku, Orlické hory a Podorlicko: Sborník vlastivědných prací* 6, 1974, s. 95–112.

ČÁŇOVÁ Eliška, *K událostem na Opočensku za nevolnického povstání roku 1775*, Orlické hory a Podorlicko: Sborník vlastivědných prací, 1970, s. 137–143.

ČÁŇOVÁ Eliška, *Počátky rekatolizace na Hradecku*, Práce muzea v Hradci Králové: Serie B, Hradec Králové 1970.

ČECHURA Jaroslav, *Dominium Smiřických – Protikapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, Český časopis historický 90, č. 4, 1992, s. 508–538.

ČECHURA Jaroslav, *Mikrosvěty jihočeského venkova: Bošilec 1600–1750: Tradiční společnost raného novověku v Čechách*, Praha 2022.

ČECHURA Jaroslav, *Neklidné století*, Praha 2021.

ČECHURA Jaroslav, *Černínové versus Kysibelští*, Praha 2003.

ČERNÝ Ervín, *Zaniklé středověké osady a jejich plužiny: Metodika historiografického výzkumu v oblasti Dražanské vrchoviny*, Praha 1979.

ČERNÝ Václav, *Hospodářské instrukce*, Praha 1970.

DOBERSKÝ Josef, *Půdorysy vesnic na Dobrušsku*, Orlické hory a Podorlicko: Sborník vlastivědných prací 6, 1994, s. 393–403.

DOHNAL Martin, *Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století*, Praha 2006.

DOUŠEK Roman, *Sebranice a jejich rychtář Ondřej Kanýz (1694–1761). Vesnická komunita a její kultura v první polovině 18. století*, Brno 2009.

DVOŘÁKOVÁ Lenka, *Trčkové z lípy na přelomu 15. a 16. století*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1. Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, ed. Josef Petráň, Praha 1976.

FELCMAN Ondřej a kolektiv, *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu*, Praha 2011.

FLESAR Antonín, *Popis historicko-archeologicko-statistický okresu Opočenského*, Hradec Králové 1930.

FROLEC Václav – VAŘEKA Josef, *Lidová architektura: 2. přepracované vydání*, Praha 2007.

HAAS Antonín, *Soupis privilegií měst a městeček ve Východočeském kraji od roku 1526*, Sborník vlastivědných prací východočeských archivů 2, Zámrsk 1972.

HAAS Antonín, *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452*, Praha 1954.

HAAS Antonín, *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453–1500*, Praha 1960.

HAAS Antonín, *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1501–1526*, Praha 1961.

HÁJEK Václav, *Lidová stavení: opravy a úpravy*, Praha 2001.

HALADA Jan, *Lexikon České šlechty*, Praha 1999.

HÁS Jiří *Šlechtické rody na Rychnovsku*, Praha 2002.

HLAVÁČEK Ivan – KAŠPAR Jaroslav – NOVÝ Rostislav, *Vademecum pomocných věd historických 2. vydání*, Praha 1994.

HORÁK Karel, *Lesní hospodářství na panství opočenském v 18. století*, Orlické hory a Podorlicko 2, 1969, s. 22–44.

HORSKÝ Jan – SELIGOVÁ Markéta, *Rodina našich předků*, Praha 1997.

CHARVÁTOVÁ Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 II.*, Praha 2022.

CHODĚJOVÁ Eva – ŠIMŮNEK Robert – ADAM Dušan, *Krajina jako historické jeviště*, Praha 2012.

CHODĚJOVÁ Eva, *Krajiny v rukou barokního člověka*, Josefov 2020.

KLÁPŠTĚ Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005.

KNOPP Alfred a kol., *Vesnice: stavby a krajina mají svůj řád*, Brno 1994.

Kolektiv pracovníků státního archivu, *Státní archiv v Zámrsku: průvodce po archivních fondech*, Praha 1965.

KOULA Jan Emil, *Poznáváme architekturu*, Praha 1973.

KROFTA Kamil, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949.

KUČA Karel, *Chlumecko a Novobydžovsko: Historie a architektonické památky Pocidliní*, Hradec Králové 1996.

KUČA Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 2. díl: H–Kole*, Praha 2000.

KUČA Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 3. díl: Kolí–Mi*, Praha 2002.

KUČA Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 4. díl: Ml–Pan*, Praha 2001.

KUČA Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 5. díl: Par–Pra*, Praha 2002.

KUČA Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 6. díl: Pro–S*, Praha 2004.

KUČA Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 7. díl: Str–Vrč*, Praha 2008.

KUČA Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 8. díl: V–Ž*, Praha 2011.

KUČA Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I. díl: A–G*, Praha 1996.

LÁSKA Jaroslav, *Někdejší Opočensko a jeho obyvatelé v urbářích panství ze XVI. až XVII. století: články a studie*, Orlické Hory a Podorlicko: Sborník vlastivědných prací 9, 1999, s. 96–122.

LÁSKA Jaroslav, *Opočensko*, Zpravodaj přátel historiografie 1985 ročník 18., s. 265–293.

LÁSKA Jaroslav, *Rybníkářství a rybářství na Opočensku*, Hradecký kraj, 1958, s. 227–235.

LÁSKA Jaroslav, *Východní Hradecko v dějinném vývoji*, Orlické hory a Podorlicko: Sborník vlastivědných prací 1, 1968, s. 30–51.

LÁSKA Jaroslav, *Zbíhání poddaných na Opočensku*, Hradecký kraj, 1958, s. 419–421.

LÖW Jiří – MÍCHAL Igor, *Krajinný ráz*, Kostelec nad Černými lesy 2003.

LÁZNIČKA Zdeněk, *Typy venkovského osídlení na Moravě*, Brno 1946.

MAUR Eduard, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.

MÁČEL Otakar – VAJDIŠ Jaroslav, *Slovácko – architektonický vývoj vesnice*, Praha 1958.

MÁČEL Otakar, *Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě I. a II.*, Brno 1954.

- MATOUŠ Václav, *Selské povstání 1628*, Dobruška 1998.
- MELTON Edgar, *Population Structures, the Market Economy and the Transformation of Gutsherrschaft in East Central Europe 1650-1800. The Cases of Brandenburg and Bohemia*, German History 16, 1998, s. 297-327.
- MENCL Václav, *Lidová architektura v Československu*, Praha 1980.
- MIKULEC Jiří, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993.
- MÍCHAL Igor – LÖW Jiří, *Krajinný ráz*, Kostelec nad Černými lesy 2003.
- MÍKA Alois, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960.
- NEKVAPIL Ladislav – NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ Šárka, *Prameny pro výzkum sociálních a náboženských dějin českého venkova v raném novověku*, Pardubice 2013.
- NĚMEČKOVÁ Ivana, *Sociální stratifikace panství Horšovský Týn v letech 1654–1848*, Historická demografie 36, č. 2, 2012, s. 145–175.
- OGILVIE Sheilagh, *Vesnická obec a tzv. „druhé nevolnictví“ v raně novověkých Čechách*, Český časopis historický 107/2009, s. 46–94.
- PAVELKOVÁ Renata – FRAJER, Jindřich – Patrik NETOPIIL a kol., *Historické rybníky České republiky: srovnání současnosti se stavem ve 2. polovině 19. století*, Praha 2014.
- PEKAŘ Josef, *České katastry 1654–1789*, Praha 1996.
- PEŠTA Jan, *Plošný výzkum lidové architektury a venkovských sídel*, Praha 2014.
- PETRÁŇ Josef, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011.
- PLACHT Otto, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16-18. století*, Praha 1957.
- PRIX Dalibor – SLAVÍK Jiří – RACKOVÁ Eliška, *Středověké venkovské kostely východních Čech, I. Archidiakonát hradecký do roku 1378*, Praha 2022.
- PROFOUS Antonín, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl 1, A–H*, Praha 1947.
- PROFOUS Antonín, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl 2, CH–L*, Praha 1949.

PROFOUS Antonín, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl 3, M–Ř*, Praha 1951.

PROFOUS Antonín, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl 4, S–Ž*, Praha 1957.

PROCHÁZKA Vladimír, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

RATHOUSKÝ Václav – LIKOVSKÝ Zbyněk, *Opočno 1068–2000. Historie v datech*, Praha 2006.

ROBEK Antonín, *Odpor proti robotě na Opočensku v roce 1845 ve světle kronikářských zápisů*, Český lid 67, č. 3, 1980, s. 171–174.

SEDLÁČEK August, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1998.

ŠANDERA Martin, *Páni z Dobrušky a Opočna*, ČESKÉ Budějovice 2007.

ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ Marie – CERMAN Ivo a kolektiv, *Základní problémy studia raného novověku*, Praha 2013.

ŠIMŮNEK Robert, *Krajiny barokních Čech*, Praha 2022.

ŠIMŮNEK Robert, *Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750*, Praha 2018.

ŠIMŮNEK Robert, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.

ŠKABRADA Jiří, *Lidové stavby. Architektura českého venkova*, Praha 1993.

ŠKABRADA Jiří, *Nástin vývoje vesnických půdorysů a plužin v Čechách*, Brno 2022.

ŠMILAUER Vladimír, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 2015.

ŠORM Petr, *Četba a literatura v životě opočenských nekatolíků na přelomu první a druhé třetiny 18. století*, Český lid 94, č. 3, 2007, s. 257–282.

ŠTĚPÁN Luděk – VAŘEKA Josef, *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*, Hradec Králové 1991.

ŠTĚPÁNEK Ladislav, *Zemědělský lidový dům v Orlických horách*, Vědecké práce Československého zemědělského muzea 10, 1971, s. 119–142.

ŠŮLA Jaroslav, *Četba tajných nekatolíků třebechovické farnosti v XVIII. století*, Východočeský sborník historický 4, 1994, s. 103–138.

ŠŮLA Jaroslav, *Dobrušská privilegia právovárečná a Jan Rudolf Trčka z Lípy*, Orlické hory a Podorlicko 1, 1978, s. 97–102.

ŠŮLA Jaroslav, *Hospodářské instrukce pro purkrabího kosteleckého panství*, Orlické hory a Podorlicko 5, 1973, s. 239–246.

ŠŮLA Jaroslav, *Nejstarší mapy Orlických hor*, Listy Orlického muzea 6, 1971, s. 15–16.

ŠŮLA Jaroslav, *Pěstování a zpracování lnu a konopí v Orlických horách a v Podorlicku*, Deštné 1986.

ŠŮLA Jaroslav, *Počasí v Orlických horách před 400 lety*, Listy Orlického muzea: rozpravy o historii, přírodě, ekonomice a společnosti 2, č. 3–4, 1967, s. 281–288.

ŠŮLA Jaroslav, *Venkovský lid Východního Hradecka v letech 1580-1680*, Hradec Králové 1971.

TŮMOVÁ Martina, *Mapy Colloredo-Mansfeldského panství Opocno z let 1749-1880*, Historická geografie 41, č. 1, 2015, s. 23–45.

VÁLKA Josef, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Praha 1962.

VAŘEKA Josef, *Typy a oblasti lidového domu v českých zemích*, Český lid, 66, 1979, č. 3, s. 149–155.

VAŘEKA Pavel, *Archeologie středověkého domu I. Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí. 6.–15. století*, Plzeň 2004.

VONDRA Roman, *České království v letech 1705–1792. Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*, Praha 2010.

VONDRA Roman, *České země v letech 1792–1848, Formování novodobého českého národa ve věku cylindrů, krinolín a nástupu páry*, Praha 2013.

ZAHRADNÍK Pavel, *Santini na opočenském a sadovském panství*, Průzkumy památek 6, č. 1, 1999, s. 5–20.

ŽEMLIČKA Josef, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014.

Přílohy

Příloha A

Jedná se o tabulku zaznamenávající majetkovou stratifikaci v jednotlivých sídlištích zaznamenaných v *Berní rule*.

Místo	>1 lán	1 lán	0,75 lánu	0,5 lánu	0,25 lánu	<0,25 lánu
Městec	0	0	1	3	0	7
Nový Hrádek	0	0	2	5	3	6
Kounov	0	0	0	3	2	3
Olešnice	0	0	1	8	5	23
Přepychy	4	1	6	11	13	7
Bolehošť	0	0	5	12	4	12
Křovice	0	0	3	6	0	1
Krňovice	0	0	0	1	3	3
Štěnkov	0	0	1	2	3	3
Nepasice	0	0	0	3	6	7
Jeníkovice	0	0	2	2	0	13
Ledce a Staňkov	0	0	0	1	2	13
Mokré	0	1	1	7	0	5
Čánka	0	1	3	5	3	0
České Meziříčí	0	1	4	19	5	11
Tošov	0	0	0	0	0	7
Králova Lhota	4	1	4	2	3	7
Rohenice	0	0	1	2	3	3
Šestajovice	2	2	7	4	4	2
Rychnovek	1	0	7	4	1	3
Zvole	1	0	3	0	2	8
Veselice	0	0	0	0	0	11
Slavětín	0	0	1	4	3	2
Pohoří	0	0	4	15	1	0
Pulice	0	0	2	3	3	2
Val	0	1	4	12	0	5
Ohnišov	0	2	9	7	3	1
Sněžné	5	0	0	8	9	0
Sedloňov	0	0	0	3	12	19
Plasnice	0	0	0	2	6	4
Bačetín	2	0	4	6	3	0
Kamenice	0	0	1	3	5	3
Domašín	0	0	0	5	7	3
Mělčany	0	0	0	7	0	1

Místo	>1 lán	1 lán	0,75 lánu	0,5 lánu	0,25 lánu	<0,25 lánu
Semechnice	1	0	0	12	0	4
Trnov	3	0	6	1	1	6
Houdkovice	0	1	1	11	3	5
Roztoky	0	0	1	0	3	2
Březiny	0	0	0	0	0	3
Běstviny	0	0	0	0	1	3
Vršovka	0	0	0	1	1	2
Jesenice	1	0	0	2	0	1
Bohdašín	0	0	1	6	7	1
Slavoňov	0	0	0	7	2	0
Vanovka	0	0	0	2	1	0
Miškov	0	0	2	1	0	1
Netřeba	0	0	0	0	0	3
Šonov	1	0	0	0	0	0
Hluky	0	0	0	0	0	3
Rozkoš	0	0	0	2	1	0
Horní a Dolní Spáleníště	0	0	0	2	2	22
Šediviny	0	0	0	0	6	8
Dobřany	0	0	0	1	4	2
Nedvězí	0	0	0	0	4	6
Zádolí	0	0	2	2	0	0
Vyhnanice	0	0	0	0	0	1
Ostašovice	0	0	2	1	0	2
Dobříkovec	0	0	1	2	2	0
Vysoký Újezd	0	0	1	3	0	0
Očelice	0	0	0	7	0	0
Bílý Újezd	0	0	0	1	0	2
Nová Ves	0	0	0	0	0	1
Podolí	0	0	0	2	0	0
Křivice	0	0	0	10	5	5
Blešno	0	0	0	8	5	2
Jílovice	0	0	4	4	1	0
Provoz	2	0	1	0	1	4
Bystré	0	0	1	6	2	1
Tis	0	0	2	2	0	1
Janov	0	0	3	1	0	0
Brtva	0	0	0	0	0	2
Rzy	0	0	0	0	2	6
Polom	0	0	2	0	1	7
Polánky	0	0	1	1	1	5

Místo	>1 lán	1 lán	0,75 lánu	0,5 lánu	0,25 lánu	<0,25 lánu
Klášter nad Dědinou	0	0	0	1	1	3
Skršice	0	0	1	5	1	1
Sudín	2	1	0	2	0	1

Příloha B

Jedná se o tabulku zaznamenávající první zmínku o daných venkovských sídlištích.

Místo	První zmínka	Místo	První zmínka
Bačetín + Brtva	1458	Osečnice	1598
Běstviny	1361	Plasnice	1362
Blešno	1496	Podolí	1628
Bílý Újezd	1360	Pohoří	1361
Bohdašín	1544	Polánky + Mitrov	1528
Bolehošť	1394	Polom	1495
Bolehošťská Lhota	1394	Provoz	1292
Bystré	1475	Přepychy	1355
Čánka + Dobříkovec	1361	Pulice	1361
České Meziříčí	1352	Rohenice	1356
Dobřany	1243	Roztoky	1450
Domašín	1431	Rychnovek	1497
Doubravice	1440	Rzy	1362
Houdkovice	1355	Sedloňov	1542
Janov	1544	Semechnice	1364
Jeníkovice	1385	Skršice	1476
Jílovice	1356	Slavětín	1495
Kamenice	1455	Sněžné	1534
Kláster nad Dědinou	1149	Spáleniště	1597
Kounov	1228	Sudín	1458
Králova Lhota	1356	Šestajovice	1450
Krňovice	1362	Šonov	1300
Křivice	1396	Štěnkov	1406
Křovice	1361	Tis	1544
Ledce	1450	Tošov	1416
Lomy	1542	Trnov	1388
Mělčany	1455	Val	1361
Městec	1465	Vanovka	1544
Mokré	1390	Vyhnanice	1437
Nedvězí	1544	Vysoký Újezd	1352
Nepasice	1396	Zádolí	1542
Nový Hrádek	1362	Záhornice	1680
Očelice	1378	Zvole	1283
Ohnišov	1360	Žákovec	1455
Olešnice	1369		

Příloha C

Bývalá kovárna v Bačetíně č. 31, byla postavena před rokem 1864, přesná datace chybí. Foto autora

Příloha D

Kostel svatého Bartoloměje v Bystrém, vystavěný v letech 1716–1719.

Foto autora

Příloha E

Mapa panství Opočno, datované přibližně rokem 1800, celek i s legendou – SOA Zámorsk, Vs Opočno, mapa č.2, nezpracované. Dostupné z: <http://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/39201/?view=-80.9375,104.9375,4>.

Mapa panství Opočno, datované přibližně rokem 1800, výřez – město Opočno, rybník Broumar (109), obora (168) a okolní vesnice Semechnice, Záhornice a Zádolí. - SOA Zámrsk, Vs Opočno, mapa č.2, nezpracované. Dostupné z: <http://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/39201/?view=-80.9375,104.9375,4>.

Příloha F

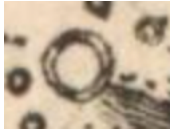
Müllerova mapa z roku 1720 zachycující Opočenské panství. Dostupné z virtuální mapové sbírky: <http://chartae-antiquae.cz/cs/mapsets/3/>.

Značka městečka s trhem v Müllerově mapě.

Značka sídliště s kostelem v Müllerově mapě.

Značka sídliště bez kostela v Müllerově mapě.

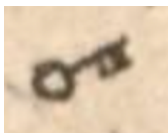
Značka kláštera v Müllerově mapě.

Značka zámku či hradu v Müllerově mapě.

Značka městečka s trhem a zámkem v Müllerově mapě.

Značka železného dolu v Müllerově mapě.

Hamr v Olešnici v Orlických horách v Müllerově mapě.

Příloha G

Obrazová mapa panství Opočno z roku 1667. Dostupné z fondu Památkového ústavu Josefov.
Katalogové číslo: OP02403.

Legenda v obrazové mapě panství Opocno.

Město Opocno v obrazové mapě panství Opocno.

Schematicky zakreslené sídliště Bačetín v obrazové mapě panství Opočno.

Zakreslený Ovčín a mlýn v obrazové mapě panství Opočno.

Sídliště Králova Lhota s dobově zakresleným gotickým kostelem v obrazové mapě panství Opočno.